

Yoksulluğun Sonu

Günümüz Ekonomisinin Sunduğu Olanaklar

Jeffery D. Sachs

ÖNSÖZ

Açlık, hastalık ve harcanmış yaşamlar, Dünyadaki aşırı yoksulluğun eseridir. Prof. Sachs'a göre, bu sorunların çözülmesi olanaksız değil. İnsan gücüyle sermayeyi, zengin Dünyanın stratejik planlarıyla fakir Dünyayı birleştirmek üzere, yeni bir gelişim stratejisini harmanlayan bir denklem yaratmak mümkün. Prof. Sachs gibi tutkulu bir insanı tanıdığım için çok şanslıyım. Kendini ifade edişi zaman zaman biraz sıra dışı gelse de, anlattığı her şey çok mantıklıdır ve daima yerli yerine oturur. Sorunlara yaratıcı çözümler sunan Sachs, gelişmekte olan ülkelerdeki sorunların üstesinden gelinebileceğinin farkındadır. Zaten, özünde yaşamın kendisini yansıtan istatistiklere, yeniden hayat katan bir iktisatçıdır. Rakamların ve raporların ötesinde bir insan unsuru olduğunu asla unutturmaz. Bize şüursuzluğun, yani önlenemez veya tedavi edilebilir hastalıklar nedeniyle her gün ölen 15 bin Afrikalının ne anlama geldiğini hatırlatır. Sadece bu rakam bile, dünyadaki pek çok kişinin sıkı sıkıya bağlı olduğunu düşündüğü "eşitlik" kavramını alaşağı eder. Afrika'da yaşananlar, inancımızı sarsmaya ve bu kavrama ne kadar bağlı olduğumuzu sorgulamaya yeter. Çünkü, kendimize karşı biraz dürüst olabilesek, böyle bir felaketin her gün yaşanmasına izin vermezdik. Düşünün, tüm bir kıta kan ağlıyor. Kalbimizin derinliklerinde Afrika'daki insanların hayatlarının bizimkiyle eşit olduğuna samimi şekilde inansaydık, hepimiz daha fazlasını yapıyor olurduk. Bu çok rahatsız edici, ama somut bir gerçektir.

Bu kitap dünyayı kasıp kavuran aşırı yoksulluğa çare sunmak, gerçek eşitliğe doğru ilerlediğimiz yolda sağlam bir adım oluşturmak üzere hazırlandı. Elbette, eşitlik geniş kapsamlı bir kavram. Özgürlükle yakından ilgili ancak bedeli ödenmezse, gerçekleşmeyeceği de kesin. Sorunu çözmeye gerçekten niyetliyse, mutlaka bir bedeli olacak. Bazıları bu yükün altından kalkamayacağımızı haykırıp dursa da, ben kesinlikle katılmıyorum. Bana göre, bu sorunu çözmekten başka çaremiz yok.

Kitap, bu sorunun üstesinden nasıl geleceğimize dair bir kılavuz niteliği taşıyor. Dünyada herkese yetecek kadar yiyecek varken, hayat kurtaran bir aşının bedeli sadece 1 dolarken, küçük bir çocuğun açlıktan veya hastalıktan ölmesine izin veren bu insanlık dışı, hatta aptalca sayılabilecek aşırı fakirliği tamamen ortadan kaldıracabilecek ilk kuşak olma şansına sahibiz. Ayrıca, bunun masrafını karşılayacak refaha kavuşmuş ve yanlış kurulmuş bu sistemi yeniden tanımlayacak güçteki ilk insan nesliyiz. Zenginle fakir dünyalar arasında uzun zamandır süregelen adaletsiz ve çarpık ilişkiyi düzeltebiliriz. Peki, bunu beceren nesil olacak mıyız? Gelişmiş kabul edilen ülke vatandaşları olarak elimizdeki potansiyelin farkına varacak mıyız? Yoksa Dünyanın değişik yerlerinde meydana gelen felaketlere kayıtsız bir şekilde, konforlu hayatlarımızı sürdürmeyi mi tercih edeceğiz? Her gün ölen 15 bin insan! Afrika'nın yüz yüze olduğu kriz, işte budur. Bu insanlık utancının akşam haberlerine konu olmaması, daha da önemlisi, mevcut durumu bir öncelik olarak ele almamamız ise, tamamen bizim ayıbımızdır.

Gelecek kuşaklar bu kitabın sayfalarını karıştırırken en önemli soruya cevap bulup bulamadığımızı öğrenecek. Kanıtı ise yaşadıkları dünya olacak. Bizi tarih yargılayacak; ancak hakkımızda ne yazacağı tamamen bize bağlı. Biz kimiz? Hayatta ne yaptık ve yeni kuşaklar bizi nasıl hatırlasın istiyoruz? Neslimiz "maliyetin altından kalkamadık" gibi bir bahane öne süremez. "Bunu yapmaya gerek yok" demek de bir o kadar mantıksız. Herşey bize bağlı.

BM Elçisi Bono, Rock Grubu U2'nun Solisti, 2004

1. KÜRESEL AİLE FOTOĞRAFI

Yaşam Savaşı Veren Ülke: Malawi

Afrika'nın güneyinde yer alan Malawi'nin hangi köyüne gitseniz, giderek ciddileşen kuraklık sorunu nedeniyle tarlada kuruyan ekinlerle, yetersiz beslenmeden dolayı gelişimini tamamlayamayan çocuklarla, sağlıklı içme suyu, temel eğitim ve sağlık hizmetleri gibi standart kabul ettiğimiz ihtiyaçlardan mahrumiyetle karşılaşsınız. Yetişkin sayısının azlığı, insanın hemen dikkatini çeker. Yaşlı anneler ve babaannelerin canla başla 5-6 çocuğa büyük zorluklarla tek öğün çıkarabilme telaşının ardında yatan sebep, neredeyse tüm ebeveynlerin AIDS hastalığından yaşamını yitirmiş olmasıdır. 14 milyonluk Malawi'de, tahminlere göre 900 bin AIDS hastası bulunmaktadır. Hükümet, ülkenin ikinci büyük şehri Blantyre'de bulunan Kraliçe Elizabeth Hastanesini, AIDS'ten ölmekte olan yüz binlerce hastanın tedavi edileceği bir merkeze çevirmiştir. Yatan hasta servisindeki durum, içler acısı ve şok edicidir. 150 yatak kapasiteli serviste 450 kişi, kabul edilemez koşullarda ölümü beklemektedir. Doktorlar ilaçlarla neler yapılabildiğinin, hastaların günde 1 dolara ölüm döşeğinden kalkabileceğinin farkında, ama çaresizler.

Fakir ülkelere ucuz ilaç temin etme konusunda önemli çalışmaları olan Hintli ilaç şirketi *Cipla* ile yapılan anlaşma sayesinde, ayakta tedavi kliniğine gelen AIDS hastaları, aşılanma şansına sahiptir. Ancak, hükümet her hastanın günlük bir dolarlık masrafını karşılayamadığından, burada aşı olabilenler, kendi ceplerinden ödeme yapmaya gücü yeten ayrıcalıklı bir azınlıktır. Kendi imkanlarıyla düzenli aşı olabilenlerin sayısı, sadece 400'dür. Bununla birlikte tedavi olabilen hastalar ilaca çok iyi cevap vermektedir. İlaçların başarı oranı neredeyse %100'e yakındır. Malawi'deki hastalar, daha önce bu ilacı kullanmadıklarından, taşıdıkları HIV türevleri tedaviye olumlu cevap verir.

Malawi'ye yaptığım gezilerden birinde tanıştığım Başbakan Yardımcısı ve Ulusal AIDS Komisyonu başkanı Malewezi, Dünyanın önde gelen sağlık kuruluşlarının danışmanlığı ile, bu ciddi soruna yönelik ulusal bir strateji geliştirmiştir. İnsanlara tedavi olanağı tanınmanın yanında ilaç tedariki, hasta danışmanlığı, eğitimi ve finansman konularını da kapsayan ve 5 yıl içinde 300 bin AIDS hastasına ilaç ulaştırmayı öngören programın uygulamaya konması için Malawi, uluslararası toplumdan maddi destek talebinde bulundu. ABD ve Avrupa ülkeleri dahil, bağıшта bulunacak ülkeler, Programın çok iddialı ve masraflı olacağı gerekçesiyle kapsamının daraltılmasını istediler. İki taraf arasında defalarca gidip gelen taslak program onay aldığı anda, ulaşmayı hedeflediği insan sayısı 25 bine kadar çekilmişti. Uluslararası toplum, kalan 875 bin insanın ölüm fermanını imzalamıştı.

Gelişim Basamaklarını Tırmanan Ülke: Bangladeş

Bangladeş Dünya sahnesine 1971'de Pakistan'a karşı başlattığı bağımsızlık mücadelesini kazanarak çıktı. İlk yıllarda nüfus yoğunluğu, aşırı fakirlik ve bunun beraberinde getirdiği sorunlarla yüzleşmek zorunda kalan Ülke halkı, gelişmiş milletlere kıyasla halen birçok eksiği bulursa da, yavaş ama emin adımlarla gelişmektedir. Kişi başına düşen milli gelir, bağımsızlıktan beri ikiye katlandı. Bebek ölümü oranları üçte iki azaldı; ortalama yaşam süresi 20 yıldan fazla uzadı. 30 yıl kadar önce 5-6 çocuk doğuran kadınlar, günümüzde en fazla iki çocuk yapıp, onlara daha fazla olanak tanıyabilmek istediktedirler. Bangladeş, en umutsuz görünen durumlarda bile ilerlemenin yolları olduğunun kanıtı gibi. Yeter ki, doğru stratejiler uygulanıp etkin yatırımlar yapılsın. Bu ilerlemenin arkasında yatan ilk etken, büyük bir hızla gelişen tekstil ve hazır giyim sektörüdür. Çalışma koşulları ağır olsa da, böylesi iş imkanları,

genç köylü kadınların hayatlarına yeni bir yön kazandırmaktadır. Köylerinde kalmış olsalar, sıkı bir ataerkil toplumda erken yaşta evlendirilip çocuk yapmaya zorlanacakken, sahip oldukları iş sayesinde az da olsa para biriktirebiliyor; kendi gelirlerini idare ediyor; kiminle evleneceğine ve ne zaman, kaç tane çocuk yapacağına karar verebiliyorlar. Birikimlerini, yaşam standartlarını yükseltmeye ve her şeyden önemlisi, eğitim sistemine tekrar katılmak için ayırabiliyorlar. Bir önceki kuşak için, bunu hayal etmek bile imkansızdı.

Bangladeş'te, insanlara umutlu bir gelecek vaat eden başka bir unsur var. Bu uygulama Bangladeş Kırsal Gelişim Komisyonunun (BRAC), Grameen Bankası desteğiyle hayata geçirdiği "mikro-kredi" sistemidir. Yüksek başarı yakalayan sistem, Dünyanın başka fakir bölgelerinde de uygulanır bir model haline geldi. Sistem sayesinde, daha önce bir kuruş dahi borç alamayan çoğu kadın girişimcilere, şehirlerde veya köylerinde küçük işletmeler kurabilmeleri için birkaç yüz dolar kredi sağlandı. Ekonomik bağımsızlığını ilan edebilen kadınlar, haklarına ve özgürlüklerine kavuştu. Bu kapsamda çocuk ölümleri azaldı; kızların okuma yazma oranı arttı; sağlıklı aile planlaması uygulamaları hayata geçirildi. Azalan doğurganlık oranı, kişi başına düşen geliri yükselteceği gibi her bireyin daha fazla olanağa sahip olması anlamına da gelmektedir. Kendi halkının kahramanca sayılabilecek emeği, BRAC ve Grameen Bankası gibi kurumların dahice fikirleriyle, hibe sağlayan devletlerin ülkeyi ilgiye ve yardıma değer görmesi sayesinde, Bangladeş gelişim merdiveninin ilk basamağına tırmanabildi.

Hizmet İhracatı Devriminin Merkezi: Hindistan

Bangladeş kalkınmada bir basamak tırmandıysa, Hindistan birkaç basamağa şimdiden çıkmış kabul edilmelidir. Chennai kenti, Hindistan'da hızla gelişen bilişim sektörünün merkezi konumundadır. Bilişim devrimi bu Ülkede, Malawi'de akla bile gelmeyecek, Bangladeş için hala çok uzak görünen iş kolları yaratmakta, genç kadın ve erkeklere gelir sağlamaktadır. Bu sektördeki ilginç işlerin başında, ABD'li doktorların hastalar hakkında oluşturdukları ses kayıtlarının deşifre edilmesi gelir. Amerika'daki doktorlar iş gününün sonunda, mesailerini süresince tuttıkları ses kayıtlarını uydu yoluyla, saat farkı nedeniyle güne yeni başlayan Hindistan'a gönderirler. Konusunda eğitilmiş operatörlerse, ses kayıtlarını deşifre ederek rapor haline getirirler. Hindistan'daki iş günü sonunda gönderilen raporlar, ertesi sabah ABD'li doktorların masasında hazırır. Bu iş için, deneyime bağlı olarak ayda 250-500\$ arasında kazanan operatörler, ABD'deki meslektaşlarından çok daha az kazanıyor olabilirler. Ancak gelirleri, kendi Ülkelerindeki vasıfsız sanayi işçisinden 2 kat, tarım işçisinden, neredeyse 8 kat fazladır. Hindistan'da, bilişim sektörü dışında hareketlilik, tekstil, aksesuar, elektronik, ecza ve otomotiv yan sanayiinde de görülür. Ülkenin yıllık büyüme hızı gıpta edilecek düzeye, %6 seviyelerine ulaşmıştır. Böylece Hindistan, Çin'i çok yakın takip eder konuma gelince, yabancı girişimciler bu Ülkede faaliyet gösterip yatırım yapma fikrine, gittikçe daha sıcak bakar oldu. Fakat, yaşadığımız Dünyada gelişim göstermek, başkaları tarafından çoğunlukla bir tehdit olarak algılanmakta. Hindistan ve Çin'in yakın zamandaki yükselen grafiği, ABD'de büyük tedirginlikle karşılandı. Amerikalılara göre bu Ülkelerin elde edeceği başarı, kendi ellerinden uçan gelir anlamına gelmekte. Bu korkular baştan aşağı yanlıştır; daha da önemlisi tehlikelidir. Bir ülkenin kazancı, başka bir ülkenin kaybı demek değildir. Tersine, gelişen teknoloji ve işgücü, Dünyadaki yaşam standardının yükselmesi anlamına gelir. Hintli bilişim uzmanları, sadece ABD'ye değerli mal ve hizmet vermekle kalmazlar; gelişmiş ülkelerin yarattığı teknolojiyi ithal edip ofislerinde kullanırlar. Unutulmamalı ki, Hint ekonomisi büyüdükçe Hintliler, evlerine ve iş yerlerine daha çok Batı menşeli mal ve hizmetler alacaklar.

Zenginleşen Ülke: Çin

Son yıllarda, 11 milyon insanın yaşadığı Pekin, Dünyanın sayılı finans merkezlerinden biri haline gelmiştir. Ülkede kişi başına milli gelir 4000\$'a ulaştı ve %8'lik inanılmaz bir büyüme oranı yakalandı. 25 yıl öncesi, Kültürel Devrim karmaşasında, tamamen kapalı bir toplumken Çin, sadece bir kuşak sonra, Dünyanın sayılı ekonomilerinden ve ihracat odaklı ticari güçlerinden birine dönüştü. İhracatın bu kadar gelişmesinde başrolü oynayan yabancı yatırım, teknoloji ve ucuz sayılabilecek vasıflı işgücü, çok çeşitli sanayi ve iş kollarının serpilmesine katkıda bulunmuştur. Çinin ihracat hacmi, işte bu nedenden, 1980'de 20 milyar dolarken, 2004'te 400 milyar dolar sınırını aşmıştır.

İktisadi Gelişim Merdivenini Tırmanmak

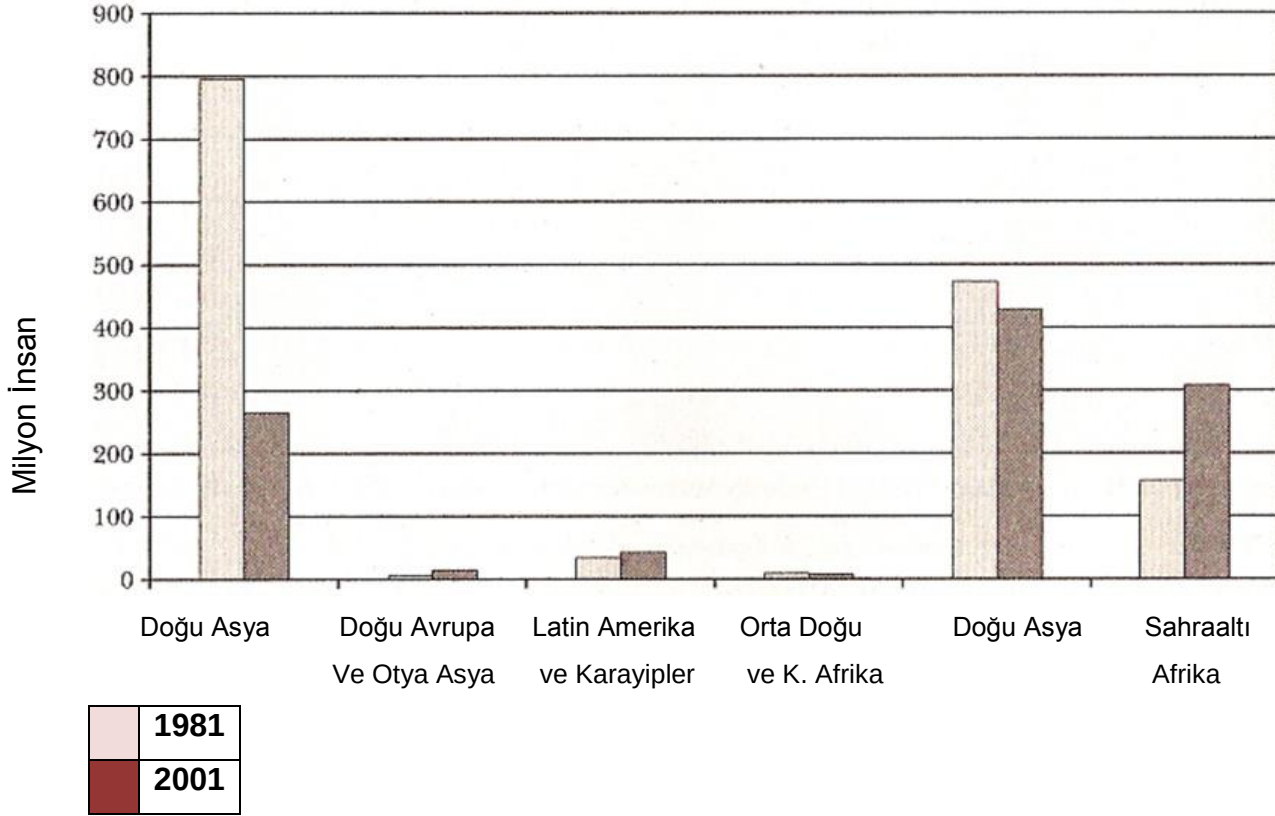
Dünyanın bu dört farklı yerinde olanlar, zengin ile en fakir bölgeler arasında ne kadar büyük bir uçurum olduğunu; bilim ve teknolojinin gelişim sürecinde ne kadar önemli roller üstlendiğini; gelişim sürecinin kaba hatlarıyla, kendine ancak yeten tarımdan basit sanayileşme ve şehirleşmeye, oradan da yüksek teknoloji hizmetlerine doğru nasıl hızla ilerlediğini göstermektedir. Kırsal nüfus Malawi'de %80, Bangladeş'te %76, Hindistan'da %72 ve Çin'de ise %61 düzeyindedir. Skalanın öteki ucundaki ABD'de ise bu oran sadece %20. Dünyada Malawi halkı gibi yaşayan yaklaşık 1 milyar insan bulunmaktadır. Yani dünya nüfusunun 1/6'i. Bu kesim "aşırı fakir" olarak nitelendirilir. Bu insanların tamamı, her gün yaşam mücadelesi vermekteler. Ekonomik gelişmeyi, üst basamakların ekonomik refahı temsil ettiği bir merdiven olarak düşünürsek, birkaç basamak yukarıda düşük gelir grubunun üst kesimini teşkil eden yaklaşık 1,5 milyar insan mevcuttur, Bangladeş'teki tekstil işçileri gibi bir yaşam sürdürmektedir. Her gün ölümle yüz yüze değiller; ancak geçim sıkıntısı günlük hayatlarının bir parçasıdır. Bu iki grup dünya nüfusunun %40'ına karşılık gelir.

Birkaç basamak yukarıda, Hintli bilişim çalışanları gibi çoğu kentlerde yaşayan 2,5 milyarlık orta gelir grubu vardır. Temel ihtiyaçlarını karşılayabilir; çocuklarını okula gönderebilir; bir motosiklet, belki de ileride bir otomobil alabilirler. Birkaç basamak üzerinde ise dünya nüfusunun 1/6'ini oluşturan (1 milyar insan) üst gelir grubu bulunur. Gelişmiş zengin ülkelerin yanında, orta gelir grubunda sayılan ülkelerin bazı vatandaşları da, bu gruba dahildir.

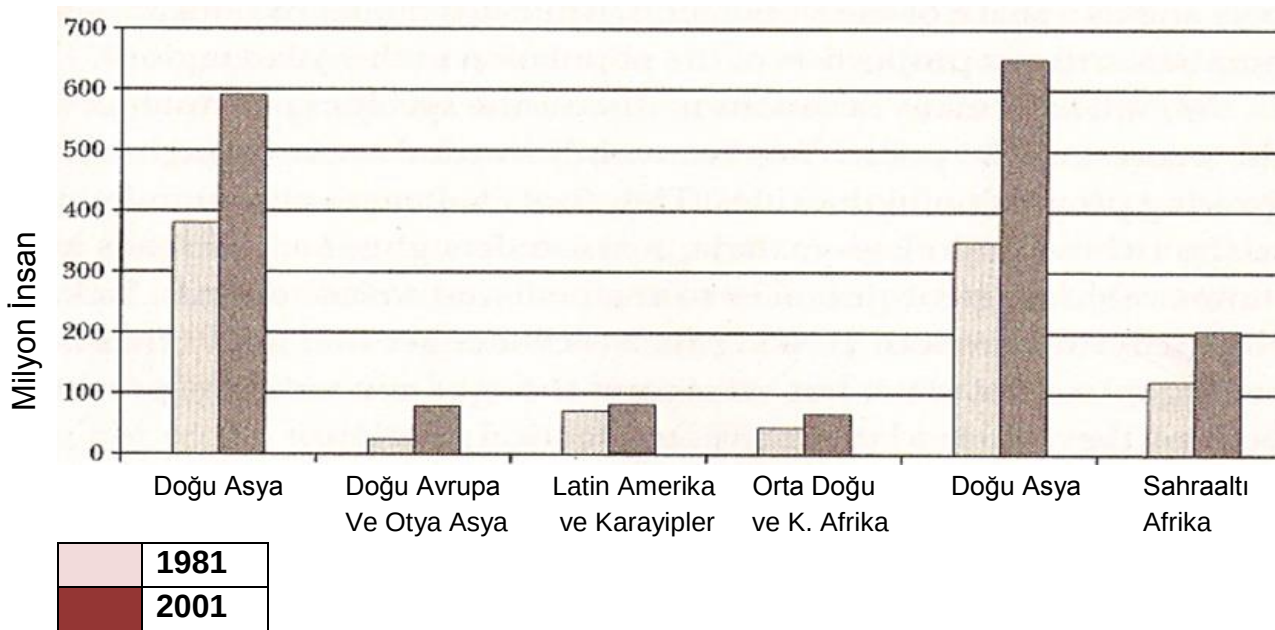
Bardağın dolu kısmına bakarsak dünya nüfusunun yarısı ekonomik gelişme göstermektedir. Bazıları gelişim merdivenini, yavaşta olsa tırmanmaktadır. Öte yandan, günümüzün en büyük trajedilerinden biri, Dünya nüfusunun 1/6'inin gelişim merdiveninin henüz başında bile olmamasıdır. Bu insanlar hastalığa, tecride, iklimsel zorluklara, olumsuz çevresel koşullarına maruzdur. Sorunları aşacak çözümler elbette vardır; ancak halklarla devletler, bunun için olmazsa olmaz yatırımları yapacak durumda değildir.

Fakir nüfusun büyüklüğü, nerede yaşadıkları ve ekonomik durumlarının zaman içinde nasıl değiştiğiyle ilgili sayısız tanım ve tartışma bulunmaktadır. Tanımlama açısından üç farklı seviyedeki fakirliği ayırmakta fayda vardır: aşırı fakirlik, orta dereceli fakirlik ve göreceli fakirlik. Aşırı fakirlik, hane halkının temel yaşam gereksinimlerini karşılayamadığı seviyedir. Yetersiz beslenir, temel sağlık hizmetlerinden faydalanamazlar; çocuklarından bazısını veya hiçbirini okula gönderemezler; hatta belki hava koşullarına dayanıklı bir evden bile yoksundurlar. Orta dereceli fakirler, genellikle ucu ucuna da olsa temel yaşam gereksinimlerini karşılayacak durumdadır. Göreceli fakirlik ise, hane gelir seviyesinin, ortalama ulusal gelirin belli bir oranda altında kaldığı durumdur. Zengin ülkelerdeki göreceli fakirler, kaliteli sağlık-eğitim hizmetlerine erişemez, sosyal-kültürel faaliyetlerden faydalanamazlar.

Fakirliğı sınıflandırmak için Dünya Bankası, uzunca bir süredir aynı istatistiksel standardı uygulamaktadır. Buna göre “aşırı fakirler” günde 1 dolar, “orta dereceli fakirler” günde 1-2 dolar arasında kazananlar olarak kabul edilmektedir. Bu hesaplara göre, 1981’de, Dünyada 1,5 milyar aşırı fakir varken, bu rakam 2001’de 1,1 milyara gerilemiştir. Dünyadaki aşırı fakirlerin %97’si üç bölgede yoğunlaşır: Doğu Asya, Güney Asya ve Sahra altı Afrika. Orta dereceli fakirlere baktığımızda, 1,6 milyar insan görürüz. Bu kesimin %87’si, yine aynı üç bölgede bulunmaktadır. Aşağıdaki grafikler konuyu daha detaylı şekilde ifade edecektir.

Şekil 1.1: Rakamlarla Aşırı Fakirler

Şekil 1.2: Rakamlarla Orta Dereceli Fakirler (Chen ve Revallion, 2004)

Bu bilgilerden çıkan sonuç; fakirliğin Doğu Asya, Güney Asya ve Sahra altı Afrika'da yoğunlaştığı, fakirliğin Afrika'da artarken Asya'da azaldığıdır. Bu insanlar, zengin ülke halklarının tahmin bile edemeyeceği zorluklarla yüzleşmektedir. Bu zorluklar ilk bakışta korkunç görünebilir; ancak aynı zamanda teşvik edicidir; çünkü pratik çözümler üretilmesinin önünü açmaktadır.

Bizi Bekleyen Zorluklar

Ekonomik gelişmenin en zor yanı, merdivenin ilk basamağını tırmanacak hale gelmektir. Küresel gelir dağılımından en az pay alan aşırı fakirler çıkmazda gibidir. Kalkınma merdiveninde Hindistan ve Bangladeş gibi biraz yol almış ülkelerde, adaletsiz ve sancılı da olsa, genel anlamda ilerleme kaydedilmektedir. Kuşağımızın karşı karşıya olduğu en büyük zorluk, yoksulları aşırı fakirlikten kurtarmaktır. Bu insanlar, ancak o zaman merdivenleri kendi kendine tırmanmaya başlayabilirler.

Aşırı fakirliği sona erdirmek için iki hedef olmalıdır:

1. Dünya nüfusunun aşırı fakirlik içinde yaşayan 1/6'sinin hayatta kalma mücadelesi vermek zorunluluğundan kurtarılması.
2. Dünyadaki yoksulların hepsine gelişimin basamaklarını tırmanacak bir şans tanınması.

Önümüzdeki bu tarihi fırsatı değerlendirsek aşırı yoksulluğa son vermek elimizde. Bu yönde halihazırda atılmış adımların başında BM üyesi 191 ülkenin taraf olduğu *Binyıl Kalkınma Hedefleri* gelir. Ana hedefler, fakirliği (1990 rakamlarına göre) 2015'e kadar %50 indirmek, 2025'te ise tamamen ortadan kaldırmaktır. Bu hedefler iddialı olsa da, başarılması olanaksız değildir. Zengin uluslar, gelişim konusunda yardım edip, daha adil fırsatlar sağlamak bağlamında yoksul ülkelere söz vermiş bulunuyorlar. Verilen sözlerin yerine getirilebilmesi, ancak aşağıdaki aşamaların başarı ile aşılmasına bağlı görülmektedir:

- 2015'e kadar *Binyıl Kalkınma Hedeflerine* ulaşmak,
- Yoksulluğu 2025'e kadar ortadan kaldırmak,
- 2025'ten çok daha önce fakir ülkelerin gelişim basamaklarını tırmanması için fırsat tanımak,
- Bu hedeflere, zengin ülkelerin vermeyi vaat ettikleri mali yardımlarla ulaşmak.

Bu zorlukların üstesinden gelmek için bu duruma nasıl geldiğimizi iyice anlamamız gerek. Bunu becerirsek, başarılı bir şekilde ilerleyebiliriz.

2. İKTİSADİ REFAH DAĞILIMI

Tarih boyunca, tüm Dünyaya hakim olan fakirlikten, refahın farklı kademelerine geçiş, çok hızlı olmuştur. Sadece birkaç yüzyıl öncesine kadar, Dünyadaki refah dağılımında adaletsizlikten söz etmek mümkün değildi. Avrupalılar yeni kıtaları keşfetmek için yola çıktığı sırada, örneğin Çin, Hindistan, Avrupa ve Japonya'da yaşayan halkların geliri arasında belirgin bir fark yoktu.

Günümüzde zenginle fakir arasında var olan ciddi uçurumun nedenini anlamak istiyorsak, bu farklılaşmanın meydana geldiği yakın geçmişe dönmemiz gerek. 1800'lü yılların başından beri geçen yaklaşık 200 yıllık süre, iktisadi tarih anlamında benzersiz bir dönemdir.

Ekonomi tarihçisi Kuznets, bu döneme “çağdaş iktisadi büyüme çağı” adını vermiştir. Bunun öncesindeki dönem için, insanlık adına sürdürülebilir ekonomik gelişmeden söz etmek olanaksızdır. Bunu bırakın, insan nüfusunun artışı bile çok yavaş olmuştur. Miladın başında Dünyada yaklaşık 230 milyon insan varken, bu rakam birinci binyılın sonunda 270 milyona, 1800’li yıllara gelindiğinde ise 900 milyona ulaşmıştır. Reel yaşam standartlarındaki gelişim, daha da yavaş gerçekleşmiştir. Çağdaş iktisadi büyüme çağı sürecindeyse, hem nüfus hem de kişi başına düşen gelir, inanılmaz bir ilerleme kaydetmiştir. Bu dönemde nüfus 6 kat büyüyerek 6,1 milyara ulaşmış, Dünya ekonomisiyse 9 kat büyümüştür. Ekonomi ABD’de 25, günümüz zengin ülkelerinde ise, 15 kat büyümüştür. Tarım yöntemleri, teknolojik gelişmelere paralel olarak, çok daha verimli hale gelmiştir. Dünya üzerindeki ekonomik faaliyet bu süreçte inanılmaz bir şekilde artıp, 49 katına çıkmıştır. Buna göre, günümüzde zengin ve fakir ülkeler arasındaki uçurum yeni bir olgudur. 1820’de, Dünyanın en büyük ekonomisiyle (Britanya Birleşik Krallığı) Dünyanın en fakir bölgesi (Afrika) arasında kişi başına düşen gelir açısından 4 kat fark vardı. 1998’e gelindiğinde, Dünyanın en büyük ekonomisiyle (ABD) Dünyanın en fakir bölgesi (Afrika) arasındaki kişi başına düşen gelir farkı, 20 kata çıkmıştı. Tüm dünya ülkelerinin, 1820’de kabaca aynı noktada olduğunu düşünürsek, günümüze kadar olan süreçte böylesi uçurumların meydana gelmesi, bazı ülkelerin ilerlediğini, bazılarının ise yerinde saydığını işaret eder.

Başlangıçta aradaki fark çok küçük olsa da, yıllık ekonomik büyümesini sürdürülebilir şekilde devam ettiren bir ülke, zaman içinde bunu başaramayan ülkelerle arasını önemli derecede açacaktır. ABD’nin dünyanın en büyük ekonomisi haline gelmesi (Çin’in günümüzdeki %8 oranı gibi) aşırı hızlı büyümeye değil, uzun dönemlere yayılan küçük ama istikrarlı (%1,7’lik) bir büyümeye dayanır. Afrika ekonomilerine bakacak olursak aynı süreçte %0,7’lik bir gelişme kaydedildiğini görürüz. Bu rakam ABD’nin %1,7’lik oranından çok da farklı görünmese de 180 yıllık sürecin sonunda herşeyi değiştirecek boyuta ulaşır. Afrika’da kişi başına düşen gelir, bu dönemde 3 kat artarken (400\$’dan 1.300\$’a) ABD’de bu oran 25 kat artmıştır (1.200\$’dan 30.000\$’a). İki arasındaki gelişme farkı, 7 katlık bir gelir uçurumuna neden olmaktadır.

O halde, günümüz Dünyasının tanık olduğu gelir adaletsizliğini anlamak için, çağdaş iktisadi büyüme çağı süresince Dünyanın değişik bölgelerinde büyümenin neden farklı oranlarda olduğunu kavramak gerek. Dünyadaki her bölge, bu gelişme dönemine aşırı fakirlik içinde başladığı halde, sürdürülebilir ekonomik büyüme sayesinde Dünya nüfusunun sadece altıda biri yüksek gelir grubuna dahil olabildi. Diğer üçte iki ise orta gelir grubuna erişecek kadar ekonomik büyüme gerçekleştirebildi. Geriye kalan altıda birlik Dünya nüfusu, süreç boyunca devam eden düşük ekonomik gelişme oranıyla, aşırı fakirliğe mahkûm kaldı. Öncelikle gelişme oranlarının uzun süre boyunca neden değişiklik gösterdiğini anlamamız gerekir ki, günümüzde geri kalmış bölgeleri ekonomik açıdan kalkındırmanın yollarını belirleyebilelim. Çoğu kişi, zenginlerin zenginleşmesinin nedenini fakirlerin daha da fakirleşmesine bağlar. Başka bir deyişle, Batılı ülkelerin askeri, siyasi ve ekonomik güce, sömürgecilik dönemi boyunca ve sonrasında, en yoksul bölgelerin zenginliklerini çalarak sahip olduklarını varsayarlar. Olayları bu şekilde yorumlamak, ancak küresel üretim fazla değişiklik göstermeden kalmış olsa, akılcı olabilirdi. Olan biten sadece bundan ibaret değildir. Küresel üretim, yaklaşık 50 kat artmış ve Dünyanın her bölgesi o ya da bu şekilde ekonomik gelişme göstermiştir; ama bazı bölgelerde kaydedilen gelişme diğerlerine kıyasla çok daha büyüktür.

Modern zamanların en önemli gerçeği, gelirin bir bölgeden diğerine zorla veya başka bir şekilde aktarımından ziyade, genel olarak küresel gelirden görülen artıştır. Fakat bu artış, farklı bölgelerde farklı oranlarda gerçekleşmektedir. Elbette bu, zenginlerin yoksulları, hiç sömürmüş olmadığı anlamına da gelmez. Sömürü sonucunda yoksul ülkeler, halen sayısız zorluklar yaşamakta ve çeşitli sıkıntılar çekmektedir. Bunların başında, kronik hale dönüşen siyasi istikrarsızlık gelir. Ama modern ekonomik gelişmenin gerçek öyküsü, bazı bölgelerinde

sayarken bazılarının, Dünya tarihi boyunca görülmemiş biçimde, genel üretim düzeyinde, uzun vadeli ve tahminleri aşan bir gelişme kaydetmeyi becermiş olmasıdır. Zengin Dünyanın elde ettiği gelir düzeyindeki uzun vadeli artışın itici gücü ve asıl nedeni, fakirin sömürülmesi değil teknolojik gelişimdir. Aslında bu bir müjde olarak algılanmalıdır; çünkü bu durumda, geri kalmış bölgelerin de teknolojik gelişmelerden yararlanıp kalkınma umudu gerçekçi bir hal almaktadır. Ekonomik gelişme illa ki bir tarafın kazancının diğerinin kaybı olması anlamına gelmez. Bu oyunda herkesin galip gelmesi mümkündür.

İktisat tarihi, daima sürdürülebilir kalkınmadan çok, inişler ve çıkışlarla dolu bir şekilde seyretilmiştir. Ünlü tarihçilere göre Dünya üzerinde var olmuş tüm uygarlıkların yükselişi ve çöküşü de, birbirinden çok da farklı değildir. Keynes, insanlığın ekonomik sürecindeki tıkanmaya yönelik olarak 1930'da yazdığı "Torunlarımız için İktisadi Olasılıklar" makalesinde, bu iniş çıkışlara değinmiş ve 18.yy'a kadar çok da büyük bir gelişme kaydedilmediğini vurgulamış; uzun süren bu durağanlığın sebebini ise, teknoloji eksikliğine bağlamıştır. Modern zamanların tarih öncesi çağlardan en önemli farkı, teknolojik gelişmelerdir. Bugünün standartlarına göre Dünya, 1700'lerin ortasına kadar büyük ölçüde fakirdi ve salgın hastalıklarla kıtlığın pençesinde kıvranıyordu. Ortalama yaşam süresi çok kısaydı ve zengin ya da fakir fark etmeksizin tüm ülkelerde çok sayıda çocuk ölümü görülmekte; veba, çiçek vb. pek çok bulaşıcı hastalık nedeniyle toplu ölümler meydana gelmekte; iklim değişimleri ve olumsuz hava koşulları nedeniyle toplumlar zarar görmekteydi.

Dünyanın gidişatında asıl değişikliği yaratan Kuzey Batı Avrupa'da başlayan Sanayi Devrimi ve onu destekleyen tarımsal üretimdeki artıştır. Tarımsal faaliyetlerdeki düzenli gelişme, gıda miktarını arttırdı. En büyük ilerleme, 1750 civarında İngiltere'de sanayinin doğmasının ardından, üretime yönelik yeni enerji biçimlerinin daha önce görülmemiş düzeyde harekete geçirilmesiyle kaydedildi. Başlıca enerji kaynağı olarak fosil yakıtları kullanan buhar makinesi, gıda ve hizmet üretiminde yeni bir çığır açtı. Kimyasal gübre üretimini mümkün kılan fosil yakıtlarla gıda üretimi; demir-çelik, kimyasal maddeler, ilaç, tekstil vb. fabrikalarla endüstriyel üretim de arttı. 20.yy başında fosil yakıt çağının en önemli buluşlarından olan elektrik sayesinde güçlenen hizmet sektörüne paralel olarak, iletişim teknolojileri de gelişti. Kömür, sanayiye güç verirken, sanayi de siyasi gücü tetikledi. Britanya İmparatorluğu, Sanayi Devrimi'nin küresel anlamda görünen ilk siyasi gücüdür. 19.yy başında İngiltere'de başlayan Sanayi Devrimi, ülkenin Viktoryen döneminde askeri ve finansal açıdan insanlığın 1/6'i üzerinde egemenlik kurmasını sağladı. Modern tarihin dönüm noktası, buhar makinesinin bulunması oldu. Her alanda ekonomik kalkınmanın başlangıcı buna dayanır. Sanayi Devrimi'nin **neden** M.S. 500 ve M.S. 1500 arasındaki binyıl boyunca dünyanın teknolojik lideri konumundaki Çin'de değil de İngiltere'de gerçekleşmiş olduysa, ekonomi tarihçilerince çok tartışılan bir konudur.

1. Neden: O dönemde, Dünyanın geri kalanında katı kuralları olan toplumsal hiyerarşi düzenleri hakimken İngiltere'nin göreceli olarak açık bir toplum oluşu; bireysel inisiyatif ve toplumsal sınıflar arasında geçişe izin veren bir yapıya sahip olması; Avrupa'nın çoğunluğunda hala serflik hüküm sürerken, İngiltere'de feodal dönemin sabit toplumsal düzeninin, büyük ölçüde zayıflamış ve 1500'lere gelindiğinde tamamen sona ermiş oluşu.

2. Neden: İngiltere'nin politik özgürlük alanında giderek güçlenen kurumlara sahip oluşu; yeni fikirlere açık İngiliz parlamentosu; ifade ve tartışma özgürlüğü; bireysel inisiyatife destek oluşturan mülkiyet haklarının korunması.

3. Neden: Batı'nın, bilimsel fikirleri yüzyıllar boyunca genelde Asya'dan ithal etmesinden sonra Avrupa bilimi Rönesans'la birlikte büyük ilerleme kaydettiğinde, İngiltere'nin bilimsel devrimin başını çekenlerden oluşu; siyasi açık görüşlülük ve kuramsal bilimsel düşünce sayesinde bilimsel buluşların patlaması.

4. Neden: Coğrafi konumun getirdiği avantajlarla refaha ulaşan İngiltere'nin, Kıta Avrupa'sına yakın bir ada oluşu ve yurt dışında düşük maliyetli deniz taşımacılığında, yurtiçinde de nehir taşımacılığında çok ilerlemiş oluşu; toprak verimliliği ve yeterli yağış miktarı sayesinde tarıma oldukça elverişli oluşu. Ayrıca Güney Amerika'ya yakın oluşu da hayati önem taşımaktaydı. Yeni kıtadaki kolonilerden elde edilen gıda ve İngiliz sanayisine sağladığı pamuk gibi hammaddeler sayesinde ilerleme hızlandı. Adam Smith'in 1776 tarihli "Ulusların Zenginliği" Kitabında belirttiği gibi, İngiltere'nin doğal avantajları, ticari ve ekonomik gelişimini desteklemiştir.

5. Neden: Britanya'nın bağımsız bir egemen güç oluşu; komşularına göre çok daha az tehdit altında olan bir ada devleti olması sayesinde Avrupa'nın kalkınmasında lider rolünü üstlenebilmesi.

6. Neden: İngiltere'de kömürün bol olması. Buhar makinesinin icadıyla İngiliz toplumu, insanlık tarihi boyunca ekonomik üretimi kısıtlayan enerji sıkıntısından kurtuldu. Kömür, dünya üzerinde, daha önce hiçbir enerji kaynağından elde edilmemiş bir kaynak yaratarak seri üretimi başlattı.

Özetle İngiltere'nin avantajlı durumu sosyal, politik ve coğrafi etkenlerin birleşimine bağlıdır. Siyasi açıdan istikrarlı ve göreceli olarak özgür ve dinamik bir toplum oluşu, coğrafyasının tarıma ve deniz ticaretine elverişli oluşu ve kömür madenlerinin zenginliğiyle dünyanın diğer bölgelerinden daha şanslı olduğu için hızla kalkınmıştır. Daha az şanslı olan ülkelerin ise, modern ekonomik gelişimi gecikmiş, avantajsız yerlerin gelişimi ise bugüne kadar gecikmeye devam etmiştir.

Kömür santralleri, pazar güçleri ve yeni endüstriyel teknolojilerin birleşimiyle Sanayi Devriminin ortaya çıkardığı Büyük Dönüşüm, insanlığın on bin yıl önce tarıma geçişinden bu yana meydana gelen en kapsamlı ekonomik gelişmelere yol açtı. Ekonomiler sanayi üretimine geçtikçe, iktisadi kalkınma gücü, İngiltere'den Dünyanın diğer bölgelerine yayıldı. Bununla birlikte, geri dönüşü olmayan çalkantılı bir döneme girildi. Sanayi Devrimi'ni izleyen modern ekonomik gelişme insanların yaşantısını da temelden değiştirdi. Tarım toplumundan endüstri toplumuna geçiş kentleşmeyi de hızlandırırken, toplumsal hareketlilik, aile ve cinsiyet rollerinde yeni açılımlar, demografik değişim ve mesleki uzmanlaşmayı beraberinde getirdi. Modern ekonomik gelişme ve kentleşme birbirinden ayrılamaz; çünkü, esasında çiftçilerin tarımsal verimliliğinin artmasıyla ekonomi, daha az çiftçiyle daha çok insanı besler hale gelir. Tarımsal üretim arttıkça, gıda fiyatları düşer ve çiftçi sayısı azalır. Dolayısıyla çiftçilerin çocukları da, tarımsal faaliyetler dışındaki işlere yönelir. Kentsel yaşam, ticaret ve hizmet sektörünün talep ettiği yüz yüze iletişime uygun ortamı sağlar. İşgücünün otomatikleşen gıda üretiminden çekilmesi, doğal olarak nüfusun çoğunluğunun, imalat, finans, ticaret ve benzeri alanlarda çalışmak için, şehirlere akın etmesine yol açar. Öte yandan, modern ekonomik gelişmeyle birlikte toplumsal hareketlilikte de bir devrim yaşanmıştır. Babadan oğula geçen meslekler ve sosyal statü yerini, hızlı bir değişime bırakmıştır. Tarımsal ekonomiye dayalı ortamların sabit sosyal düzenleri, teknolojinin hızlı ve kökten değişimine ayak uyduramadı. Bu değişim aynı zamanda kadınların toplumdaki rolünü de önemli derecede etkiledi. Geleneksel toplumlarda kadının yeri evinde çocuk yetiştirmekken, modern ekonomik gelişme sayesinde dinamikler değişti. Kentsel yaşamda kadınlar kendilerine iş bulurken, aynı zamanda toplumsal ve politik anlamda da güçlendiler. Yaşam koşullarında ve ekonomik faaliyetlerde meydana gelen değişim, aile yapısını da değiştirdi. Evlenme yaşı yükseldi. Cinsel ilişkiler artık doğrudan üremeye ve çocuk yetiştirmeye yönelik değil. Kentlerde yaşayan ailelerin çocuk doğurma oranları büyük ölçüde azaldı. Daha az çocuk yapma eğilimi yaygınlaştı. Bu demografik değişim, modern ekonomik gelişme döneminde yaşanan toplumsal dönüşümün temelini oluşturmaktadır.

Toplum yapısının değişimi çok büyük önem taşır. İnsanlar kendi alanlarında uzmanlaştıkça, toplumsal iş bölümü artar. Adam Smith'e göre, herkesin gelişmesi adına

toplumun her ferdinin bir beceriye sahip olması, hayati önem taşır. İster tarlada ürün yetiştirmek, ister elbise dikmek veya ev inşa etmek olsun, her birey üzerine düşeni ustalıklı yaparsa, toplum genel olarak kalkınır. Ancak piyasadan ürün satın alamadıkça, herhangi bir konuda uzmanlaşmanın bir faydası yoktur. Dolayısıyla iş bölümü de, piyasanın kapsamıyla yani ticaret imkânıyla sınırlıdır. Diğer yandan, piyasayı belirleyen de üretim, verimlilik ve uzmanlaşma derecesidir.

Modern ekonomik gelişmenin İngiltere’de başlamasını sağlayan koşullar sadece İngiltere’ye özgü olmadığından, Sanayi Devrimiyle birlikte aynı modern teknolojiler ve toplumsal düzen, Dünyanın diğer yerlerine de yayılabilecek ve Kuzey Avrupa’da başlayan devrim, eninde sonunda tüm gezegene ulaşabilecekti. Modern ekonomik gelişme, küresel üretimde akıl almaz boyutlarda bir artış başlattı. Teoride, yeni teknolojilerin toplumsal üretimi arttırmasını sağlayan modern ekonomik büyüme, Dünya için kesin ve doğrudan bir yarar sağlayacak gibi görünse de, geçiş dönemi beklenenden çok daha fırtınalı olmuş, toplumsal çatışmalara ve çoğunlukla savaflara yol açmıştır. Öncelikle, modern ekonomik büyüme, sadece bireysel verimliliğinin artmasından ibaret değildir. Aynı zamanda, *değişim* demektir. Meydana getirdiği sosyal, kültürel ve politik değişim zorlu süreçlerdir. Toplumsal düzende, kültürel inançlarda çok yönlü kargaşa yaşanması da bu zorluklar arasındadır. Bir başka zorluk, modern ekonomik kalkınmanın yayılması, dünyanın yeni zenginleşen ülkeleriyle, hala yoksul olanları arasında sistematik olarak tekrar eden cepheleşmelerdir. Farklı yerlerde farklı boyutlarda meydana gelen ekonomik gelişme, küresel zenginlik ve gücün adaletsiz dağılımına sebep olmuştur. Avrupa’nın 19. yy itibarıyla hızla sanayileşmesi sonucunda, Asya, Afrika ve Amerika kıtasına hakim bir Avrupa İmparatorluğu oluşmuştur. Sonunda bu büyük güç, farklılıkları toplumsal anlamda hala yakamızı bırakmayan kusurlara sebep oldu. Ekonomik olarak güçlü olan bir toplumun bireyleri, bunun bir üstünlük olduğu yanılgısına kapılarak, dinsel, ırksal, genetik, kültürel veya kurumsal açıdan diğerlerine baskın olduklarını zannetmeye eğilimli hale geldiler. Böylelikle 19.yy’da Avrupa’nın lehine işleyen iktidar ve ekonomik eşitsizliğe, ırkçılığın ve egemen kültürçülüğün yeni biçimlerinin yayılması eşlik etti. Bunu desteklemek adına bilimsel dayanağı olmayan kuramlar ortaya atılarak, mevcut eşitsizlik meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Sömürge yönetimi altındaki yoksulların ezilmesini, işkence görmesini, mallarına ve topraklarına el konmasını haklı çıkarmaya yönelik uydurulan bu teoriler, köleliği bile teşvik etmiştir. Yine de tüm zorluklara karşın Sanayi Devrimini tetikleyen temel dinamiklerin, Dünyanın herhangi bir yerinde ortaya çıkmış veya çıkabilecek olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bunlar tekrarladıkça, farklı yerlerde sanayileşmenin farklı boyutları ve farklı ekonomik büyüme yakalanmaktadır. Zincirleme bir etki yaratan bu değişime uğrayan bölgelerin sayısı arttıkça, bölgelerin birbirleriyle olan iletişimleri ve etkileşimleri de artmış, dolayısıyla yeniliklerin ve ekonomik gelişmenin artmasını sağlayacak temeller oluşturulmuştur. İthalat-ihracat ilişkileri, yeni teknolojik buluşların yaygınlaştırılması, bunu sağlayan unsurlardır.

Modern ekonomik gelişmenin yayılması, üç farklı şekilde gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki, Sanayi Devriminin, İngiltere’nin sömürgeleri olan Kuzey Amerika, Avustralya ve Yeni Zelanda’ya doğrudan aktarılmasıdır. Sömürgeci güçler yerli halkları katletmiş, hor görmüş veya yerlerinden etmiştir. Ama, İngiliz nüfusu yeni kolonilerde yayılmış ve ardından Kuzey Amerika ve Okyanusya’da ekonomik gelişme kaydedilmiştir. Yayılmanın ikinci türü ise, Avrupa’nın içinde meydana gelmiştir. Kuzeybatı Avrupa, Atlantik kıyısında olmanın verdiği avantajdan yararlanarak, Amerika ve Asya kıtalarıyla ticarete gelişme kaydetmiştir. Kömür madenleri, kereste ve nehirler gibi doğal kaynakların fazla olması, ayrıca, iklim koşullarının Doğu ve Güney Avrupa’ya göre sıtma gibi salgın hastalıkların yayılması için elverişsiz olması, gelişmeyi hızlandırmıştır. Sanayi Devrimi, özellikle Napolyon Savaşları sırasında ve sonrasında Güney ve Doğu Avrupa’daki gelişimin önünde duran engellerin ortadan kalkmasıyla, yayılmaya başladı.

Anayasal devlet idaresine geçildi. Avrupa'nın tüm bölgeleri demiryoluyla birbirine bağlandı. Daha yüklü miktarda finansal sermaye akışı, yeni teknolojiler ve fikir alışverişi kolaylaştı. Politik ve sosyal koşulların uygunluğu ve serfliğin ortadan kalkmış olması nedeniyle kuzeybatıda başlayan ekonomik gelişme, kuzeyden güneye, batıdan doğuya yayıldı. 19.yy sonunda sanayileşme, Avrupa'nın her köşesinde hissedilir hale gelmişti. Üçüncüsü ise, modern ekonomik kalkınmanın Avrupa'dan Latin Amerika, Afrika ve Asya'ya yayılmasıdır. Bu süreç çok çalkantılı geçti. Giderek sanayileşip zenginleşen Avrupa'nın, Dünyanın henüz sanayileşmemiş, kırsal ve askeri açıdan güçsüz toplumlarıyla karşılaşması da buna dahildir. Köklü geleneklere sahip Çin ve Japonya ile, seyrek nüfuslu tropik Afrika gibi eskiden beri süregelen uygarlıklar da bunlar arasındadır. Fakat en büyük trajedi, birbirinden çok farklı ekonomi ve kültüre sahip bu toplumların yüzleşmesiyle ortaya çıkan kargaşadır.

Modern ekonomik gelişme, yaşam standartlarını yükseltse bile, sosyal düzene getirdiği temel değişikliklerle, daha güçlü olan Avrupalılarla yaşanan üzüntü verici uyumsuzluk nedeniyle, iyi sonuçlar doğurmadı. Yoksulla zenginlik karşılaştırmaları çok sert oldu çünkü aradaki refah farkı, iktidar sahiplerinin zayıf olanı sömürmesiyle sonuçlandı. Sömürgeci güçler, Afrika topraklarında kendi istedikleri mahsullerin yetiştirilmesini zorunlu kılarak, insanları madenlerde, tarlalarda çalışmaya zorlayıp ağır vergilere bağladı. Avrupalı yatırımcılar, Asya ve Afrika'daki mineral yataklarını ve geniş orman arazileri dahil tüm doğal kaynakları, kendi çıkarları uğruna talan etti. Batılı özel şirketler, acil durumlarda devletlerinin askeri kuvvetlerince destekleneceklerine güvenerek, sömürgelerde şirket kurallarını uygulamak için özel ordular bile kurdu.

Sömürge yönetimi altındaki yerlerde bunca zulme, şiddete ve ekonomik üretimin yerel halklar yerine sömürgecilere fayda kazandırmasına rağmen, Dünyanın pek çok yerinde yaşam standardı yükseldi. Dünyaya hakim olan aşırı fakirlikten kurtulunması, genellikle kıtlık ve savaşlar nedeniyle, kademeli ve kesintili olarak gerçekleşebildi. Bazı durumlarda ise, 19. yüzyılın son çeyreğinde Japonya'nın ekonomik atılımı ve sanayileşmesi gibi, çok hızlı oldu. Esasen refahın yayılmasının ve yayılmaya devam etmesinin asıl nedeni, teknolojilerin ve altında yatan fikirlerin aktarılmasıdır. Doğal kaynaklara sahip olmaktan çok, üretimi düzenleyecek bilime dayalı çağdaş fikirlerden yararlanma becerisi önem taşır. Bilimsel düşünce, tekrar tekrar kullanılabilir. Herkesin refaha ulaşacağı bir Dünya da ancak böyle mümkün olabilir. Sanayi Devriminin özünü oluşturan da kömür değil, kömürün nasıl kullanılacağı tekniği, yani genel anlamda yeni bir enerji türünün nasıl kullanılacağıyla ilgilidir. Deneyimlerimiz, enerji sistemlerini nasıl kullanacağımızın da temelini oluşturmuştur. Termik, hidroelektrik, petrol, nükleer derken, varlığımızı tehdit etmeyen güneş ve rüzgâr gibi yenilenebilir enerji türlerini elektriğe çevirmek insanlığın öğrendiği en önemli derstir.

Büyük çaplı fabrika üretimi ve makineleşme, Sanayi Devriminin gelişmelerinin ilk dalgasını oluştururken, 19.yy ortasında demiryolu ve telgraf, bilginin ve imalatın paylaşımını sağlamıştır. Teknolojik ilerlemenin ikinci dalgası, buharlı gemilerle küresel boyutta ticaret ve ticaret süresini kısaltan Süveyş ve Panama Kanalı gibi devasa altyapı projeleridir. Üçüncü dalga ise, sanayi tesisleri ve şehirlere elektrik bağlanmasıdır. 20.yy'da gıda üretiminde artışı sağlayan da, kimya endüstrisine katkı sağlayan teknolojik gelişmelerdir. İçten yanmalı motorlar kullanılarak üretilen kimyasal gübre sayesinde, insanlığın hepsi olmasa da büyük kısmı, kronik açlık ve kıtlık tehdidinden kurtulmuştur. Ticaret ve yabancı yatırımların yayılması sayesinde, Dünyaya açılan teknolojik ilerlemelerle birlikte ekonomik refah da, Dünyanın diğer bölgelerine yayıldı. Ancak, aynı zamanda Batı'nın siyasi egemenliği de Dünyaya yayıldı. 20.yy başında Dünyadaki baskın güç Avrupa olmuştu. Avrupa imparatorlukları, Afrika'yı ve Asya'nın büyük kısmını kontrolleri altına almış ve Latin Amerika ticaretini de ellerinde tutmaktaydılar. Küreselleşmenin bu ilk çağında küresel ticaret, iletişim, seri üretim ve sanayileşme, kaçınılmaz bir gelişme olarak görülmüştür. Ama, durdurulamayan bir ekonomik gelişmeden ziyade,

Dünyanın doğal düzeni olarak kabul görmüş olması, en büyük hatadır. Varsayılan bu doğal düzende Avrupa kökenli beyazlar, ötekileri yönetme hak ve zorunluluğunun kendilerine ait olduğu algısına kapılmışlar; bu algıdan yola çıkarak tutku, şiddet ve toyluğun çelişkili karışımıyla yoğrulmuş tasasız bir yaklaşımla, “meşhur beyaz adam”ın rolünü benimsemişlerdir.

20. yy’daki çöküş, 1914 yılıyla başladı ve Avrupa önderliğindeki küreselleşmeyi bitiren, dramatik ve travmatik I. Dünya Savaşı oldu. Yüzyılın geri kalanına yansıyan büyük yıkımlar bırakan Savaşta ölü sayısı, tüyler ürperticiydi. Savaşın yan etkilerinden ilki, Çarlık Rusya’sının yıkılıp, Bolşevik Devriminin başlamasıydı. Avrupa’da serflik sistemini bırakan son ülke olan Rusya, savaşın getirdiği ağır maddi ve insani yük altında ezilmekten kurtulabilmek adına, Lenin ve yandaşları tarafından ülkeyi yetmiş beş yıl sürecek bir zulüm ve ekonomik israfa sürüklendi. Lenin ve Stalin’in oluşturduğu Komünist doktrin Dünya nüfusunun üçte birini arkasına alarak, eski Sovyetler Birliği dahil, Çin, Doğu Avrupa ülkeleri, Küba, Kuzey Kore gibi devletleri de peşine taktı.

I. Dünya Savaşı’nın Avrupa’da yarattığı uzun süreli maddi istikrarsızlık da, çok kötü sonuçlara yolaçtı. Yenilen ülkelerin borçları; Osmanlı ve Avusturya-Macaristan İmparatorluklarının yıkılıp parçalanması; onların yerini küçük ve istikrarsız devletlerin alması; savaşın yol açtığı iç içe geçmiş finansal ve ekonomik sorunlar arasındaydı. Bu sorun batağında İttifak devletlerinin Almanya’dan talep ettiği tazminat ise, ayrıca çok önemliydi. Çünkü bu yaptırım, bir sonraki Alman neslini gücendirecek ve Hitler’in yükselişini tetikleyecekti. Keynes, ünlü makalesi “Barışın Ekonomik Sonuçları”nda “1914 Ağustosuyla birlikte olağanüstü ekonomik gelişme çağına sona erdiğine” ustalıkla dikkat çekmiştir. I. Dünya Savaşı’nı takip eden ekonomik istikrarsızlık 1930’larda Büyük Bunalım’a, ardından da II. Dünya Savaşı’na yol açtı. Uzayıp giden borçlar, Avrupa’da ticaretin daralmasına, Avrupalı güçlerin aşırı bütçe kısıtlamalarına, 1920’ler boyunca enflasyona ve durağanlığa neden oldu. O dönemde, uzun vadeli istikrar garantisi olarak görüldüğünden, pek çok ülke birbiri ardına altın standardına geri döndü. Fakat bu 30’ların derin buhranından kaçmalarına yetmedi. Büyük Bunalım, ticarete muhafazakârlığın yayılmasını, Almanya’da Nazilerin yükselişini, Japonya’da askeri cuntayı tetikledi. II. Dünya Savaşı sonunda, 1914 öncesinin küresel sistemi paramparça oldu. Uluslararası ticaret can çekişmekteydi. Ulusal para birimleri birbirine çevrilemediğinden, uluslararası ticaretin temel mekanizması bozulmuş durumdaydı. Neyse ki, Batı emperyalizminin de, tamamen sona ermesi on yıllar ve birçok savaş gerektirecek olsa da, artık sonuna yaklaşmıştı. II. Dünya Savaşı’nın yıkıntıları üzerinde duran küresel piyasanın nimetleri maziye karışmış, iki Dünya Savaşı ve bir büyük bunalımının enkazı altında ezilmişti.

II. Dünya Savaşı’nın bittiği 1945 ve Sovyetler Birliği’nin çöktüğü 1991 yılları arasında yapılanların çoğu, yeni bir küresel ekonomi sistemi oluşturmaya yönelikti. İşlerin başında, yeniden yapılanma vardı. Ulusal ekonomik üretimi ve uluslararası ticareti sağlayan yollar köprüler, limanlar yıkılmıştı; yenilenmeliydi. Döviz ayarlamaları ve uluslararası ticaret kuralları belirlenmeliydi.

II. Dünya Savaşı sonrasında yeni bir Dünya kurma çabaları üç adımda gerçekleşti:

1. 1945 itibarıyla sanayileşmiş ülkeler Avrupa, Japonya ve ABD, ABD’nin siyasi önderliğinde yeni bir uluslararası ticaret düzeni oluşturdu. Uluslararası piyasada ticari ödemelerin yapılabilmesi için, işletmelerin ve bireylerin, piyasa fiyatından döviz alış ve satışı yapabileceği şekilde para birimleri arasında değişim, yeniden uygulamaya kondu. Günümüz Dünya Ticaret Örgütü’nün tohumları, ticari engelleri kaldırmak ve yeni kurallar düzenlemek üzere, o dönemde yapılan Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması ile atıldı. Buna rağmen, Kapitalist Dünya’da ticaretin yeniden yapılanması, küresel ekonominin yeniden oluşturulması anlamına gelmedi. Durum, döviz ayarlamaları ve ticari engellerin kaldırılmasından çok daha

kapsamlıydı. Dünya, ekonomik çöküşü yansıtan biçimde, siyasi anlamda da bölünmüştü. On yıllarca sürecek olan bu ayırım, ancak şu sıralarda iyileştirilmeye başlanmıştır.

2. İkinci Dünya'yı oluşturan sosyalist ülkeler, 1989'da Berlin Duvarının yıkılması ve 1991'de Sovyetler'in dağılmasına kadar Dünyanın geri kalanından, ekonomik anlamda kopuk yaşadı. Sayıları 30'u bulan bu ülkelerde yaşayanlar, Dünya nüfusunun üçte birini oluşturuyordu. En önemli özellikleri; üretim araçlarının devlet tekelinde oluşu, merkezi planlama ve komünist tek-parti yönetimi, Sosyalist Dünyanın ekonomik entegrasyonu -ki bu takas mantığıyla işliyordu.- ve Dünyanın geri kalanından kopukluk idi.
3. Üçüncü Dünya ülkelerini, sayıları giderek artan sömürge sonrası toplumlar oluşturuyordu. Günümüzde "Üçüncü Dünya" deyişi, -aklımıza sadece fakir ülkeler gelse de- daha önceleri kendi bağımsızlıklarını ilan edip emperyalist güçlere karşı koyan ve ne Kapitalist Dünyanın ne de Sosyalist İkinci Dünyanın parçası olmayı seçen devletlere toplu olarak verilen isimdi. Aslında, ekonomik açıdan kendi kendilerine yetmeyi amaç edinen bu ülkeler, sanayilerini geliştirirken, hem kamu şirketlerini hem de özel teşebbüsü destekleyerek, bir üçüncü yol bulma eğilimindeydi. Dış Dünyaya güvenmedikleri için, yabancı yatırımları ve çokuluslu şirketleri işin dışında tutmayı ve siyasi açıdan Doğu ve Batı bloklarının dışında kalmayı yeğlediler.

İkinci ve Üçüncü Dünyanın, ekonomilerini dış dünyaya kapatması, hem küresel ekonomik gelişmeden, hem de teknolojik gelişmelerden uzak kalmalarına neden oldu. Ortaya çıkardıkları çok masraflı yerel sanayinin, uluslararası rekabete yetişebilmesi imkansızdı. Kapalı toplum oluşları ve yerel işletmelerin rekabetten uzak oluşu yolsuzluğu da beraberinde getirdi. Böylece, Birinci Dünyanın gelişimine yetişme şansını kaçırmış oldular. Egemenliklerini koruma adına, egemenlikleri tehdit altında değilken bile, aşırı temkinli davrandılar; ama dış borçlara ve enflasyona yenik düştüler. Sonunda, uluslararası ekonomiye yeniden katılmaya niyetlenmeye mecbur kaldılar. Ekonomist olarak benim görevim de, yeni uluslararası sistemin bağımsız bir parçası olmak isteyen bu ülkelere yardım etmek oldu. Borçların üstesinden gelmeyi ve verimsiz sanayileşmeyi düzeltmek, oyunun kurallarını oluşturmak gerekiyordu. Yeni oluşan Dünya ekonomisinin sadece güçlü ve zengin olanın değil, tüm ülkelere faydalı olması için, doğru cevapları bulmaya çalıştım.

Değişim, kargaşa, çelişki ve ideolojilerle dolu geçen 200 yıllık modern ekonomik gelişme, Dünyanın birçok bölgesine, daha önce tahmin bile edilemeyecek kalitede yaşam standartları getirdi ve modern teknoloji yayıldı. Bu sayede hız kazanan bilimsel ve teknolojik devrim, halen güçlenerek devam ediyor. Afrika'nın hastalıkla boğuşan bölgeleri dışında neredeyse her yerde, yaşam kalitesinin eskisine oranla arttığını söylemek mümkün. Fakat ne yazık ki modern ekonomik gelişme aynı zamanda, zengin ve fakir arasında akıl almaz derinlikte bir uçurum yarattı. Nasıl oluyor da Dünyanın altıda biri zengin ülkelerde refah içinde hayatını sürdürürken altıda biri de ekmek bile bulamayacak kadar aç kalabiliyor? Zengin ülkeler 200 yıldır kalkınmaya devam ediyor; ancak fakir ülkelerin önlerindeki pek çok engeli aşip ekonomik açıdan gelişmeye başlaması bile sadece son on yıla dayanıyor. Bazısı sömürgecilik yüzünden, bazısı coğrafi dezavantajlarla vakit kaybettikleri için, benzer sorunları olmayan ve erkenden sanayileşen İngiltere veya ABD kadar şanslı olamadılar. Bu gelişememe sürecinde, ulusal politikalarda yanlış seçimler de olumsuz gidişatta çok önemli rol oynadı. Bu nedenle 200 yıldır kesintili de olsa hızla devam eden modern ekonomik gelişmeden uzak kaldılar. Bu ülkelerin sorunlarının hemen hepsinin pratik çözümü mümkündür ve geçmişte uygulanan yanlış politikalar düzeltilebilir. Artık sömürge devri sona erdi. Yeni teknolojilerle coğrafi engellerin bile üstesinden gelmek mümkün. Yine de Dünyanın belirli bölgelerinin neden geri kaldığına dair tek bir açıklama olmadığı gibi, bunu düzeltmenin de tek bir çaresi yok. Her şeyden önce bir ulusun ekonomik

koşullarını şekillendiren etkenlerin belirlenip ayrıştırılarak iyice tahlil edilmesi ardından da, her ülke için ayrı ayrı, faydalı ve uygulanabilir bir eylem planı hazırlanması gerekmektedir.

3. BAZI ÜLKELER NEDEN GELİŞEMEZ?

6,3 milyarlık Dünya nüfusunun yaklaşık 5 milyarı, ekonomik gelişimin en azından ilk basmağına tırmanmış durumdadır. 1980 ile 2000 yılları arasında 4,9 milyar insan, GSYİH'sı artan ülkelerde; 5,7 milyarsa ortalama ömrün uzadığı ülkelerde ikamet etmiştir. Bu rakamlar ekonomik gelişmenin gerçek ve yaygın, aşırı fakirliğin ise, Dünya genelinde düşüşte olduğuna en iyi kanıttır. Bu veriler aynı zamanda aşırı fakirliğin 2025 yılına kadar ortadan kaldırılabilceğı öngörüsünü daha da gerçekçi kılmaktadır. Ekonomik gelişmenin Dünyanın pek çok yerinde işe yaradığı kanıtlanmış bir gerçektir. İşte bu yüzden, ekonomik gelişmenin olmadığı yerlerdeki sorunları anlamak ve bunların üstesinden gelmek, kat kat önem taşır. Ekonomik gelişmenin neden başarılı veya başarısız olduğunu anlamak için, kavramsal bir çerçeve oturtmakta fayda vardır. Belki bu dinamikleri tek bir hane bazında anlatarak başlamak, en iyisi olacaktır. Basit bir evleri ve iki hektarlık toprağı olan ebeveynler ve 4 çocuktan oluşan aşırı yoksul bir hane düşünelim. Bu hanenin bir mahsulden 4 ton tahıl aldığını, ancak fakirlikleri nedeniyle, yıl boyunca bunu kendilerinin tükettiğini varsayalım. Hane tüm ürünü kendi tüketse de, devlet tahıl birim fiyatından o aileye bir kazanç belirler (örn. ton başına 150\$ x 4 ton = 600\$). Yani kayıtlara hanedeki her ferdin 100\$ (600\$/6 birey) yıllık geliri olduğu geçer. Bu hane halkı, önümüzdeki yıl gelirini arttırmak için en azından 4 seçeneğe sahiptir:

1-Tasarruf Yapmak: Hane halkı, ürettiğı 4 tondan üçünü tüketir ve birini pazarda 150 \$'a satar ve bu parayla besi hayvanı satın alır. Bundan elde edilecek ürün her ne olursa olsun hane bu tasarrufla sermaye birikimi yapmış olur.

2-Ticaret Yapmak: Hane halkı, yaşadıkları bölge koşullarının, getirisi çok daha yüksek olan başka bir ürüne uygun olduğunu öğrenerek, bu yeni ürüne geçiş yapar ve yeni üründen 800\$ gelir elde eder. Yemek üzere, 600 dolarıyla tahıl satın alır. Bölgede aynı ürünü üreten çiftçilerin sayısı arttıkça, bu ürünün nakliyesi ve depolanması gibi daha fazla uzmanlık gerektiren işletmelerin ortaya çıkmasına neden olur. Bu ürünün pazarı, zaman içinde geliştikçe inşaat, imalat, altyapı vb. gibi daha da fazla uzmanlık gerektiren işkolları oluşur.

3-Teknoloji: Ziraat mühendisi, hane halkına toprak verimliliğini sürekli hale getirecek yeni yöntemler öğretir. Bazı ürünlerin topraktan aldığı besinleri tekrar toprağı veren ağaclar ve verimliliğı ve zararlılara dayanıklılığı arttırılmış tahıllar sayesinde üretim, 4 tondan 6 tona çıkar. Bu durumda hanedeki her ferdin yıllık geliri 150\$'a yükselir.

4- Doğal Kaynak Artışı: Devletin sulak alanlardaki hastalıklarla mücadelesinde başarılı olması sayesinde, hane halkı çok daha büyük ve verimli bir çiftliğe taşınır. Binlerce hektarlık toprak, üretim kapasitesinin ciddi oranda artmasına neden olur. Gelirler yükselir, açlık azalır ve hane halkı yıllık üretimini üçe katlar.

Yaşadığımız sistem çok karmaşık olsa da, ekonomilerin büyümesi ardındaki neden, daha yüksek gelire götüren bu dört yöntemdir. Gerçek ülke ekonomilerine baktığımızda GSYİH'da kaydedilen artış bu yöntemlerin tamamının uygulanmasıyla sağlanır: tasarruf ve sermaye birikimi, uzmanlık ve ticaretin artması, teknolojik gelişimle eşzamanlı üretim artışı ve kişi başına düşen doğal kaynakların artması. Bu örneğı hane bazında vermiş olsam da esasında sistem, pazarlar, kamu politika ve yatırımlarıyla bir araya gelen binlerce hatta milyonlarca hanenin karşılıklı ilişkisiyle meydana gelir. Peki bir hanenin gelirini ne gibi unsurlar azaltabilir? İşte bazı nedenler:

Tasarruf Yapamama: Hane halkının kronik açlık çektiğini varsayalım. Bu durumda, ürettiği tahılın hepsini kendileri tüketecek ve pazarda ürün satamayacağı gibi sene içinde kırılan sabanını yenileme veya tamir etme imkanı da olmayacaktır. Tarla sürülmediği için seneye hasat daha da azalacaktır.

Ticaret Olmaması: Hane halkının yüksek gelir getiren üründen haberdar olduğunu ancak buna, örneğin pazarlara giden yolların olmaması nedeniyle geçemediğini düşünün. Ürettiğini satamayacağını anlayan hane halkı, en azından kendi yiyeceğini garanti altına almak için, tahıl ekmeye devam edecektir. Bununla birlikte şiddet, finansal dengesizlik, fiyat sınırlamaları veya diğer başka devlet müdahaleleri, uzmanlaşmaya ve ticarete engel olabilir.

Teknolojik Gerileme: Çocukların ebeveynlerini, AIDS gibi bir hastalıktan kaybettiğini düşünün. Normalde aile reisliği sorumluluğunu en büyük çocuk üstlenir; ancak genellikle babadan oğula geçen çiftçilik yöntemlerinde henüz çocuk uzmanlaşmamıştır. Bir sonraki mahsul kaybedilince, çocuklar komşuların eline bakar duruma düşer. Teknolojik bilgi birikimi azaldığından hanenin geliri de azalır.

Doğal Kaynakların Azalması: Bazı bölgelerde fazladan toprak olmadığı gibi, çevresel koşullarda da olumsuz değişimler olabilmektedir. Topraktaki besin bilinçsiz tarım nedeniyle tükendikçe, tarlanın sadece 1 hektarından ürün alınır olduğundan, hanede kişi başına gelir sadece 50 dolara kadar düşmektedir.

Üretimi Olumsuz Etkileyen Felaketler: Sel, kuraklık, hastalık, salgın gibi afetler, bir yılın gelirini tamamen yok edebilir.

Nüfus Artışı: Bir kuşak geçer ve ebeveynler ölür. Eldeki iki hektarlık tarla, iki erkek çocuk arasında paylaşılır. Her erkek çocuğunun bir karısı ve dört çocuğu olur. Hektar başına iki tonluk üretimin aynı kaldığını varsaysak bile hane geliri yarıya düşecektir. Bu bölünme Afrika'da ciddi sorunlara neden olmaktadır.

Bu senaryolar bir hanenin nasıl gelişebileceğini veya gerileyebileceğini basitçe resmeder. Bir ülkenin gelişmeden sorumlu uzmanlarının bu süreçlerden hangisinin ilerleyip hangisinin gerilediğini dikkatlice takip etmesi gerekir. Bir ekonominin gerilediğini bilmek yeterli değildir. Ekonomik büyüme olabilmesi için ekonominin neden başarısız olduğunu anlamamız gerekir.

Ülkelerin Ekonomik Gelişimi Önündeki Engeller

Bir ekonominin durağanlaşması veya gerilemesine neden olan sorunlar, **8 ana kategoride** ele alınabilir. Bununla birlikte her problemin reçetesi aynı değildir, duruma özel iyi bir tanı koymak şarttır.

Yoksulluk Tuzağı: En fakir ülkelerde yoksulluğun kendisi, ekonomik durağanlığın sebeplerindendir. Fakirlik aşırı seviyede olduğunda, kimsenin kendini bu durumdan kurtarma olanağı yoktur. Fakir toplulukların, az da olsa tasarruf yapma şansları olabilir; ancak tamamen muhtaç olduklarında, gelirlerinin tamamını yaşamlarını sürdürmeye ayırmak zorundadırlar. Geleceğe yatırım yapabilecek olanakları yoktur. En yoksullar, işte bu nedenden ötürü, ekonomik anlamda küçülmeye mahkum kalmaktadır. Bununla birlikte, resmi kayıtlara göre yapılan hane tasarrufu, önemli bir şeyi gözden kaçırmaktadır. Bu kayıtlar, fakirlerin ağaçları kesmesi, topraklarını verimsizleştirmesi, maden ve enerji kaynaklarını plansız kullanmaları nedeniyle meydana gelen tükenmeyi dikkate almaz. Bu “eksi tasarruf” durumunda, örneğin yakacak olarak kesilen ağaçların yerine yenisi ekilmediği durumlarda, oduncunun geliri bir kazanç olarak kaydedilir; ancak gerçekte bu, sabit sermayeden maddi varlığa dönüşümden başka bir şey değildir.

Fiziksel Coğrafya: Yoksulluk tuzağı, doğru tanı olsa da neden bazı ülkelerin bu tuzağa düştüğünü, bazılarının kurtulduğu sorusunu cevaplamaz. Buna verilecek cevaplardan biri, çoğunlukla dikkate alınmayan coğrafi koşullardır. Örneğin Amerikalılar tüm zenginliklerini kendi elleriyle kazandıkları yanılığındadır. Doğal kaynakları, verimli toprakları, yağışları, akarsuları bol olan, binlerce kilometrelik kıyı şeridinde onlarca doğal limana sahip bir kıtayı miras aldıklarını, çabuk unutmuşlardır. Örneğin kıyı şeridi ve limanı olmayan, yüksek rakımlı bölgelerde yaşamak durumunda olan ülkeler o kadar şanslı değildir. Bolivya veya Etiyopya'da bitmek bilmeyen fakirliğin nedeni, kültürel unsurlarla açıklanamaz. Bu ve benzeri ülkeler, ulaşımın güçlüğü ve pahalılığı nedeniyle ekonomik olarak soyutlanmakta, çağdaş ekonomik faaliyetlerin hiçbirini yapamaz duruma düşmektedir. Bir ülke kuraklık, verimsizlik, hastalık ve salgına elverişli ortamlar gibi başka coğrafi sorunlarla da yüzleşiyor olabilir. Fakat bunların hiçbirisi, ekonomik gelişimi durduracak bir neden olarak ortaya atılamaz. "Bir ülkenin kaderini ve ekonomik performansını coğrafya bağlar" palavrasını bir kenara bırakıp bu olumsuzlukların üstesinden gelmek için, daha şanslı olan ülkelerin yapmak zorunda kalmadığı yatırımların yapılması gerekmektedir. Denize kıyısı olmayan bir ülke, başka bir ülkenin limanına kara yoluyla bağlanabilir. Tropik hastalıklar kontrol altına alınabilir, kurak bölgelerdeki verim, sulama projeleriyle artabilir. Somut yatırımlar ve doğal zenginliklerin etkin biçimde korunmasıyla, olumsuz coğrafya koşulları aşılabılır. Coğrafi zorlukların en kötü yanı, tarım, ulaşım ve sağlık gibi alanlarda yaşanan sorunların çözülmesini, daha pahalı kılmasıdır. Böyle ülkelerin yoksulluk tuzağına düşmeleri daha kolay olur.

Maddi Tuzak: Özel sektör tamamen fakir olmayabilir; fakat devlet, ekonomik gelişimi tetikleyecek ve destekleyecek yatırımları yapacak kaynaktan yoksun olabilir. Devletler topluma (yol, elektrik, eğitim, temel sağlık gibi) elzem hizmetleri sağlamaya mecburdur; fakat 3 ana nedenden ötürü bunu başaracak durumda olmayabilirler:

1. Halk fakirse, devlet insanları etkin biçimde vergilendiremez,
 2. Devlet idaresi beceriksiz veya yozlaşmış olduğundan, vergi toplayamaz,
 3. Geçmişten gelen borçlar nedeniyle devlet yatırım yapacağına, ancak borcunun faizini öder.
- Geçmiş borçlar, gelecekte büyüme olasılığını ortadan kaldırır. Böyle durumlarda insanların kendilerine yeni bir başlangıç yapabilmeleri için, bu borçların silinmesi, tek etkin yöntem olabilir.

Hatalı Devlet Politikaları: Ekonomik gelişim, kendini kalkınmaya adanmış bir devletle mümkündür. Devletin bu kapsamda pek çok görevi vardır. Yüksek öncelikli altyapı projeleri belirleyip finansmanını sağlamalı; hizmetlerin sadece seçilmiş azınlığa değil, toplumun geneline ulaşmasını temin etmeli; özel sermayenin yatırımları için uygun ortam yaratılmalıdır. Yatırımcılar işlerine serbestçe devam edip, karlarını ellerinde tutabileceklerine inanmalıdır. Devlet, rüşvet ve hesabı verilemeyen ödeneklere engel olmalı; insanların ve onların mal varlıklarını güvence altına almalı; adil yargı ortamını sağlamalı; akitlere uygun biçimde hareket etmeli ve ulusal sınırlarını korumalıdır. Devletler bunu beceremezse, kalkınmadan söz etmek mümkün olmaz. Savaş, devrim, darbe vb. gibi olağanüstü durumlar meydana gelmesi, devletin en temel işlevlerini yerine getirmesine bile engel olabilir. Bu tür başarısızlıklar ekonomik felaketin bir nedeni olmakla birlikte, genellikle son halkasıdır.

Kültürel Engeller: Bazı durumlarda devlet, ülkeyi geliştirmek için girişimde bulunuyor olsa da, kültürel dinamikler gelişime bir engel teşkil edebilir. Örneğin, dini ve kültürel geleneklerin kadınların toplumdaki rolünü kısıtlaması, nüfusun yarısını ekonomik ve siyasi haklardan mahrum ettiği gibi, aynı oranda insanın, ülkenin genel gelişimine katkıda bulunmasına engel olur. Kadınların eğitilmemesi ve haklarının tanınmaması, yığınla sorunu beraberinde getirir. Bunun başında, yüksek doğurganlıktan düşük doğurganlığa geçişin gecikmesi veya tamamen durması gelir. Fakir haneler bazen 6-7 çocuklu olmaktadır. Kadının rolü onlara bakmakla

sınırlıdır. Eğitilmemiş kadınların iş bulma şansı yok denecek kadar azdır. Aynı engellerin toplum içindeki dini veya etnik azınlıklara da uygulandığı örnekler de mevcuttur.

Jeopolitik Unsurlar: Ticaret için ortada iki taraf olması gerekir. Yabancı ülkeler tarafından çoğunlukla siyasi nedenlerle uygulanan ticaret sınırlamaları, fakir bir ülkenin ekonomik gelişimini baltalayabilir. Genellikle istenmeyen bir yönetimi düşürmek için uygulanan bu yaptırımlar, çoğunlukla toplumu fakirleştirmekten başka bir işe yaramaz.

İnovasyon Eksikliği: Yoksul ülkelerdeki mucitlerin halini bir düşünün. Bu insanlar, ülkenin ekonomik gereksinimlerine cevap verecek bir buluş geliştirse bile, yaptığı araştırma–geliştirme masrafını küçük bir pazarda elde edeceği gelirden amorti etmesi imkansız sayılır. Zengin ve fakir ülkeler arasındaki en büyük fark, yenilik geliştirme eğilimleridir. Zengin ülkelerdeki pazarlar büyüktür. Bu ortam yeni buluşları ve yeni teknolojilerin pazara çıkmasını teşvik eder. Yeni teknolojiler üretkenliği artırır ki, bu daha fazla yenilik geliştirmek için bir neden oluşturur. Bu zincirleme bir etkidir. Ekonomik gelişme ve inovasyon, karşılıklı ilişki içindedir.

Zengin ülkelerdeki ekonomik büyümenin temelinde, Ar-Ge çalışmalarına ayrılan büyük paraların, harcamaların sonunda ortaya çıkan ve patenti koruma altında olan ürünlerin dünya pazarlarına satılması vardır. Gelişmiş ülkeler AR-GE çalışmalarına GSYİH'lerinin %2'sini, bazen fazlasını ayırmaktadır. Fakir ve özellikle küçük ülkelere bakarsak, inovasyon sürecinin neredeyse hiç başlamadığını görürüz. Yatırımını amorti edemeyeceğini fark eden Ar-Ge kuruluşları, herhangi bir çalışma yapmaz. Fakir devletlerin bilimsel kurumları ve üniversitelerdeki temel bilimleri destekleme gücü yoktur. Ar-Ge faaliyetlerindeki dengesizlik, küresel gelir dağılımına ve ülkelerin gelişim hızına da yansımaktadır. Zenginler bu sayede ilerleyip zenginleşmekte ve sonuçta daha da gelişmektedirler. İnovasyon için, hayata geçirilmeleri dilediğimiz kadar kolay olmayan bazı fırsatlar bulunmaktadır. Bu fırsatlardan ilki, teknoloji transferidir. Bir ülke teknoloji geliştirmeye mecbur değildir. Kendi yararına kullanmak üzere, teknolojiyi ithal de edebilir. Ama aşırı fakir ülkelerin bu teknolojileri satın alması, bir taraftan imkansız olabilir öte yandan altyapıları olmadığı için, yabancı sermaye için bu ülkeler cazip görülmeyebilirler. Ancak, genelde daha önemli bir sorun vardır. Zengin ülkelerde geliştirilen çığır açıcı buluşlar, yine zengin ülkelerin koşullarına göre tasarlanmaktadır. Ağırlıklı olarak fakirlerin bulunduğu tropikal, kurak veya dağlık coğrafyalarda bu buluşlar, faydalı bile olmayabilirler. Örneğin 70 milyar dolarlık bütçesiyle biyomedikal sektörü, sıtma gibi tropiklere özgü hastalıkları önemsemeyip, zengin ülke hastalıklarına yoğunlaşmaktadır.

Fakirlikle boğuşan Doğu Asya ülkeleri, gelişim basamaklarını, geliştirdikleri teknolojiler sayesinde değil, beraberlerinde teknoloji getiren yabancı yatırımcıları cezbedebildikleri için tırmanabildiler. 1960'lı yıllarda başta Singapur olmak üzere Doğu Asya'ya konuşlanan ABD'li teknoloji şirketleri çok büyük karlar elde ettiler. Bu şirketler, normalde yoksul sayılabilecek ekonomilere, gelişmiş bilimsel temelli teknoloji ve ileri yönetim süreçleri getirdiler. Yoksul ülkeler, teknoloji şirketlerinin bazı işlerini yaptırabildiği cazip bir yer olabiliyorsa, bu ülkelerde gelişmiş üretim ve yönetim uygulamaları da var olabilir demektir. Böyle faaliyetlere ev sahipliği yapmak, bilginin aktarımına, modern üretim yöntemlerinin uygulanmasına ve ulusal şirketlerin bunlardan faydalanmasına zemin hazırlar.

Bu süreç, hazır giyim gibi teknolojik olarak daha mütevazı sektörlerde bile işlemektedir. Yabancı giyim markaları bir ülkeye geldiğinde o ülkedeki yerel üretim tesisini, uluslararası tedarik zincirine entegre eder. Bu tesisler, toplumun teknolojik gelişim basamaklarını tırmanmayı en iyi öğrenebileceği merkezler halini almaktadır. Bir tesis, başta sadece sipariş üzerine çalışırken, belli bir süre sonra kendi tasarımcılarını istihdam edip, yeni modeller geliştirecektir. Bu süreç, Dünyanın her köşesinde kendini defalarca tekrarlamıştır.

Peki, bu süreç neden dünyanın her yerinde eşit biçimde gerçekleşmez? Belki bir gün gerçekleşecek; ancak sürecin erken safhalarında, genellikle her şey bir limanla başlar. Başta

çok-uluslular olmak üzere, şirketlerin daha fakir ülkelerde kurduğu tesisler, neredeyse her zaman limanlara yakın kıyı bölgelerinde olur. İç bölgeler böylesi yatırımlar için daima arka planda kalmıştır. Şangay, Singapur, Tayvan, Hong Kong gibi yabancı yatırımın cazibe merkezlerinin, adalarda veya deniz-akarsu kenarında konuşlanmış olması, elbette bir tesadüf değildir. Büyük pazarlara yakın mesafede olmak da, süreci hızlandırır. Batı Avrupa pazarına yakınlığı nedeniyle Polonya, Çek Cumhuriyeti gibi ülkeler, teknoloji aktarımı ve artan iş olanaklarından faydalanmıştır.

Demografik Tuzak: Doğum oranları, çoğu ülkede, son birkaç on yılda azalmıştır. Dünyanın yarısı, artık fazla doğurmuyor, ölenin yerini yeni bir doğumla telafi etmekle yetiniyor. Aşırı yoksul ülkelerde ise, doğum oranları kadın başına 5-6 dolaylarındadır. Bu, nüfusun her kuşakta ikiye katlandığı anlamına gelir. Yoksulluk tuzaklarından biri, demografik tuzaktır. Bu durumda yoksul aile, çok çocuk doğurmaya yönelmiştir. Kalabalık ailelerde çocuklardan çok azı, belki de sadece biri, okula gönderilebilir; hiç biri de düzgün beslenemez. Bir kuşaktaki yüksek doğurganlık oranı, çocukların fakirleşmesine ve bir sonraki kuşağın da yüksek doğurganlık eğiliminde olmasına neden olur. Aşırı doğurganlık, aynı zamanda kişi başına düşen tarlanın azalmasına ve doğal kaynakların aşırı tüketilmesine neden olur. Bu durum, haliyle yoksulluğu körükler.

Ekonomik gelişmenin önündeki diğer engeller nasıl bertaraf edilebilirse, demografik engel tuzağına düşmemek de mümkündür. Kızların okula gönderilmesi, mezun olduklarında işgücüne daha kolay katılmalarını sağlar. Eğitim, kanunlar ve toplumsal eylemler, kadınların doğurganlık konusunda daha özgürce karar verebilmesine olanak verecektir. Çocuklar daha iyi sağlık hizmeti aldığı için yaşama şansları artacak; insanların soylarını devam ettirmek için çok çocuk doğurma eğilimi azalacaktır. Toplam doğurganlık oranlarını ülkelerin kişi başına düşen geliriyle karşılaştırdığımızda, doğurganlık oranının, ekonomik gelişim önünde en fazla engel bulunan fakir yerlerde, en yüksek olduğunu görürüz. Bu yerlerde, nüfus da hızla artmaktadır. Kalabalık nüfuslar daha fazla yoksulluğa ve daha yüksek doğum oranlarına neden olmaktadır. Aile planlaması ve üreme sağlığı hizmetleri en fakir ülkelerde bile sağlanabilir. Fakat tüm bunlar için para gerekir; fakir ülkelerde de yeterli para olmadığına göre, zengin ulusların desteği şarttır!

Gelişenler ve Gelişemeyenler

1980 yılını baz alarak, Dünya ekonomilerini kişi başına düşen gelire göre, aşağıdaki altı gruba ayırmak faydalı olacaktır:

- tüm düşük gelirli ülkeler	- diğer orta gelirli ülkeler
- orta gelirli petrol ihracatçıları	- yüksek gelirli petrol ihracatçıları
- orta gelirli eski komünist bloğu ülkeleri	- diğer tüm yüksek gelirli ülkeler

Günümüzle kıyaslandığında, en büyük ekonomik gerileme fakir ülkelerde yaşanmaktadır. Öte yandan petrol ihracatçıları ve eski Komünist Bloğu Ülkeleri dışında, yüksek gelirli ülkeler ve orta gelirli bir çoğu, ekonomik gelişme kaydetmiştir. Petrol ihracatçıları ve eski Komünist Bloğu Ülkelerinde yaşanan gerileme, iki farklı durumu yansıtır. Petrol zengini ülkelerin ekonomileri tek bir metaya bağlıdır, piyasadaki ani değişikliklere karşı dirençsizdirler. 70'lerdeki yüksek fiyatlar 80 ve 90'larda düşüşe geçtiğinde, bu ülkelerin ekonomileri daraldı. Eski Komünist Bloğu Ülkelerindeki daralma daha farklıdır. Komünist sistemden serbest piyasa ekonomisine adım atan ülkelerin hepsinde kişi başına gelir, bir seferliğine dibe vurdu. En güçlü "geçiş ekonomileri"nde bile, düşüş kaydedildi. Eski sistemin kaldırılması ve yeni sektörlerin gelişmesi zaman aldı. 1990'lara gelindiğinde, eski Doğu Bloğu Ülkeleri, ekonomik olarak gelişmeye başladı.

Fakir Ülkelerin Bazısı Gelişirken, Diğerleri Neden Gelişemedi?

Kişi başına geliri 3000 \$'dan az olan, petrol ihracatçısı olmayan 58 ülkeden 22'si ekonomik anlamda gerilerken, diğer 36'sı gelişme kaydetti. Gelişen ve gelişmeyen ülkeleri karşılaştırdınca başarı hikayelerinin ortak özelliklerinin başında gıda üretiminde verimlilik gelir. 1980'lerde yüksek verimli tohumlar ve gübre kullanan ülkeler, ekonomik olarak gelişmiştir. Aynı dönemde, düşük verimli tohum kullanan ülkeler, 1990-2000 döneminde ekonomik gerileme yaşamıştır. Bunu, gıda üretimi artan Asya ve azalan Afrika ile örneklemek mümkündür. Asya kırsalında nüfus yoğunudur; gerekli gübreleri getiren ve ürünleri pazarlara taşıyan araçlar için gerekli yol altyapısı iyi kötü mevcuttur. Gübreleme ve sulama sistemleri kullanan çiftçilerin hasadı çok daha yüksektir. Para hibe eden kuruluşlar, Asya'da yüksek verimli türlerin geliştirilmesine destek vermiştir. Asya'lı çiftçiler, bu sayede Yeşil Devrim'in gerçekleşmesini sağlayan yüksek verimli türleri gecikmeden kullanabildi. Afrika kırsalında nüfus yoğunluğu azdır; çoğu yerleşimde yol, sulama, gübreleme imkanı yoktur. Üzücü olan, hibe kuruluşlarının Afrika'ya uygun yüksek verimli türler geliştirmeye olan isteksizliğidir. Bu nedenle, Afrikalı çiftçiler Yeşil Devrim'den faydalanamadı desek, yanlış olmaz. Her iki kıta 1980'de aşırı fakir olsa da Asya'da tarım çok daha üstün durumdaydı. Bu özellik, Asya'nın yakın zamanda elde ettiği inanılmaz büyüme grafiğinde önemli bir yere sahiptir.

Tanık olduğumuz başka bir eğilim, kalabalık nüfuslu fakir ülkelerin az nüfuslu fakir ülkelere daha fazla ilerleme kaydettiğidir. Daha çok insan, daha büyük bir ulusal pazar anlamına geldiğinden, yabancı yatırımcıya her halde daha cazip gelmiştir. Bununla birlikte, nüfus yoğunluğu olan yerlerde elzem olan altyapı hizmetlerinin tamamlanması da daha kolay olabilmektedir.

Ekonomik Gelişmenin Ortasındaki Aşırı Fakirlik

Ekonomik gelişme kaydeden fakir Asya ülkelerinde hala pek çok insan, aşırı fakirlik içinde yaşamını sürdürmeye çalışmaktadır. Ekonomik gelişme, neredeyse hiçbir zaman ülke geneline eşit şekilde dağılmaz. Çin'in liman şehirleri, iç bölgelerden kat kat fazla ve hızlı gelişmiştir. Aynı şeyi Hindistan'ın hızla gelişen Güney Eyaletleri ve Ganj Vadisinin sefalet içindeki Kuzey Bölgeleri için de söylemek mümkündür. Buna göre, ekonomik gelişim ortalaması yüksek olsa bile, ülkelerin belli bölgeleri ihmal edilmektedir. Sonu gelmeyen fakirliğin diğer bir sorumlusu, hükümetlerin başarısızlıklarıdır. Sermaye birikimi sağlayacak sosyal yatırımların, en fakirlere mutlaka ulaşması gerekir. Haneler ekonomik gelişmeyle zenginleşse de hükümet, vergilendirme sorunları nedeniyle daha fazla yatırım yapacak kaynağı bulamamaktadır. Hükümetler, bazı durumlarda kaynağı olsa da, bunu fakirlere veya dini/etnik azınlıklara aktarmaz. Süregelen fakirliğin başka bir nedeni, kültürel dinamiklerdir. Birçok ülkede kadın ayrımcılığı çok ciddi seviyededir. Yoksulluğun devam etmesinde başka sayısız neden olabilir. Sorunlara yerel koşulları göz önünde bulundurarak çözüm aramamız gerekiyor.

En Büyük Zorluk: Yoksulluk Tuzağını Ortadan Kaldırmak

Ülkeler gelişim merdiveninin ilk basamağına varabilirse, genellikle gelişmelerini sürdürmeyi başarırlar. Eğer bir ülke merdivene bir türlü erişemiyorsa, basamakları tırmanmaya başlaması söz konusu olamaz. Kimse zengin ülkelere, fakir ülkeleri kendileri gibi zengin hale getirmelerini beklemiyor. Zenginlerin fakirlere yapacakları en anlamlı yardım, onların ekonomik gelişmenin ilk basamağına çıkmalarına yardımcı olmalarıdır. Sonrasında kendi ayakları üzerinde durabilen bir ekonominin dinamizmi, her şeyin üstesinden gelecektir.

4. KLİNİK İKTİSAT: EKONOMİLERE TIBBİ YAKLAŞIM

Fakir ülkelere yoksulluktan nasıl kurtulunacağına dair akıl veren IMF ve Dünya Bankası gibi kurumlarda görev yapanların çoğu, ekonomi doktorasını zengin ülkelerde yapmış uzmanlardır. Birçoğu benim de öğrencim olmuş bu insanlar yetenekli ve heveslidirler; ama çalıştıkları kurumların, Dünya ülkelerinin sorunlarına yaklaşımının ne kadar doğru olduğu tartışılır. Hatta bana kalırsa, sorunlara yaklaşımları tamamen yanlıştır. Okullarda öğretilen resmi ekonomi eğitimi, söz konusu ülkelerin kalkındırılmasında çok yetersiz kalmaktadır. Sosyal, politik ve coğrafi yapıları bilinmedikçe, ekonomilerin geliştirilmesi imkansızdır.

Kalkınma ekonomisinin, modern tıp gibi, acilen bir revizyondan geçerek özenli, pratik ve iç görü sahibi bir yaklaşım edinmesi gerekmektedir. Geride bıraktığımız son 25 yılda yoksullaşan ülkeler, zengin ülkelere yardım istediğinde, Dünyanın para doktoru IMF'ye yönlendirilmişlerdir. IMF'nin reçetesi ise, bütçe kısıtlamasına gidilmesi olmuştur. Oysaki bu hasta ülkelerin, bırakın kemerlerini sıkacak gücü bulmasını, kendilerine ait kemerleri bile yoktur. IMF önderliğindeki tasarruf programları sıklıkla ayaklanmalara, darbelere ve kamu hizmetlerinin çöküşüne yol açmıştır. Geçmişte bir IMF programının başarısız olması, hep hükümetlerin zayıflığına ve beceriksizliğine bağlanmıştır. Neyse ki bu anlayış son zamanlarda değişmeye başlamış, IMF yoksul ülkelere yarar sağlayacak daha etkin ve verimli yaklaşımlar arayışına girmiştir.

Son 20 yılda, kriz nedeniyle ekonomisi felç olmuş pek çok hasta ülkeyi iyileştirmem istendi. Deneyimlerim bana, iyi bir kalkınma ekonomisi ile klinik tıp arasındaki benzerlikleri farketirdi. Bu yüzden hasta ekonomileri iyileştirmek için kullanılacak yöntem olarak "klinik ekonomi" adını verdiğim yöntemi önermekteyim. Eğer ki ekonomistler modern tıbbın temel derslerini benimseyebilirse, kalkınma ekonomisinin gelişip serpilmesinin önünde hiçbir engel kalmayacaktır. Önemli olan klinik anlayışın altında yatan bilimin ve sistematüğün geliştirilerek hastaya özel yaklaşımlar sunulmasıdır.

Örneğin 1985 ortasında, Bolivya hiperenflasyon yüzünden kıvranırken acil yardıma çağrıldığında, ülkenin ateşler içinde yatağa düşmüş hasta bir çocuktan farkı olmadığını düşünmüştüm. Tıpkı tıbbın ateşli hastalara karşı önerdiği titiz yaklaşım gibi, Bolivya ekonomisinin de özenle ele alınması gerekiyordu. Tıptan alınacak dersler şöyle sıralanabilir:

1. Ders: Ekonomi de aynen insan bedeni gibi, çok ama çok karmaşık bir düzendir. Hastalığın nedenleri bulaşıcı, kalıtsal, çevre veya yetersiz beslenme kaynaklı olabilir; ve pek çok başka nedenle birlikte, birkaç etkenin birleşimiyle de ortaya çıkabilir. En önemlisi de, yapılan bir yanlış ardından bir dizi soruna yol açabilir. Birbirine bağlı sistemlerde meydana gelebilecek hatalar hızla karmaşılaşacağından, bir kez kontrolden çıktı mı geri döndürmek çok zor olabilir. Vücudumuzdaki dolaşım, solunum sistemleri gibi toplumların da ulaştırma, enerji, yasa, milli savunma, vergilendirme vb. gibi farklı düzenleri vardır ve ekonominin tümüyle uygun şekilde işleyebilmesi için, herbirinin düzgün şekilde idare edilmesi gereklidir.

2. Ders: Aynen organizmada olduğu gibi, birbiriyle bağlantılı pek çok farklı sistemden oluşan ekonominin herhangi bir bölümünde meydana gelecek bir düzensizliğin diğer bölümlere de yansması kaçınılmazdır. Bu karmaşık sistemin ayırtedici tanılamaya ihtiyacı vardır. Tıpkı ateşli bir çocuğu muayene eden doktorun tanı koymak için ateşe neden olabilecek pek çok etkeni göz önünde bulundurması gibi, hastalanmış ekonomilerin iyileştirilmesi için de bütüncül bir yaklaşımla sorunun asıl nedenleri üzerine gidilerek çözüm aranmalıdır. Muayene ve inceleme gerektiği kadar kapsamlı biçimde ve titizlikle yapılmalıdır. Yüksek ateşli bir çocukta ilk kontrol edilecek şey, boynunun kasılmış olup olmadığıdır. Çünkü bu, menenjit belirtisidir ve sonu ölümcül olabilir. Bu demektir ki, tanı konana kadar geçen sürenin, tedaviyi gereğinden fazla

geciktirmemesi zorunludur. Olası nedenler göz önünde bulundurulmalı; birbiriyle bağlantılı olabilecek sorunlar gözden kaçırılmamalıdır. IMF için çıkarılacak en önemli ders de budur.

Ne yazık ki, IMF çoğu zaman sorunları derinlemesine inceleyeyim derken, ekonomileri çöküşten kurtarmakta gecikir. Çünkü IMF, hastalığın altta yatan nedenlerini ayırt edici tanılama yaklaşımının tam aksine daracık bir alana odaklanır. Yolsuzluk, özel sektörün önündeki engeller, bütçe açıkları ve üretimin devlet elinde olması gibi konularla uğraşır durur. Ekonomik sorun yaşayan ülkenin içinde bulunduğu özel şartları neredeyse hiç göz önüne almadan önerdiği standartlaşmış tedavi de, bütçe kısıntısı, serbest ticaret ve kamu iktisadi kuruluşlarının özelleştirilmesidir. IMF, yoksulluk tuzakları, bilimsel destekli tarım, iklim, hastalıklar, ulaşım, cinsiyet sorunları vb. ekonomik kalkınmayı engelleyen acil konuları gözden kaçırmaktadır. Klinik ekonomi yaklaşımı, kalkındırma uzmanını, ekonomik sıkıntının altta yatan nedenlerine çok daha etkin bir şekilde eğilerek, her ülkeyi kendi koşullarına göre değerlendirip, uygun tedaviyi önerecek şekilde eğitmelidir. Örneğin, Afganistan veya Bolivya dendiğinde akla ilk olarak ulaştırma masrafları gelmesi gerekirken; Senegal söz konusu olduğunda, dikkatler sıtmaya çevrilmelidir.

3. Ders: Bir başka temel benzerlik ise, hastanın ailesi ve yaşadığı ortamla beraber değerlendirilmesi gibi, ülke ekonomilerinin de çevresiyle birlikte ele alınmasının gerekmesidir. Hastayı tedavi etmek için hastalığı tanımlamak yetmez; sosyal ortamı da kavramak gerekir. Örneğin Gana gibi bir ülkenin uluslararası piyasaya ürün ve hizmet sunması önünde engeller varsa; önceki dönemlerden miras kalan dış borçlarla boğuşuyorsa; yeni yatırımcıları çekmek için gerekli olan altyapıya sahip değilse; komşu ülkelerden gelen mültecilerin yükü altında eziliyorsa; kendisine çeki düzen vermesini öğütlemek anlamsızdır. Bu durumda IMF ve Dünya Bankası'nın Gana'ya ticaret ve bütçe hakkında yapılacakları, yabancı yatırımcıları çekmesi gerektiğini söylemesi iyi güzeldir de, ekonomik sıkıntının giderilmesinde etkili olması, ancak zengin ülkeler tarafından yapılacak ticaret reformları, borçların silinmesi, temel altyapı oluşturulmasına yönelik yatırımlara maddi yardım ve Batı Afrika'da barışın tümüyle sağlanmasına destekle birleşince mümkün olacaktır.

4. Ders: Tedavinin başarıya ulaşması için de, hastanın takibi ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Çoğu vaka, ancak ve ancak dikkatli takip, tetkik ve testlerle sağlığına kavuşabilir. Hastalığın altında yatan asıl neden anlaşılmadıkça, tanı doğru olsa bile sorunlar devam edecektir. Bu yüzden, iyi bir doktor tanıyı dokunulmaz saymaz, sadece o an için ulaşılabilen en iyi kuram olarak kabul eder; takip ve değerlendirme sırasında başka bir yaklaşım gerektirecek bir kanıtlarla karşılaştığı an, tedaviyi değiştirebilir. Ulaşılması amaçlanan ekonomik hedeflerle varılan sonuçlar, dikkatli biçimde karşılaştırılmalıdır. Hedefe ulaşamadığında, geçmiş tavsiyeleri bahane etmek yerine, nedenini sorgulamak önemlidir. Şu anda uygulanan kalkınma modellerinde IMF ve Dünya Bankası, belirli kalkınma hedeflerini, ülkelerin performansını ve kendi tavsiyelerinin sonuçlarını değerlendirme ölçüsü olarak nadiren dikkate almaktadır. Ekonomik sıkıntı içindeki herhangi bir ülkeye, IMF tarafından bütçe açığını GSYİH'nin %1 oranında kısması söylendiğinde, bu ölçüte uyup uymadığına göre hakkında karar alınır; ancak bu ölçütün daha hızlı büyümeye, yoksulluğun azalmasına veya borç krizine çözüm olup olmadığı takip edilmez. Sonuçta, belirlenen tedbirlerin alınıp alınmadığı ve kararlaştırılan politikaların uygulanıp uygulanmadığı hakkında resmi tartışmalar sürüp gider; ama en başından beri öne sürülen politikanın doğru olup olmadığı sorgulanmaz. En kötüsü de, yanlış politikalar sonucu verimli olabilecek kaynaklar da tüketilip ziyan olur.

5. Ders: Tıp mesleği kesin kurallar ve iş ahlakı gerektirir. Bireyin ve ailenin mahremiyetine giren doktorun, hastayla olan ilişkisi çok özeldir. Hipokrat yemini doktorlara, bu ayrıcalıklı konumlarını kendi çıkar ve kazançları uğruna istismar etmemeleri gerektiğini hatırlatır. Kişisel menfaatlerine göre değil, hastaların yararına davranmaları, yeni bilimsel yaklaşımları takip edip en kaliteli

bakımı sunmaları gerekir. Aynı kurallar, hasta bir ekonomiye sahip ve kalkındırılması gereken bir ülkeye çözüm sunacak ekonomistler için de geçerlidir. Kalkınmaya yönelik çalışmalara dair mesleki ve ahlaki kurallar belirlenmemiş olduğundan, ekonomistler görevlerinin gerektirdiği kadar sorumluluk hissederek çalışmamaktadır. Başkalarına iktisadi tavsiyelerde bulunmak için yüzeysel yaklaşımlarla yetinen değil, doğru yanıtları bulmaya adanmış bir anlayış gerekmektedir. Ekonomi uzmanlarının görev yaptıkları yerlerin tarih, etnografya, siyaset ve ekonomisi hakkında derin ve kapsamlı bilgiye sahip olması şarttır. Özellikle fakir ve istikrarsız bir ülke için ekonomi politikaları önermenin zorluğu, klinik tıbbın zorluklarına çok benzer; fakat doktor ve ekonomistlerin aldıkları eğitim çok farklı olduğundan, kalkınma ekonomisi henüz görevini tam olarak yapamamaktadır. Ekonomi fakültelerinde eğitim gören öğrenciler, örneğin Nijerya ekonomisi hakkında istatistiksel bilgilerle yetinerek kültürel ve tarihsel bağlamdan bihaber bir biçimde hane analizi yapmaya uğraşırken, doğrudan gözlemden de yararlanamazlar. Ekonomi uzmanlarının hem söz konusu ülkeye, hem de görev yaptıkları kuruma karşı dürüst tavsiyelerde bulunması gerekmektedir. Yoksul Dünyanın karşısındaki sorunların hepsi illaki ülke sınırları içinde ortaya çıkmamış olduğu gibi, çözümler de sadece iyi yönetimle, kemerlerin sıkılmasıyla veya pazar reformlarıyla gerçekleşmeyecektir. Asıl çözüm, borçların iyice rahatlatılması, kalkınmaya yönelik daha büyük destek, zengin ülkelerle serbest ticaretin artırılması vb. uygulamalarla mümkündür. Hem ekonomi akademisyenleri, hem de IMF ya da Dünya bankası yetkilileri, sadece yoksul ülkelerin kanun koyucularına doğruyu söylemekle yükümlü değil, aynı zamanda zengin ve güçlü ülkelere de gerçekleri çekinmeden söyleyebilmelidir.

Ekonomik Kalkınma Uygulamalarında Ters Giden Neydi?

Klinik ekonominin bir an önce 20 yıldır süren ve yapısal düzenleme olarak bilinen kalkınma uygulamalarının yerini alması gerekmektedir. Reagan başkanlığındaki ABD ve Thatcher başbakanlığındaki İngiltere’de 80’lerde meydana gelen muhafazakar sapmayla başlayan bu dönemde, yoksulluk sorununa basit hatta fazla basit bir anlayışla yaklaşılıyordu. Zengin ülkeler yoksulluğu fakir ülkelerin hatası olarak görüyor ve kendilerine benzemeleri için öğütler verip duruyordu. Fakir ülkelerin de serbest pazara dayalı, girişimci ve mali sorumluluk sahibi oldukları takdirde, özel sektörün önyak olduğu ekonomik gelişmenin keyfini sürebileceklerini sanıyorlardı. Yapısal düzenleme döneminin IMF ve Dünya Bankası programları tüm ekonomik rahatsızlıkların dört ana sorundan kaynaklandığına inanıyordu: kötü yönetim, devletin piyasaya aşırı müdahalesi, hükümetin yaptığı aşırı harcamalar ve devlet yönetimindeki işletmelerin fazla oluşu. Kemerleri sıkma, özelleştirme, serbestleşme ve iyi yönetim, o günlerin düsturlarına dönüşmüştü. Yapısal düzenleme gündeminde, az da olsa doğruluk payı vardı elbette. 1980 başında ekonomik krize saplanan fakir ülkelerin çoğu, ekonomilerin berbat yönetilmesi nedeniyle o hale gelmişti. Çok sayıda ülke, kapalı ticaret düzenini benimsemişti. İkinci ve üçüncü Dünya stratejileri çökmüştü ve artık küresel ve piyasa bazlı bir uluslararası ekonomik sisteme yönlendirilmeleri şarttı. Yine de, siyaset ve yönetim sorunları en yoksul ülkelerin sorununun sadece bir kısmıydı; fakat asıl neden değildi. Kapalı ticaret ve sanayinin aşırı ulusallaşması sorunlarına sıtma, AIDS, dağlık coğrafya veya yetersiz yağış konularını görmezden gelerek yaklaşmanın kimseye faydası olmadı. Ne yazık ki, böylesine çok yönlü bir yaklaşım ancak son zamanlarda önemsenmeye başlamıştır.

Yapısal düzenleme döneminde yaşanan başarısız tavsiyelerin ve yetersiz yardımın ideolojik tarafları vardı. Yoksulluğun azaltılması yönündeki sorumluluğun sadece yoksul ülkelerin kendilerine ait olduğu varsayıldı. Verilen finansal desteğe ihtiyaç olmadığının varsayılması sonucunda 80’ler ve 90’larda Afrika’ya yapılan yardım dibe vurdu. Halbuki, bu

dönem ve sonrasında Afrika bulaşıcı hastalıktan kırılıyordu. Verilen tavsiyelerin ise ideolojik olduğu yeterince açıktı. ABD, İngiltere ve diğer zengin ülkelerin muhafazakar hükümetleri, kendi yurtlarında destek görmeyen politikaları Dünyanın diğer yerlerinde uygulatmak için, uluslararası öneri programlarını kullandılar. Pek çok Afrika ülkesine Dünya Bankası tarafından sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesi veya sağlık ve eğitimin paralı olması tavsiye edildi. Oysaki Dünya Bankası'nın yüksek gelirli hissedarlarından olan zengin ülkelerin vatandaşlarının tümüne sağlık hizmeti garantisi ve milli eğitim hakkı mevcuttu.

Yoksulluğun Azaltılması için Ayırtedici Tanılama

Binyıl Kalkınma Hedefleri, tüm Dünyanın başarısızlıkla sonuçlanan 20 yıllık yapısal düzenleme politikalarının ardından, en fakir ülkeler karşısında daha başarılı olma şansını vermekte; hem yardımlar hem de uluslararası kurumların tavsiyelerinin değerlendirilmesi açısından gerçek hedefler ortaya koymaktadır. Zengin ve fakir ülkeler, yoksulluğun giderilmesine yönelik olarak birlikte hareket etmelidir. Binyıl Kalkınma Hedefleri'ne ulaşmadaki başarısızlığın da, elde edilecek başarının da, her iki tarafın sorumluluğunda olduğunu kavramak gerekir. Bu hedeflere Afrika, And Dağları Bölgesi ve Orta Asya'da halen ulaşamamış olması, sadece kötü yönetimden kaynaklanmamaktadır. Bu Bölgelerdeki pek çok devlet yönetimi, cesur, bütünlüklü ve akıllıca adımlar atmış olmalarına karşın, bazı ülkeler kalkınmayı bir türlü becerememektedir. Daha iyi bir strateji oluşturmak için klinik ekonomi yaklaşımını benimsemek şarttır. Bunu sağlamak için de kilit nokta, adamakıllı bir ayırtedici tanılama yapılması ve ardından izlenecek uygun tedavi yöntemidir.

Durumu analiz etmek ve düzeltebilmek için, bir takım soruların derinlemesine yanıtlanması gerekir. *Aşırı fakirliğin kapsamını* anlayabilmek için hane başına yapılan anketlerden, coğrafi bilgilerden, ulusal gelir hesaplarından ve diğer gerekli bilgilerden yararlanarak *yoksulluk haritası* çıkarılmalıdır. Örneğin, aşırı fakirlik içinde yaşayan hane sayısı; sağlık, eğitim, su-kanalizasyon, elektrik, yol, beslenme gibi temel ihtiyaçlardan yoksunluk oranı; yoksulluğun dağılımı, kentsel veya kırsal oluşu ve ülkenin belirli bir bölgesinde mi yoğunlaşmış yoksa eşit biçimde dağılmış halde mi olduğu; hanenin demografik koşullarıyla olan ilişkisi (örneğin hane reisinin kadın veya erkek oluşu; çocuk sayısı, sağlık durumları); mülkiyet durumu ve ekonomik faaliyet şekilleri, kapsamlı olarak incelenip belirlendikten sonra gelecek yıllarda fakirlik sorununu körükleyecek risk faktörlerinin de belirlenmesi gerekmektedir. Doğum, ölüm oranları, yurtiçi, yurtdışı göçler gibi aşırı fakirliğin artmasına ve yayılmasına etken olabilecek nüfus eğilimleri incelenmelidir. Deniz seviyesindeki değişimler, kıyı bölgelerinde erozyon, orman alanlarının yok edilmesi, toprağın niteliğini kaybetmesi, yeraltı sularının çekilmesi, biyo çeşitliliğin azalması gibi çevresel şoklar ve eğilimler göz önüne alınarak, fakirliğe olan etkisi araştırılmalıdır. İklim değişikliğinin getireceği felaketler kamu sağlığını ve tarımsal faaliyeti etkileyeceğinden, en başta değerlendirilerek gerekli önlemler alınmalıdır. Bulaşıcı hastalıkların bölge ve ülke ekonomisini ne denli sarsacağı ve temel ürünlerde dünya piyasalarındaki dalgalanmaların, aşırı fakirlik ve ekonomik gelişme potansiyeli üzerindeki etkilerinin iyice sorgulanması gerekir. Sorunun ayırimsal tanılmasında sorulması gereken daha geleneksel sorular ise *ekonomik politika çerçevesine* yöneliktir ancak sistematik biçimde cevaplandırılmaları gerekir. Ülkenin farklı bölgelerinde iş kurma, işletme bedelleri; enerji, su, yol, ulaşım gibi altyapı dağılımı; bedellerin altyapı yetersizliğine bağlı olarak artışı; ticaret politikası çerçevesi; özellikle ihracat odaklı işletmelerin üretim masrafları üzerindeki ticaret engelleri; potansiyel yerli ve yabancı yatırımcılara tanınan teşvikler ve rakip ülkelerle kıyaslanması, bu soruların başında gelmektedir. En önemlisi de, hükümetin insan sermayesine, kamu sağlığına, hastalık kontrolüne, eğitime ve aile planlamasına gerekli özeni göstererek, uygun yatırımı yapıp

yapmadığının belirlenmesidir. Bütçe altyapı ve kamu hizmetleri açısından ana yatırımların yükü altına girmek zorunda olduğundan *mali çerçeveyi* kapsayan sorular da hayati önem taşır. Bütçe harcamaları ve kamu giderlerinin mevcut düzeyi belirlenmeli; hem GSYİH yüzdesi hem kişi başına düşen dolar hesabına göre ölçülmelidir. Bir ülkenin GSYİH'sında sağlık, eğitim, altyapı gibi birçok alanda kamu harcamalarına ayrılan pay, o ülkenin fakirliği gidermek için ne kadar çaba harcadığı hakkında fikir verir. Mali durum incelenirken, eski dönemlere ait kamu sektörü borçlarının hükümet üzerinde yarattığı engellerin boyutu, kamu hizmetlerinin arttırılmasında borç erteleme ne denli katkısı olacağı, devlet bütçesi tarafından ödenmesi zorunlu olan Merkez Bankasına ait borçlar veya kurumsal bankacılığın gizli kayıpları gibi kamu sektöründe sır kalmış veya açığı olan hesaplar mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.

Bir ülkenin ekonomik sorunlarına çözüm ararken, yer aldığı fiziki coğrafya ve toplumun çevreyle olan ilişkisini kapsayan insan ekolojisi de gözden kaçırılmaması gereken ana hususlardandır. Aşırı fakirliğin bertaraf edilmesi ve teşhisinde birinci derecede önem taşımaya rağmen, ekonomi uzmanları bu alanda oldukça eğitimsizdir. Ülkenin kentsel ve kırsal nüfus dağılımı, nüfus yoğunluğuna sahip bölgeleri, bu bölgelerdeki altyapı masrafları, ulaşım imkanları, nüfusun ne kadarının hava ve deniz limanlarına, karayolu ve demiryollarına yakın yaşadığı, gübre, tarım mahsulleri, makine ve endüstriyel ürünlerin yurtiçi ve uluslararası nakliye masrafları, nüfusun tümüne yol, su, elektrik ve haberleşme imkanının ulaştırılması gibi koşullar yoksulluğun önüne geçilmesinde belirleyici rol oynar. Bu sorulara verilecek cevaplar, ekonomik kalkınma için atılacak adımların belirlenmesinde büyük önem taşır. Örneğin fiziksel coğrafyanın tarım faaliyetleri üzerine etkisi, ürün yetiştirme sezonunun uzunluğu, mahsul seçimi, beslenme ve gelir düzeylerinin ayrıntılarıyla bilinmesi gerekir. Tarım ürünlerine doğrudan etki eden toprak çeşitliliği, topografya, ülkenin sahip olduğu su kaynakları, tarım alanları ve sulamaya uygunlukları, toprağın iyileştirilmesine ayrılan harcamalar belirlenmelidir. Her alanda, uzun vadede iklim değişikliklerinin yaratacağı değişim ve yağış değişiklikleri hesaplanarak hareket edilmelidir. Ekosistemlerin işleyişindeki değişimler ve bozulmalar, orman alanlarının yok edilmesi ve yanlış bayındırlık projeleri sonucunda meydana gelen seller ve toprak kaybı, bunların fakir yerleşimlere olumsuz etkisi, yakacak odun miktarında aşırıya kaçılma ihtimali göz önüne alınmalıdır. Örneğin tarımsal ürünlerin doğal yollarla döllenmesinin azaltmak, biyo çeşitliliğin yitirilmesine yol açmakta ve ekosistemin işleyişini tehdit etmektedir. Ekolojik dengede bozulmalar, bazı hastalıkların yayılmasında da önemli rol oynar. Zehirli atıklar, havayı, suyu ve toprağı kirletmekte, dolayısıyla insan ve çevre sağlığına büyük tehlike oluşturmaktadır. Hedeflenen ekonomik kalkınmada sürdürülebilirlik sağlanabilmesi için, ekolojinin rolü tartışılmaz boyuttadır. Kısa vadeli çözümler yerine uzun vadeli, kapsamlı çözümler üretilmesi şarttır.

Ayırimsal tanılamada, bütçe sürecinin özellikleri ve detaylı ekonomi politikalarının belirlenmesi kadar, yönetim kalıpları da çok büyük önem taşır. Tarih, ekonomik kalkınma için demokrasinin şart olmadığını göstermiştir. Öte yandan, despot, keyfi ve kanunsuz rejimlerde, ekonomilerin çöküşü kaçınılmazdır. Hukukun üstünlüğü çok önemlidir. Tek bir adamın sözünün kanun sayıldığı bir yerde, yaygın bir ekonomik gelişmeden söz edilmesi olanaksızdır. Kamu yönetiminin, işletmeler, ticari kuruluşlar, anlaşmalar ve devlet teşvikleri açısından etkin bir şekilde işlemesi gerekmektedir. Yönetimin sorumluluğunda olan mevcut kaynakların, verimli şekilde kullanılarak sağlık, eğitim ve enerji hizmetlerinin eşit biçimde halka ulaştırılması gerekir. Yönetim kaynaklı sorunları incelerken sorulması gereken en önemli sorulardan biri de, büyük israflar veya yolsuzluk yapıp yapılmadığıdır. Devamında sorulacak sorular ise şunlardır: Yolsuzluk hükümetin her düzeyine yayılmış mıdır? Bir hükümetten diğerine geçiş düzenli mi, yoksa mevcut liderlerin kapris ve istismarlarına mı dayalıdır? Kamu hizmetleri dar bir elit kesime, ülkenin belirli bir bölgesine veya belli bir etnik topluluğa yönelik olarak mı verilmektedir?

Ekonomik gelişimin önündeki olası engellerden bir diğeri de, kültürel boyutludur. Toplumun sınıf, etnik köken, din veya cinsiyet ayrımcılığıyla bölünmüş olması, ekonomik kalkınmayı engelleyen başlıca nedenlerdendir. Kadın ve kızların kişisel haklarının çiğnenmesi, eşlerini ve cinsel tercihlerini dilediklerince yapma hakkına sahip olmamaları, eğitim, sağlık, aile planlaması hizmetlerinden gereğince yararlanamamaları, bir toplumun geri kalmasında en büyük etkidir. Kadınlar, resmi veya gayri resmi biçimde mülk edinmekten, miras hakkından mahrumsa; evde üretim dışındaki kadınlar, ekonomiye katkıda bulunmak açısından eşit fırsatlara sahip değilse; azınlıkların ekonomik faaliyetlerini kısıtlayan kültürel kurallar ve uygulamalar varsa; etnik gruplar arasında karşılıklı şiddet yaşıyorsa; ekonomik kalkınmanın önünde bir an önce aşılması gereken kültürel engeller var demektir. Örneğin, yurtdışında yaşayan Çinliler veya Hintliler gibi, diasporanın ülke ekonomisine yatırım, sosyal iletişim ağı, hibe açısından katkısı da incelenmelidir.

Bir ülkenin güvenliği ve Dünyanın geri kalanıyla olan ekonomik ilişkilerini kapsayan jeopolitik durumu, ekonominin incelenmesi açısından çok ayırt edici bir özelliktir. Bir ülkenin, uluslararası yaptırımlara, ticari faaliyetleri kısıtlamalara maruz kalıp kalmaması önemli bir belirleyicidir. Bunların sonucunda ekonomik gelişmeye olan etkilerin incelenmesi gerekir. Sınır güvenliğini tehdit eden mülteci hareketleri, terörizm, sınır-ötesi savaş gibi kritik unsurlar var mı? Komşularla olan ilişkiler nasıl? Bölgede etkin rol oynayan bir ticari grup var mı; varsa ticaretin yayılmasını destekliyor mu? Zengin ülkeler tarafından uygulanan ve gelişmeye ciddi biçimde ayak bağı olan ticaret engelleri neler? Ekonomik kalkınmaya yönelik ayırt edici tanılamada tüm bu sorular sıralandıktan sonra, sistematik biçimde ele alınarak cevaplar aranmalı; sürekli güncellenerek karşılaştırmalı; bir çerçeve içinde kesin bir analiz yapılmalıdır. Bu tanısal sorunlara eğilinmesi için hem düşük gelirli ülkelerde, hem de uluslararası platformda pek çok kurumun işbirliği gerekmektedir. Sadece IMF ve Dünya Bankası değil, BM, Dünya Sağlık Örgütü, UNICEF, Gıda ve Tarım Örgütü, vb. kuruluşların birlikte çalışması şarttır.

Ayırt edici tanılama bu sürecin sonu değil sadece başlangıcıdır. Sonraki adımlar fakirliği azaltmak için uygun programların tasarlanması, gerekli kurumların görevlendirilmesidir. Eğer en başından doğru soruları sorabilirsek, bu stratejiler çok daha verimli olacaktır. Bu kitabın, sorulacak sorular açısından aydınlatıcı olduğuna güveniyorum. Ekonomistlerin de bu sorulara yanıt bulacak nitelikte ve hasta ekonomilere uygun tedaviyi sunacak gerekli donanımına sahip olacak şekilde yetiştirilmesi gerektiğine inanıyorum.

5. BOLİVYA'DA HİPERENFLASYON

Uluslararası ekonomi ve finans alanındaki çalışmalarımda, Büyük Bunalım başta olmak üzere, tarih boyunca yaşanan ekonomik krizleri ve ülkeleri iflastan kurtarma girişimlerini inceledim. Daha çok teorik ve istatistiksel çalışmalara dayanan bilgimi pratiğe geçirerek tecrübe kazanmam, 1983'te Bolivya'da yaşanan hiperenflasyonla ilgili bir seminere katılmamla başladı. 1923'te Almanya'da yaşanan hiperenflasyon gibi birçok kriz üzerine çalışmalar yaptıktan sonra, tarih kitaplarının dışında gerçek bir hiperenflasyonla karşılaşmak benim açımdan beklenmedik olmuştu. Bolivya'ya ekonomi danışmanı olarak görev yapmaya gittiğimde yetkililere, ilk defa bilmediğim bir ülkede böyle bir görev üstleneceğimi ve bunu ancak herhangi bir siyasi partiye bağlı olmadan yapabileceğimi dürüstçe söyledim. Siyasetin içinde olmanın görevimi etkin biçimde yapmama engel olacağına bilincindeydim ve bu yaklaşımım yıllar boyu farklı partilerin hükümetlerine güvenilir ve tarafsız bir şekilde danışmanlık yapmamı sağladı. Öncelikle hiperenflasyona neden olan temel finansal güçleri araştırdım. Büyük bütçe açığını kapatmak için hükümet para basıyordu. Bütçe açığının kökenini ve dinamiğini anlayamamış olmama karşın Bolivya hükümetinin ne yurtiçinde ne de yurtdışında özel sektöre bono satacak kadar güvenilir

görülmeyişi farketmiştim. Bunun yerine, devlet bonoları doğrudan Merkez Bankasına satılıyordu. Bonolar karşılığında alınan nakitle de orduya, madencilere ve öğretmenlere maaşları ödeniyordu. Bu açıdan Bolivya krizi tarihteki diğer hiperenflasyonlardan farklı değildi. Hükümet, faturalarını ödemek için para bastıkça, para biriminin değeri habire düşüyordu. Kamu çalışanlarının maaşları ödenirken piyasaya sürülen yeni Peso'lar fiyatların daha da yükselmesine neden oluyordu. İnsanlar maaşlarını aldığı gibi, pesolarını dolara çevirmek için karaborsaya yöneliyordu. 1983'te 1 \$ 5000 peso ederken 2 yıl içinde 2 milyon peso'ya çıktı. Seçimden sonra iki meslektaşımın birlikte 1985'te Bolivya'da göreve başladığımızda durum buydu. Hükümet, Merkez Bankasından borç almayı kesebildiği takdirde hiperenflasyonu sonlandırmak an meselesiydi. Bazıları ise, enflasyonu kademeli olarak düşürmenin daha faydalı olacağını düşünüyordu. Fakat enflasyonun bu şekilde durdurulması mümkün değildi. Almanya'da 1923'te hiperenflasyon tek bir günde sona erdirilmişti. Hükümeti Merkez Bankasına bağımlı olmaktan kurtaracak mali önlemleri araştırırken, kısa süre içinde, bütçede kilit noktanın akaryakıt fiyatı olduğunu farkettilik. Hükümet gelirlerinin büyük kısmı benzin üzerindeki vergiye dayalıydı. Bunu da devlet tekelindeki YPFB adlı petrol şirketi ödüyordu. Şirket aynı zamanda benzin fiyatlarını da belirliyordu. Birkaç ayda bir değişen petrol fiyatları dolar bazında büyük miktarda düşmüştü. Akaryakıtı uygulanan düşük fiyatlandırma bütçeyi mahvetmekteydi. 1985 yazında bir litre benzinin fiyatı 0.03 \$'a inmişti. Kamyon dolusu benzin kaçak olarak Peru'ya aktarılmaktaydı. Hesaplarımıza göre akaryakıtta 10 kat zam yapılırsa litre başına 0,28 \$ olan dünya piyasası fiyatına eşitlenecek, dolayısıyla bütçe açığının büyük kısmı da kapanacaktı. Geri kalanı da harcama ve gelir kısmında yapılacak diğer önlemlerle halledilebilirdi. Böylece hiperenflasyonu durdurmak ve fiyatları sabitlemek için mali önlemleri kapsayan bir paketle birlikte, bir kereliğe mahsus olmak üzere benzin fiyatlarına şiddetli bir zam önerimize, Bolivya hükümeti önce şüpheci yaklaştı. Ekonomi eğitimi almamış birine fiyatları sabitlemek için fiyat artışına gitmek abes gelebilir Ancak hiperenflasyonun altta yatan maddi ve bütçeyle ilgili koşullardan kaynaklandığını varsayan kuramsal çerçevede değerlendirildiğinde bu, gayet mantıklı bir adımdı. Keynes'in 1923'te, enflasyon sürecinin çok ufak bir kısmının anlaşılabilirliği ve hiperenflasyonun ne kadar yıkıcı olduğu üzerine söylediklerinin ne kadar doğru olduğuna kanaat getirmiştim: *"Para biriminin alıp başını gitmesi kadar bir toplumun var olan temelini altüst edebilecek daha kesin ve hilekar başka bir şey daha yoktur. Bu süreç, ekonomik düzenin tüm gizli güçlerini harekete geçirip mahvolmaya sürükler ve bunu milyonda bir kişinin bile teşhis edemeyeceği bir biçimde yapar."* John Maynard Keynes

Tasarladığımız istikrar planı, sadece para birimini sabitlemekle kalmayıp, yeni kabinenin öne sürdüğü cesur ve kapsamlı ekonomik reformları da içeriyordu. Devrim niteliğinde yenilikler içeren tasarı, Bolivya'nın o dönemin Üçüncü Dünya Ülkeleri'ne özgü kapalı ve durağan bir ekonomiden, piyasa temelli, açık ekonomiye geçmesi gerektiğini öngörüyordu. Amaç, sadece hiperenflasyonu sonlandırmak değil, ekonomiyi tümünden dönüştürmektir. Plan uygulanmaya konunca, benzin fiyatlarındaki artış bütçe açığını kapatmaya başladı. Bütçe açığının aniden kapanması hemen döviz kurlarını da etkiledi. Fiyatlar dolara sabitlenip ödemeler peso ile yapıldığından Bolivya pesosu ile ABD doları arasındaki döviz kuru aniden sabitlenince peso fiyatlarında da eşit oranda istikrar sağladı ve hiperenflasyon bir hafta içinde sona erdi.

O dönemde, Bolivya hakkındaki bilgim oldukça yüzeyseldi. İstikrar planını oluşturup uygulamaya koyacak ve hiperenflasyonu durduracak kadar başarı göstermişim; fakat hiperenflasyonun en başta neden ve nasıl ortaya çıktığını kavrayamamıştım. Halbuki koşullar tahminimden çok daha hassas ve zorluydu. Ülkede istikrarın sağlanmasının önüne büyük engeller çıkmıştı. Fiyatlarda meydana gelen çatlakların başında, 1985 Ekim ayında İngiltere'nin kalay ticaretini askıya alması olmuştu. 1985'te kalay fiyatlarındaki düşüş bütçeyi mahvetmiş ve makroekonomik istikrarı çökertmişti. Madenler artık para getirmiyordu ve madencilik sektörü

bütçeyi genel olarak büyük bir açığa sürüklemekteydi. Bolivya'nın da üyesi olduğu kalay ticari birliği iflas etti. Kalay ihracatı yapan ülkede, önemli derecede iş kaynağı ve siyasi-toplumsal destek sağlayan devlet sektörünün çöküşü, işsizlik, vergi düşüşü gibi bir dizi sorunu beraberinde getirdi. Yeni bir hiperenflasyon dalgası tetiklenince, siyasi istikrarsızlık da baş gösterdi. İlk önerim, Merkez Bankası'nın elinde bulunan döviz rezervlerini, yeni basılan pesolar karşılığında piyasaya sürmesi oldu. Böylece peso'nun alış satış fiyatı güçlenecek, peso fiyatlarındaki artış duracaktı. Bu alışlagelmişin dışında bir yaklaşımdı. Ülkenin kısıtlı döviz rezervlerini riske atması anlamına geliyordu ki, her şey kötüye giderken, bu pek akla yatkın görünmüyordu. Ancak bana kalırsa hiperenflasyona geri dönmektense, bu riski göze almaya değerdi. Döviz/Peso değişim işlemi başladı. Finansal kuramın öngördüğü şekilde döviz kuru sabitlendikçe güçlendi. Uzun süredir ilk defa Bolivya parası değer kazanmıştı. Devamında atılan istikrara yönelik kararlı adımlar sayesinde, hiperenflasyon bir daha dönmek üzere ülkeyi terketti. Fakat ne tuhaftır ki, IMF beni Washington'a çağırıp, Bolivya hükümetini, elindeki kıt miktarda döviz harcamaya neden teşvik ettiğimi açıklamamı istedi. Bence bariz olan mantığı bir türlü görmek istemeyen IMF, döviz satışının teminatsız olduğuna inanıyordu. Fakat buna karşı çıkmakta geç kalmışlardı. Plan çoktan uygulanmış ve gayet de başarılı olmuştu. Artık IMF ile ilk kavgamı etmiş ve yeni yeni Washington'ın "resmi tavsiye"lerinin zayıf noktaları olabileceğini de farketmiş bulunuyordum.

Borç batağındaki Bolivya iflas ettiğinde, IMF'nin ısrarlarına uyarak borçlarını yeniden üstlenseydi hiperenflasyon tekrar hortlayacağından hükümet, hem siyasi hem de sosyal yönden kabul edilemeyecek bir yük altına girmiş olacaktı. Aynı zamanda vergilerin arttırılması ve yoksullara yapılan yardımların azaltılması gerekecekti. Bolivya'nın borçlarının silinmesi konusundaki inadım, diğer fakir ülke borçlarının silinmesi sürecini başlatan bir tetikleyici olmuştur. Bolivya'nın IMF zoruyla borçlarını yeniden ödemeye başlaması, zaten yoksul olan insanların yaşam standartlarını iyice kötüleştirecek ve ülkeyi politik açıdan istikrarsızlığa sürükleyecekti. Bunun ne kadar uygunsuz olduğunu IMF'ye anlatmak için çok dil döktüm. Reagan hükümeti, Arjantin, Brezilya ve Meksika gibi daha büyük borçlulara örnek teşkil etmesi için, Bolivya'yı sıkıştırmaktan vazgeçmiyordu. Bu yönde talimat alan IMF yetkilileri de konuyu Citibank yöneticileriyle konuşacaklarını söylediğinde ipler koptu. Demek ki IMF'nin stratejilerini, düzgün makroekonomi politikaları ve ülkeler arası ilişkiler değil, uluslararası bankalar belirliyordu! Ateşli tartışmalardan sonra IMF, Bolivya'nın borçlarını ödeyecek parası olmadığını ve ülkenin yeniden ayağa kalkabilmesi için borçlarının silinmesi gerektiğini kabul etmeye yanaştı ve bir daha Bolivya'nın borçlarını gündeme getirmeye kalkmadı.

1987'de Bolivya'nın alacaklısı olan büyük kurumsal bankalarla uzlaşmaya varmasına dair çabalarım, daha sonraları borçların iptalinde bir taslak oluşturdu. Bu, hem ülkelerin tekrar ayağa kalkmasını hem de yabancı yardımlar anlamında uluslararası sisteme gereğinden fazla yük olmamalarını sağladı. Borç iptali artık düzinelerce ülke için uygulanmaya başlamıştı ama, uluslararası toplum bunu yapmakta çok gecikmiş ve gerçekten yoksul, borca batmış ülkelerin ekonomik büyüme ve gelişimini yeniden gerçekleştirebilmesini sağlayacak borçların hafifletilmesi uygulamasına fazlasıyla kindar ve gönülsüz yaklaşmıştır. Borç yönetimiyle ilgili, Keynes'in vurguladığı çok önemli hususlar vardır. Derin ekonomik sıkıntı içindeki toplumların siyasi ekonomisi üzerine yaptığı yorumlarda, ülkeleri sonuna kadar zorlamanın kimseye fayda sağlamayacağını özellikle belirtmiş ve Almanya'dan savaş tazminatı istemenin, müttefiklerinden savaş borçlarını talep etmenin siyasi düzeni çökertebileceğine dikkat çekmiştir. Borçların ödenmesi yönündeki ısrarcı yaklaşımın ve borçların toplumların üzerine binen yükünün barış sürecini baltalayacağını ve mutlak huzursuzluk yaratacağını öngörmüştür. Nitekim Avrupa, Bolşevik ve Nazilerin yükselişiyle yeni bir felakete sürüklenmiştir. Keynes Avrupa'daki iflas ve çöküşün devam etmesine izin verildiği takdirde, uzun vadede herkesin olumsuz yönde

etkileneceğini, ancak bunun illa ki ani ve hemen fark edilecek biçimde olmayacağını öne sürmüş ve aynen dediği gibi olmuştur.

Bolivya'da ekonomik istikrarın önündeki bir diğer zorluk da vergi reformu olmuştur. Üst sınıfın vergi sistemine dahil edilmesi süreci hayli zorlu geçmiştir. Zengin toprak sahipleri vergi vermeye ikna edildiğinde, bir nebze de olsa, adil bir vergilendirme uygulamasına başlanabilmiştir. Ülke halen eşitsizliklere sahne olmasına karşın, finansal istikrar ve siyasi uygarlık açısından önemli adımlar atılmıştır. Elbette hiperenflasyonun sonlanmasının aşırı yoksulluğun giderilmesi anlamına geldiğini düşünmek çok yanlış olur. Ülkenin kendini yeniden kurması, ekonomisini dönüştürmesi uzun zaman alacak bir süreçti; ancak bu süre boyunca insanların işe, sağlık hizmetlerine, eğitime ihtiyacı vardı. Borçların iptali, sorunun çözümünde atılan ilk adımdı. Daha fazla yabancı yardım için uğraşmak, fakirlere destek sağlamak için yeni çareler üretmek lazımdı. Öncelikli sosyal sorunlara acil finansal yardım sağlanması açısından bir fon yaratılması çabaları, Dünya Bankası'ndan gördüğümüz destekle gerçekleşebildi. Bu sayede, köylerdeki altyapı eksikliğinin giderilmesi, tarımsal alanları sulama imkanı ve işsizlerin bir kısmına istihdam sağlanması mümkün olabildi.

Bolivya üzerinden yapılan uyuşturucu ticaretine yönelik olarak ABD ordusunun giriştiği operasyon yeni bir finansal krizi tetikleyince, bir kez daha ekonomik danışman olarak Bolivya hükümetiyle masaya oturdum. Bu fırsatı değerlendirip ABD'nin yapacağı yatırımla on binlerce koka üreticisini, başka mahsulleri yetiştirmeye yönlendirebileceğimizi düşündük. Fakat ne yazık ki, Amerikan yönetimi işi ucuza getirmek için elinden geleni ardına koymadı. Bolivyalı çiftçilere başka mahsullere geçmelerine imkan tanıyacak mali destek sağlamak yerine, bütçe sıkıntısını bahane ederek, askeri güç kullanmayı yeğledi. Üstelik ne saçmadır ki ABD, kişi başına düşen geliri Bolivya'ninkinden 30 kat yüksek olduğu ve Bolivya sadece ABD'nin isteğine uyarak kendi ekonomik ve siyasi istikrarını riske atıp koka tarımını yasakladığı halde, çiftçilere mali destek ricasını geri çevirmiştir.

Dikkatimi, Bolivya'da istikrarı sağlamak için, kalkınmayı teşvik etmeye odakladığımda, ülkenin fiziki coğrafya ve ekonomik sonuçlarına eğilmem gerektiğini fark etmiştim. Bolivya'nın benzersiz coğrafyası ve dağlık bir ülke olması, ihraç edebileceği ürünleri de kısıtlamaktadır. Ancak pahada ağır yükte hafif ürünler, And dağlarını aşmak için harcanan nakliye bedeline değmektedir. Bolivya gümüş, altın, kalay gibi madenler yanında, kauçuk, koka yağı ihracatıyla dış ticaretini sürdürebilmiştir. Madenler tükendiğinde ve koka ABD zoruyla yasaklandığında, zaten coğrafi anlamda kısıtlı imkana sahip olan ülkenin işi iyice zorlaştı. Ülkeleri, bulundukları konum, komşuları, yeryüzü şekilleri ve kaynakları biçimlendirir. Bir ülkenin kalkınmasında başarı sağlamak için ekonomiye çok kapsamlı biçimde yaklaşılması gerekir. Bolivya'dan çıkarılacak derslerin başında, stabilizasyonun karmaşık bir süreç olduğu; büyük bir bütçe açığını kapatmanın, atılacak en uygun adım olduğu; ancak bütçe açığının altında yatan nedenleri kontrol etmenin çok daha uzun vadeli ve karmaşık bir süreç olduğunu kabul etmek gelir. Makroekonomik araçların, sınır komşularıyla olan ilişkiler, ülkenin coğrafi koşulları, sosyal ve ekonomik eşitsizliklere göre değerlendirilmesi gerekir. Ayrıca, devlet tabanlı teknoloji bilgisi, güçlü ve kararlı liderler ve toplumun geniş çaplı katılımı olmadıkça, herhangi bir ekonomik planı başarılı biçimde uygulamak da mümkün değildir. Başarının sağlanması için cesur reformların yanında, yurtdışından gelecek yardımlara da ihtiyaç duyulduğundan, uluslararası toplumun, borçların silinmesi ve mali destek açısından yardımcı olması gerekmiştir. IMF, durduk yere hiçbir ülkeyi kurtarmaya gelmez. Bolivya örneğinde olduğu gibi fakir ülkelerin haklarını aramaları şarttır. Farklı yaklaşımlara ihtiyaç varsa, siyasi olarak da bu mümkün hale getirilmelidir.

Bolivya, 1985'ten beri gelişme göstermiş olmasına karşın, hala fakir ve bölünmüş bir ülkedir. İstikrar ve açık pazar, değişimlerin üzerinden bir nesil geçmiş olmasına rağmen, yoksulluğu sonlandıramamıştır. Derin bir etnik bölünme söz konusudur. ABD başta olmak üzere

diğer ülkelerin baskısı, öteki And ülkeleri gibi, Bolivya'yı da gittikçe daha güç duruma sokmaktadır. Ülke, ekonomik gelişmenin ilk basamağını tırmanmış olsa da, ekonomik dönüşümünü tamamlamış sayılmaz. Hala yavaş hareket etmektedir ve atacağı adımlar belirsizdir. Yine de 80'lerin ortasında Bolivya'da sağlanan istikrar ve gelişme, borçların rahatlatılması, stabilizasyon ve sosyal programlar açısından başarılı görülmüş olacak ki, Arjantin, Brezilya, Venezuela, Peru gibi ülkelerin ulusal liderlerine de danışmanlık hizmeti sunmak için çağrıldım ve Güney Amerika'nın tarihi, fiziki, siyasi ve toplumsal yapısı, ekonomik eğilimleriyle ilgili giderek daha çok bilgilendim. Bu çalışmalar sonrasında ise 1989 başında kariyerimde yeni bir dönüm noktası olacak görev için Polonya'ya davet edildim.

6. POLONYA'NIN AVRUPA'YA YENİDEN KATILMASI

1989 yılının başında, Polonya Elçiliği'nden arayıp Bana, Latin Amerika'ya verdiğim tavsiyelerin, Polonya'da yaşanan ekonomik felakete de çare olup olamayacağını sordular. Polonya'nın başı o sırada fena halde beladaydı. Uzun zaman önce, kısmen de olsa uluslararası borçlarını ödemeyi kesmişlerdi. Ekonomi giderek artan yüksek enflasyonla karşı karşıyaydı. Siyasi bunalım gittikçe derinleşmekteydi. Hükümet reform yapma gereği duyuyordu. Polonya, komünist devletler arasındaki en liberal ülkelerden biri olarak tanınıyordu; ama 1980'de Dayanışma (Solidarity) Hareketi'nin yükselmesi ve bir yıl sonraki askeri yasakların ardından, Sovyet kontrolündeki sıkıyönetim altındaki tek ülke olmuştu. 1981-89 yılları arasında süren sıkıyönetim sırasında bile Polonya bir şekilde etrafına aldırmandan hareket etmeye devam etti. Karaborsa ve kaçakçılık kol gezerken, ülke ekonomisi neredeyse kaos içindeydi. Pek çok insan düşünce suçu dahil çeşitli suçlardan hapisteyken bile, muhalif sesler yükselmeye devam ediyordu. Ekonomi ve planlama çökmüştü. Karaborsa, enflasyon ve aşırı yokluk çok yaygındı. Polonya'nın siyasi dönüm noktasını, 1989 Haziran'ı olarak tarihleyebiliriz. Seçimler Dayanışma Hareketi'ne yönetim şansı vermişti. Halkın desteğini alan bu harekete inanıyordum çünkü ekonomik reformlar ancak halkın katılımıyla uygulanabilirdi ve bunu yapmak için doğru zamandı. Polonya'nın 'normalleşme'sinin zamanı gelmişti artık. Doğu Avrupa devrimcilerinin sloganı, Avrupa'ya Dönüş idi. Polonyalı yetkililere, ülkenin Avrupa'ya yeniden katılmasının ekonomik ve politik reformlarla gerçekleşeceğini açıkladım. Avrupa ile piyasa temelli ticarete yönelmenin, insanların ve malların rahatça hareket edebilmesinin sağlanmasının, Batı Avrupa'da geçerli olan kanunların, kurumların ve yönetim kalıplarının Polonya'da benimsenmesinin önemini vurguladım. Eninde sonunda, Avrupa Topluluğu'na girmelerinin kaçınılmaz olduğunu öne sürdüm. Bunu yapmak için de hiperenflasyona, karaborsaya ve yokluğa son verecek kararlı bir istikrar programı uygulanması gerekiyordu. Ayrıca Bolivya örneğinde olduğu gibi ödenemeyen dış borçların da, bir kısmının iptal edilerek azaltılması şarttı.

Polonya'yı Sovyet ekseninde bir sosyalist ekonomi olmaktan çıkarıp, Avrupa Topluluğu dahilinde piyasa ekonomisine dönüştürecek bir plan tasarladık. Başlıca kavramlar ve sırasıyla bir dizi reformu kapsayan tasarı özetle, ticaret, döviz kurları, fiyat serbestliği, para birimi konvertibilitesi, istikrar, sanayi politikası ve borç iptali üzerinde duruyordu. Ayrıca, belirsiz de olsa özelleştirme konusu da ana hatlarıyla tasarıya dahil edilmişti. Bir an önce, piyasa ekonomisine hızlı bir geçiş yapılması lazımdı. Devlet işletmelerinin de diğer işletmeler gibi piyasa güçlerine göre hareket etmesi ve bürokratik kurumlar şeklinde çalışan bu işletmelere, er ya da geç özelleştirme yoluyla devlet dışında yeni sahipler bulunması gerektiğini öngördük. Programın temelini oluşturan **5 madde** aşağıda sıralanmıştır:

Stabilizasyon: Yüksek enflasyonun durdurulması, istikrarlı ve konvertibiliteye sahip para birimi oluşturulması.

Serbestleştirme: Özel ekonomik faaliyetleri yasallaştırarak, piyasaların işleyişine izin verilmesi, fiyat denetiminin sonlandırılması ve gerekli ticari kanunların konulması.

Özelleştirme: Devlet elinde olan varlıkların özelleştirilmesi, duruma göre tüm işletmenin özelleştirilmesi veya kullanılan makinelerin, binaların veya arsaların özelleştirilmesi

Sosyal Güvenlik Ağı: Yaşlılar ve yoksullara yönelik olarak geçiş dönemini rahatlatacak şekilde emeklilik, sağlık hizmetleri ve sairleri gibi yaşam standardını yükseltici olanaklar tanınması.

Uluslararası Uyum: Avrupa Topluluğu'na -ki sonra Avrupa Birliği'ne dönüşecekti- girmeyi başarmak adına, Batı Avrupa'da uygulanan ekonomiyle ilgili kanunların, yönetmeliklerin ve kurumların adım adım benimsenmesi.

Polonya'yı bekleyen zorlukların makroekonomik boyutu, Latin Amerika'nın sorunlarına benzemektedir. Yüksek enflasyon, büyük bütçe açığı, askıya alınmış dış borçlar... Polonya para birimi istikrarsızdı ve serbestçe değiştirilemiyordu. Dolayısıyla resmi kurla karaborsa kuru arasında devasa bir fark vardı. Bu da büyük çaplı para ve vergi kaçırmalara yol açmaktaydı. Fakat Polonya'nın sosyal durumu, Latin Amerika'dan çok farklıydı. Okur-yazar bir nüfusa sahipti ve Bolivya'da olduğu gibi toplumu bölen etnik ayrılıklar mevcut değildi. Altyapısı köhneleşmişti ama yoksulluğa düşmüş bir ülke sayılmazdı. Enerji sanayi ve çevre denetimlerinin gözetilmemesi nedeniyle, havası ve suyu çok kirlenmişti. Sovyetlerden kalan eski fabrikalar, Batı Avrupa'dakilerle rekabet edecek durumda değildi. Yine de Polonya, geniş kentsel alanlara, hava ve deniz limanlarına, kanalizasyon ve şebeke suyu gibi temel altyapıya sahip bir ülkeydi. Coğrafyasına gelince, Almanya gibi Avrupa'nın en büyük ekonomilerinden birine sahip olan bir ülkeye komşu oluşu, avantaj sağlamaktaydı. Üstelik toplum, yüzünü Batı Avrupa'ya dönmeye çok hevesliydi. 1930'lardan kalma ticari kanunların bir kenara atılıp yeni reformlar yapılması ve Avrupa Topluluğu'yla ortak, modern ticari kanunların benimsenmesi, önünü açacaktı. Avrupa'ya katılabilmek için, bir açıdan diktatör Franko yönetiminden sonraki İspanya örnek alınabilirdi. Savaş sonrasında ekonomileri neredeyse eşitti. 1955'te İspanya'da kişi başına düşen gelir 516\$ iken Polonya'da 755\$'dı. İspanya iç savaştan çıkmış, Polonya ise Sovyetler Birliği'nin kontrolüne yeni geçmişti. İspanya 1986'da Avrupa Topluluğu'na katıldıktan sonra Avrupalı turistlerin gözdesi oldu ve yabancı yatırımları çekti; ihracatı ve komşularıyla ticaretini geliştirerek Avrupa'nın en hızlı büyüyen ekonomisine dönüştü. 1989'da GSYİH'si Polonya'ninkinden yaklaşık dört kat yüksekti. Polonya'nın da, yitirdiği kırk yıllık zamanın acısını çıkaracağına inanıyordum.

Dönüşüm sırasında, eski sanayi üretiminde büyük bir düşüş yaşandı. Tasarıyı hazırlarken belirsizlik hakim olsa da, ilk değişiklikler kendini göstermeye başlamıştı. 1991 itibarıyla GSYİH ve sanayi üretimi, giderek düzeldi ve hızla artmaya başladı. Tasarının yürürlüğe konarak işler hale gelmesinde, doğru siyasetin ekonomik stratejiyle birleşmesinin payı tartışılmaz. Hükümeti kuran Solidarity, cumhurbaşkanlığını ve bazı kabine bakanlıklarını (savunma, içişleri, istihbarat, polis kuvveti) komünistlere bırakıp, başbakanlıkla birlikte icraatçı bakanlıkları üzerine aldı. Siyasi gerçekçiliğe dayanan uzlaşmanın temelinde, hem Solidarity liderlerinin, hem de Komünist Parti liderlerinin vatanseverliğine, bölücü değil, birleştirici unsurlara vurgu yapılıyordu. Böylece, 50 yıllık bir siyasi bölünmeyi kırarak, güven sağlanmış oldu. Sovyetler de, bakanlıkların bu şekilde paylaşılmasından oldukça memnundu. Gorbaçov'un bu kararı onaylaması, Dünya barışına ve soğuk savaşın bitmesine yaptığı önemli katkılardandır. Polonya'nın ekonomik krizi atlatmasına çare olacak tasarı, "Sachs Planı" adıyla kamuoyunda kabul gördü ve Başbakan Mazowiecki'nin göreve atıldığı gün, ABD Senatörü Bob Dole da bir konuşma yaparak, ABD yönetimi ve Amerikan halkının, demokrasi ve özgürlük yolunda Polonya'yı desteklediğini belirtti. Hemen ardından kürsüye çıktığımda, Ülkenin cesurca hareket ederek acilen pazar ekonomisine geçebilmesi için, öncelikle 40 milyar doları bulan dış borcun silinmesinin şart olduğunu dile getirdim. Bu konuşmam Washington'da pek bir telaş yaratmış

olacak ki Polonyalı liderler tehlikeli biri olduğuma dair uyarıldı ve ekonomik reformlar önünde tehdit oluşturmamam için, danışmanlık görevime son verilmesi istendi. Başbakan Mazowiecki bu uyarıları dikkate almadı ve kararlı bir şekilde planın uygulanması için beni destekledi. 1960'larda Almanya'da Ludwig Erhard'ın önerdiği fiyat denetiminin sonlandırılarak malların karaborsadan dükkanlara aktarılması taktiğine benzer şekilde, dramatik bir adım atıldı ve Polonya ekonomisine *şok terapi* uygulandı.

Polonya'nın Avrupa'ya yeniden katılması için, para biriminin konvertibilite ve istikrar kazanması gerekiyordu. Ekonomiden sorumlu bakan olarak görevlendirilen Balcerowicz ile birlikte, 1989'da Washington'da IMF toplantılarına katıldık. Polonya para birimi olan *złoty*'yi stabilize etmek için, 1 milyar \$'lık bir fon oluşturmak üzere kolları sıvadık. Bush yönetimi fonu 800 milyon \$'lık katkıyla destekledi. Geri kalan miktar da diğer ülkelerden toplanacaktı. Plan 1990'da uygulamaya geçirildiğinde, hemen hemen tüm fiyat denetimleri durduruldu. Devalüasyona gidilerek *złoty* 9,500 \$'a eşitlendi. Złoty Stabilizasyon fonuyla desteklenince, Merkez Bankası kuru sabitlemek için döviz piyasasına müdahale edeceğini açıkladı. Özel sektörün işletme açmasına izin veren ekonomik düzenlemeler ve kanunlar etkin hale getirildi. Batı Avrupa'yla ticaretin önündeki engeller kaldırıldı. İhracat ve ithalat başladı. Ancak teoriyle pratik aynı şey olmadığından, fiyat denetiminin kaldırılmasıyla fiyatların fırlaması ilk günlerin sınır bozucu geçmesine neden oldu. Yine de 1990 öncesindeki karaborsa fiyatları göz önüne alındığında fiyatlardaki beş katına varan artış aslında, ürünlerin bir çoğu için düşüş sayılırdı. Birkaç hafta içinde marketler doldu ve hatta mağazalarda indirimler başladı. Yapılan reformlardan sonra, Polonyalılar sınırı geçip Almanya'da ticaret yapabilir veya çalışabilir hale geldiler. Bagajlarına yükledikleri çeşitli ürünleri satarak ya da inşaatlarda çalışarak kazandıkları Alman Mark'larını iç piyasaya aktarıyorlardı. Elbette bu sayede, Polonya bir gecede zengin olmadı. Piyasada yeni bulunmaya başlayan ürünler pahalıydı ve gelirler düştü. Sonraki yıllarda bu ticaret serbestliği ekonomik büyümeyi destekleyecekti. Bu arada, tüketim eğilimleri de değişti. Bazıları, süt üretim çiftliklerine verilen ödeneklerin kesilmesiyle, beslenme alışkanlıklarının meyve-sebze ağırlıklı hale gelmesinde olduğu gibi, olumlu değişimlerdi. Örneğin, eskiden piyasada bulunmayan muz tüketimi sayesinde, kalp hastalıklarında belirgin bir düşüş meydana geldi. Alışılmış yaşam biçimindeki tedirgin edici değişikliklerin en kötüsü ise, Polonya'nın kamu işletmelerinin durumuydu. Batı menşeli ürünler piyasaya girdikten sonra, yerli ürünler rağbet görmemeye başlamıştı. Zaten çoğu fabrika, artık fazla bir alım gücü kalmayan Sovyetler Birliği'ne satılan malları üretiyordu. Ağır sanayinin çoğu, yıllardır merkezi planlamayla dağıtılan ucuz ve güvenilir enerjiye bağımlı çalışmıştı. Ne var ki, 1990 başında Polonya'da komünist yönetimin sona ermesiyle, Sovyetler Birliğinin, Doğu Avrupa'ya, serbest pazar fiyatlarıyla petrol satmaya başlaması sonucu, mal almaya gücü yetmeyen bazı fabrikalar kapandı. İşsiz kalan eğitimli işçilerin, erken emekliliğe mecbur edilerek verimli bir şekilde ekonomiye dahil edilememesi ise, en acıklı olanıdır.

Öte yandan, Almanlar başta olmak üzere birçok Avrupalı şirketin, rüzgar türbini fabrikası gibi bazı kamu işletmelerine yaptığı yatırımlarla, Polonya Dünya ekonomisine entegre edildi. Polonya'da yeni iş sahaları ortaya çıktı, yerel sanayi üretimi arttı. Avrupa ekonomisine dahil olan Ülkede, verimlilik ve yaşam standartları yükseldi. Ücretlerin düşük olması Batı Avrupalı şirketlerin imalat tesislerini Doğu'ya kaydırmalarına neden olmuştu. Coğrafya, yine rolünü oynuyordu. Şehirler Avrupa'ya ne kadar yakınsa, o kadar yatırım çekiyordu. İspanya'nın yükselişi kadar hızlı olmadı ama, Polonya gelişmeye başladı. Hastalıktan kurtulacağına dair iyimserliğim boşa çıkmamıştı. Yine de asıl sorun, dış borçların Polonya'nın geleceği üzerinde kara bulutlar oluşturmaya başlamasıydı. Ekonomik reformların faydaları ne olursa olsun, borçlar artarak ödenmeye devam ettikçe, sorunun çözülmesine imkan yoktu. Yıllardır hem Latin Amerika hem de Doğu Avrupa için vurguladığım temel siyasi ekonomi anlayışı, reformlardan elde edilen

kazançların alacaklılar için değil, halk için birikmesine odaklanıyordu. Polonya halkının demokrasi ve küresel piyasaya yaptıkları cesurca atılımlardan yararlanması ancak ve ancak dış borçların bir kısmının silinmesine yönelik uzlaşmaya gidilerek Ülkenin, Sovyet dönemi borçlarına mahkum bir gelecekten kurtulmasıyla mümkün olabilirdi. Bunu sağlayabilmek adına Balcerowicz, alacaklıların başında gelen Almanya'nın lideri Helmut Kohl'u ziyarete gitti. II.Dünya Savaşı'nın galip ülkelerinin 1953 Londra Anlaşmasıyla, Demokratik Alman Cumhuriyeti'ne yeni bir başlangıç fırsatı verdiklerini kendisine hatırlatarak, aynı şekilde Polonya'nın da borçlarının yarısının iptaline (yaklaşık 15 milyar dolar) ikna etti. Bu Polonya'nın lehine verilen tarihi bir karardı.

Ükelere çoğu zaman, borçları silindiği takdirde güvenilirliklerini yitirecekleri söylenir; ancak esasında durum tam tersine işlemektedir. Zaten bir ülkenin fazlasıyla borcunun olması, güvenilir olarak kabul edilmemesine neden olur. Akli başında yatırımcılar, yeni kredi vermez. Oysa ki borç iptali, iyi niyetli bir yaklaşımla ve finansal gerçeklerle maruz gösterilir, ardından söz konusu ülke sağlam ekonomik politikalar izlerse, borç iptali güvenilirliği azaltmaktan çok, arttırmaya yarar. Sonuçta iyi yönetilen bir ülkenin borç miktarı düşükse, yeni borç altına girebilir. Borç iptali, kaprisler sonucunda veya boş bir hevesle gerçekleşemez ve kesinlikle geçmişe ait zorunluluklardan kurtulmak için oynanan bir oyun olmamalı; sosyal, ekonomik ve politik gerçeklerin aslını yansıtmalıdır. Bu koşullarda borçların anlaşmalı olarak silinmesi, borçlu ülkeye güvenilirlik yanında yeni bir umut ve yenilenmiş iktisadi imkanlar sağlayacaktır. 1990'larda sermaye piyasasına geri dönen Polonya'da durum aynen böyle gelişmiştir. Fakat Yugoslavya, o kadar şanslı olamamıştır. Hiperenflasyon, aşırı dış borç ve sosyalist çöküş yaşayan Ülke, borç ödeme planının yeniden oluşturulmasını istediğinde ilk Bush yönetimi, Avrupa Birliği ve IMF, bunu reddetmiştir. O sırada Ülkenin Başbakanı olan Markoviç'in, borçların affedilmesi de değil, sadece ertelenmesine dair ricalarına, Batı sırtını dönmüştür. Federal Yönetimin, tavsiyelerime uyarak yaptığı ekonomik reformlara şiddetle karşı çıkan Sırbistan Başkanı Miloseviç ise, ülkenin çöküşünde baş suçlu olsa da, Batı'nın Yugoslavya'yı bir arada tutmak için herhangi bir çabası olmamıştır. Aynı dönemde ABD Büyükelçisi görevinde bulunan Warren Zimmerman da, Benimle aynı fikirdedir ve yazdığı "Origins of a Catastrophe: Yugoslavia and Its Destroyers/Bir Felaketin Kökenleri: Yugoslavya ve Yugoslavya'yı Yıkanlar" adlı kitabı, konu üzerine çok detaylı bilgiler içermektedir.

Latin Amerika deneyimim sayesinde Polonya'ya danışman olarak geldiğimde, coğrafyanın, tarihin ve toplumdaki iç dinamiklerin ekonomik performansı şekillendirmedeki rolünün artık farkındaydım. Ülkenin, Avrupa'ya dönüşünün önünü tıkayan engelleri kaldırmak için uygun fikirler ve uygulamalar üretmeyi başardık ki, 2004 Mayıs ayında, demokrasinin gelişinden 15 yıl sonra, Polonya Avrupa Birliği'ne katıldı. Karşısında hala pek çok zorluk bulunmasına, Batı Avrupalı komşularıyla arasındaki gelir ve refah farkını kapatmak için daha uzun bir süre gerekmesine rağmen, başarılı reformlar sayesinde Ülke, sonunda tam anlamıyla Avrupa'ya geri döndü. Çıkarılacak derslere gelince:

1. Ders: Bir ülkenin kaderini, Dünyanın geri kalanına bağlarının belirlediğini kavradım. Batıda Almanya, Doğuda Rusya arasında uzanan, genellikle alçak ve düz topraklara sahip olan Polonya'nın coğrafyası, tarihini, yaşadığı krizleri ve ekonomik hedeflerini de yansıtmaktaydı. Tarihi boyunca pek çok kez işgal edilen Ülke, 1945 ile 1989 yılları arasında, Sovyet egemenliği altında varlığını sürdürmüştü. Daha önce bahtsızlığına sebep olan coğrafyası, 1989'dan itibaren avantaja dönüşmüştü. Dümdüz ovaları, Almanya ve Rusya arasında ticari nakliyat ve turizm açısından biçilmiş kaftandı. Bu tarihten sonra, Ülkeye yapılan yabancı yatırımlar hızla arttı. Avrupa pazarına çalışan Batı Avrupalı şirketler, Polonya'yı üretim merkezi olarak çok uygun görmeye başlamıştı.

2. Ders: Bir ülkenin büyük ölçekli iktisadi dönüşümü için, güdücü prensibin önemi tartışılmaz. Bolivya halkı, hiperenflasyonun sona ermesi, demokrasi ve ülkenin yeniden yapılandırılması gibi hedeflerle değişime ayak uydurmaya çalışırken, Polonya'nın durumunda Avrupa'ya dönüş, halk için o kadar büyük önem taşıyordu ki, ülkenin dönüşümünün tetikleyicisi oldu. Polonya toplumu için, yolun sonundaki hedef ulaşılabilir gözüküyorsa, çok çalışıp zorluklara göğüs germek katlanılabilir bir şeydi ve belirsizliklere müsamaha gösterilebilirdi.

3. Ders: Geniş kapsamlı kavramsal düşüncenin pratikte sağladığı imkanlara, Polonya'da yeniden tanık oldum. Çökmüş bir sosyalist ekonomiden, pazar ekonomisine köklü bir geçiş yapmaya ihtiyacı olan Ülkenin varmak istediği yer belliydi; ancak, hedefe nasıl varılacağı belli değildi. Hedefe ulaşmanın önünde bazı engeller vardı ve bunların başında komşu ülkelerle serbest ticaret yapmasını engelleyen istikrarlı ve konvertibilitesi olan bir para birimine sahip olmaması geliyordu. Zloti Stabilizasyon Fonu fikriyle, bu zorlu durumun üstesinden gelindi. Ülkenin güvenilirliğini yeniden kazanabilmesi için borçlarından kurtulması gerekiyordu. O zaman da Sovyet dönemine ait borçların iptaline uğraşıldı.

4. Ders: "Hayır"ı cevap olarak kabul etmemeyi öğrendim. En zengin yedi ülkenin (G7) finans yetkililerince Bana, 2 yıl boyunca durmadan imkansız denem Polonya'nın borç iptali, sonunda gerçekleşti. Mantık galip geldi. Eğer yılmadan anlatmaya devam ederseniz, çoğunlukla da böyle olur; ancak ne yazık ki Yugoslavya için ve Rusya'daki bazı reformlar için, durum farklı gelişmiştir.

5. Ders: Bir toplum derin bir krize girdiğinde, aynen insanların bunalıma girmesi gibi, yeniden toparlanması için dışarıdan yardım alması gerekir. Kriz yaşayan toplumlarda karmaşa ve düzensizlik hakim olur. 1990'ların başında Yugoslavya'da olduğu gibi, yöneticiler yol göstermek istese bile, toplumda şiddet baş gösterebilir; hatta savaş ve anarşi çıkabilir. Yatırımcılar güçsüzlükten değil, diğerleri kaçtığı için ülkeden kaçar. Böylece, felaket kendi kendini gerçekleştiren bir kehanete dönüşür. Bu koşullarda, temelleri düzeltmek için dış destek şarttır. Borç iptali, halledilmesi gereken meselelerin başında gelir. Makroekonomik politikanın sorumlu biçimde yönetilmesi gerekir. Reformların cesaretlendirilmesi için güven yaratmak, para biriminin stabilizasyonu, istikrar fonu oluşturulması gibi uygulamalarla mümkündür. Örneğin bankada sadece 1 milyar \$ olması bile, Polonya halkını Zloti'nin istikrar ve konvertibiliteye sahip olduğuna ikna etmeye yetmiştir. Örneğin ABD, Bağımsızlık Savaşı sırasında Fransız yardımı almıştır. Avrupa ülkeleri ve Japonya II. Dünya Savaşı sonrasında yüklü miktarda Amerikan yardımı almıştır. On yıl sonra, aynı yardım Kore'ye de yapılmıştır. İsrail halen Amerika'dan yüksek miktarda finansal destek görmektedir. Almanya ve Polonya'nın dış borçları silinmiştir. Bu yüzdendir ki; ahlaka dair aşırı dozda ahkam kesip yoksul ülkelere, krizin vurduğu halklara, kendi başlarının çarelerine bakmalarını ve kendi sorunlarını kendilerinin çözmeleri gerektiğini söylemekten vazgeçmemiz gerekmektedir.

7. RUSYA'NIN NORMALLEŞME MÜCADELESİ

1990 yazında, Gorbaçov'un perestroykası başlamıştı; ancak Rusya ekonomisi buna cevap vermek bir yana, karaborsa daha derinleşiyor, kıtlık artıyor ve enflasyon dalgalanıp duruyordu. 1980'lerden itibaren Sovyetler Birliği'nin bitmez tükenmez ekonomik sorunları, aynen Doğu Avrupa'da olduğu gibi, sosyalist sistemin çöküşünü yansıtmaktaydı; ama durumu berbat hale sokan başka unsurlar da söz konusuydu. Benzin fiyatlarının Dünya çapında dibe vurmasıyla, Rusya'nın en büyük döviz kaynağı olarak güvendiği petrol ihracatı darbe aldı. Bundan, yoğun enerji tüketen ağır sanayi de zarar gördü. Mevcut petrol kuyuları tükendiğinden ve tundralardaki ulaşılması güç petrol kuyularına yatırım yapılmadığından, Sovyet petrol üretimi

gittikçe düştü. Ekonomiyi modernleştirmek ve ihracat açığını kapatmak için, Ülkenin dışarıdan borç alması gerekti. Sonunda, Almanya başta olmak üzere alacaklılar kredi vermeyi kesti ve geri ödeme talebinde bulunmaya başladı. Böylece ekonomik çöküşün yolu açılmış oldu. Can çekişen Sovyetler Birliği'nden ayrılmak için sıraya giren on dört ülkenin yanında Rusya da bağımsız bir ülke olmayı hedefliyordu. Boris Yeltsin, Rusya'yı normalleştirmek, piyasa ekonomisine kavuşturmak ve imparatorluk sevdasından kurtarıp demokrasiye geçme vaatleriyle Gorbaçov'u siyasi anlamda zorluyordu; ama Ruslar normalin ne olduğunu ya da piyasa ekonomisinin ne anlama geldiğini bile bilmiyordu ki! Rusya'nın durumu Polonya ile karşılaştırılmazdı. Rusya'da, Batıyla ilişkiye girmiş çok az sayıda insan vardı ve kemikleşmiş yapı, reformcuların öne çıkmasına bir türlü izin vermiyordu. Stalin dönemi, merkezi planlamayla geçen 75 yıl ve asırlar süren serflik sisteminden sonra normalliği yakalamak, oldukça güç olacaktı. Hiçbir ekonomi politikası, insanları, fabrikaları ve mal varlıklarını kısa bir süre içinde yeniden şekillendirecek kadar kapsamlı olamazdı. Rusya'nın dönüşümü, kesinlikle uzun zaman alacaktı ve bayağı karmaşık olması kaçınılmazdı. Reformlar Polonya'daki gibi coşkuyla karşılanmadı. Aksine hükümetin içinden, meclisten ve muhalefetten aykırı sesler yükselmeye başladı. Bu yüzden de reformların çoğu, gerçekten tasarlandığından oldukça eksik şekilde uygulanabildi.

Rusya'ya yapılacak yabancı yardım, ülkenin dönüşümünü belirleyecek en önemli etkenlerdendi. Rublenin stabilizasyonu, emeklilik güvencesi ve sanayinin yeniden yapılandırılması için yıllık 15 milyar \$'lık yardım talep etmeme rağmen bu önerim Washington tarafından pek hoş karşılanmadı. Oysa ki, soğuk savaşın bitişini sağlamlaştırmak ve Dünya barışını güvence altına almak için bu, yüksek bir miktar sayılmazdı. Serbest pazar ekonomisinin Rusya'da yerleşebilmesi için Ruble'nin stabilizasyonu, borçların ertelenmesi, ardından silinmesiyle Rus ekonomisinin hassas sosyal sektörlerine odaklı bir dönüşüm programına verilecek yoğun destek şarttı. Fakat Stabilizasyon Fonu fikrini, G7 ülkeleri kabul etmemekte ısrar etti. Fon onaylandığında, iş işten geçmişti. Reformcuların başını çeken ekonomist Başbakan Gaidar, çoktan iktidarı kaybetmiş; Merkez Bankası reform karşıtlarının eline geçmişti. Hiperenflasyonun ve siyasi ayaklanmaların ortasında, zamanlama faktörü çok önemliydi ve sanki bile bile G7 tarafından hafife alınmıştı. Günün siyasi koşulları uyarınca, Sovyetlerden ayrılan her bir ülke kendi para birimine sahip olmak istiyordu; ancak IMF buna şiddetle karşı çıktı. Ortak bir para birimi oluşturulmasını istenmesi, Rusya'da yapılan reformların ilk yıllarında çokça yapılan yanlış teşhislerden biridir. Daha önce de IMF'den hayır cevabı aldığım halde, vazgeçmeden atılan doğru adımlar ve ihtiyacın ısrarla ispatlanmasıyla sonucun, danışmanlığını yaptığım ülke lehine dönüştüğüne çok kez tanık olduğumdan, eninde sonunda yine olumlu cevap alabileceğimizi ümit ediyordum. Fakat ABD'de seçim yılı olması ve Bush'un danışmanlarınca dış politikayla fazla ilgilendiği için uyarılmış olması, Rusya için iyiye işaret değildi. Savunma Bakanlığındaki Cheney ve Wolfowitz'in Rusya dahil ABD'nin, tüm rakipleri üzerindeki baskınlığını, uzun vadeli olarak sağlamlaştırmak istediği bir dönemdi. Birinci Bush idaresindekiler dahil, Amerikalı strateji uzmanları, Polonya'yı Batı ittifakının Doğu kanadı gibi görmekteydi ve bir şekilde Polonya'ya yapılan yardımın Batı'nın çıkarlarına uygun olacağına inanıyorlardı. Bana göre Rusya da aynı şekilde değerlendirilmeliydi; ancak belli ki Cheney ve Wolfowitz bu görüşü paylaşmıyordu. Rusya, Avrupa Topluluğu veya AB için üye adayı olarak görülüyordu. NATO'ya da kesinlikle alınmayacaktı. Hala yirmi bini aşkın nükleer silaha sahip bir Ülkeydi ve kalkınmasını desteklemek, Beyaz Sarayca uygunsuz bir hamle olarak görülüyordu. Dolayısıyla G7'nin, Rusya'nın Sovyet dönemine ait borçlarına yaklaşımı da tam bir fiyaskoydu. Rusya'ya yapılan sözde 24 milyar \$'lık yardım paketi, aslında piyasadaki faiz oranları üzerinden verilen kısa vadeli kredilerden ibaretti. Her devletin ayrı ayrı para basmasıyla, enflasyon daha da arttı. 1993 yılını, hiperenflasyonu durdurabilmek için Clinton yönetimini, Bush yönetiminin yaptığından daha fazlasını yapmaya ikna etmeye çalışarak geçirdim; ama Clinton

Başkan olduğunda zaten Gaidar gibi reformcular çoktan gücünü kaybetmişti ve yeni Başbakan Chernomirdin'in, ne hevesi ne de güvenilirliği vardı. Clinton, Rusya'ya yardımın düzeyini arttırarak, Yeltsin'e siyasi destek verdi. Ancak, yapılan yardımların çok azı emeklilik ve sağlık gibi hizmetlere ayrıldı. Çoğu ticari krediler şeklinde olan bu desteğin etkin olmaması için, IMF elinden geleni yaptı. Rusya'daki reformları desteklemek için yabancı yardımlardan yararlanılması fikrim, ne yazık ki pek işe yaramamıştı. Batı'nın, yardım etmekte başarısız oluşunun bedeli, çok yüksek oldu. Önceleri iyimser olan Rus halkının morali bozuldu ve şüpheli yaklaşmaya başladılar. 1990'ların başında ifade özgürlüğü ve yeni medya kuruluşları gibi unsurlar demokrasi adına umut vericiydi; ancak 90'ların sonuna gelindiğinde, iyimserlik yerini merkezi iktidarı elinde tutacak güçlü bir lider arayışına bıraktı. Reformcular, ihtiyaçları olan yardımı alamayınca yerlerine Rus bürokratlar ve namus fukarası servet avcılarını geçti. Esasında ekonomiyi kaldırmak için tasarlanan özelleştirme süreci, utanç verici bir yasadışı faaliyet haline dönüşüverdi. Kendilerine işadamları diyen bir grup düzenbaz, (ki daha sonra Rusya'nın yeni oligarkları olarak adlandırılacaklardı) onlarca, binlerce milyar değerindeki doğal kaynaklara el koydu. Rus devletine ait petrol şirketlerini, sadece 1 milyar \$'a ele geçirdiler. Bir gecede milyarder olan bu sonradan görme yeni zenginler, göz açıp kapayıncaya kadar Rusya'nın petrol sanayine sahip oluverdi. Yolsuzlukla yapılan özelleştirmeye dair, Amerikan yönetimini, IMF'yi, OECD'yi ve G7 ülkelerini uyarmaya çalıştım; ama nafile. Çok değerli kamu kaynaklarının yağmalandığını, bu nedenle Rus devlet hazinesinin çok fena bir duruma düşeceğini, örneğin emeklileri ve yoksulları desteklemek için harcanması gereken paranın enerji sektörü aracılığıyla doğrudan belirli şahısların cebine gireceğini anlatmaya çalıştım; ama Batı, hiç oralı olmadı. Onlara göre, kamu işletmelerinin hisselerini ucuza kapatan bu sahtekar oligarklar, Yeltsin'in seçim kampanyasına destek olacaktı. Halbuki devletin kasasından çıkan onlarca, binlerce milyarın karşılığında, Yeltsin'in kampanyasına giren para sadece birkaç yüz milyon dolardı.

Reformların başlamasının üzerinden on beş yılı aşkın bir süre geçmiş olmasına rağmen, Rusya'da demokrasinin işleyişinden ve piyasa ekonomisinin süreceğinden hala emin olamıyoruz. Tek bildiğimiz, sürüyle fırsatın boşa harcanmış olduğu. Borçları kısmen ertelenmiş; gerçekten işe yarayan bir yardım paketinden ve stabilizasyon fonundan yararlanabilinmiş olursa, Ülkede istikrarın sağlanması çok daha kolay olabilir ve böylece reformcular da kabinedeki yerlerini sağlama alabilirdi. O zaman yolsuzluk da bu kadar olmaz ve özelleştirmeye şahıslara akan para, ekonomik büyümeyi sağlayacak şekilde, kamu yatırımlarına aktarılabilirdi. Dışarıdan yeterli destek alamamış olmasına ve içerideki politik karmaşaya rağmen, Çeçenistan'daki vahşet dışında, Rusya'nın yine de barış içinde ve Dünyanın geri kalanıyla işbirliği içinde kalabilmiş olması sevindiricidir. İç savaş, nükleer silahların çoğalması, örgütlü katliamlar gibi pek çok olumsuz kehanet ortaya atılmıştı; ama neyse ki bu kötü senaryolar gerçekleşmedi. Yıllar süren yüksek enflasyonun ardından, 1998'den sonra uluslararası piyasadaki yüksek petrol fiyatları ve ihracatı körükleyen devalüasyon sayesinde ülke ekonomisi hızla büyümeye başladı. Özellikle petrol ve gaz gibi başlıca ürünler anlamında halen çarpıklık sürse de, Rusya bir piyasa ekonomisine dönüşmüş durumdadır.

Binlerce yıl otoriter rejimle yönetilmiş Rusya'nın bu alışkanlıktan kurtulup kurtulmayacağını zaman gösterecektir. Demokrasi deneyimi de, kendine özgü bir biçimde yaşanmaktadır. Putin, anayasa ve çok partili demokrasi tuzaklarını kullanarak tek adam tavrıyla Ülkeyi yönetmeye devam ederek, iktidarı yine merkezde toplamayı başarmıştır. Medyayı istediği gibi yönlendirmektedir ve bağımsız muhalefeti susturmuştur. Oligarklara karşı yaptığı çıkışlar bile, hem haksız elde edilmiş servete kafa tutmak, hem de devletin üstünlüğüne tehdit olarak algıladığı servet sahiplerinin burunlarını sürtmeye yönelik bir müdahale olarak değerlendirilebilir. Rus nüfusunun çoğu ulaşım zorluğu olan bölgelerde yaşamaktadır ve coğrafi özelliklerin ekonomiye etkisi burada da kendini göstermektedir. Uluslararası ticarete ve kentsel yaşama

bağlı olan iş bölümü, Rusya'da hiçbir zaman sosyal hayatın bir parçası olamamıştı. Dağınık halde yaşayan kırsal nüfus, coğrafi zorluklar nedeniyle az verim elde eden çiftçilerle sınırlıydı. Tarih boyunca Rusya, göreceli olarak dış ticarete oldukça zayıf kalmıştı. Yeni düzene geçilirken yabancı yardımlar olsun olmasın, reformların yapılması şarttı. Bütçe dengesi, konvertibilite, uluslararası ticaret vb. değişikliklerin yapılması, dışarıdan gelen yardımlar olsa da olmasa da, mantıklı girişimlerdi. Özelleştirme kılıfı adı altında Rus devlet varlıklarının yağmalanması gibi dürüstlüğe ve eşitliğe sığmayan kötü deneyimler, kalkınmaya dair verdiğim tavsiyelere zıttı.

Geriye dönüp bakınca, Amerika'nın Rusya'yı ticarete ve dış ilişkilerde bir ortak olarak algılamaktan çok, halen bir tehdit olarak gördüğünü göz önüne alırsak, en başından beri, Rusya'ya yapılacak yardıma dair bu kadar iyimser olmamam gerektiğini düşünüyorum. Aslında, şu anda gelişmiş olan pek çok ülkenin, tarihte yabancı desteklerle ayakta kalmayı başardığını ve şu anda yoksul ülkelere yardım etmemekteki inatlarının, büyük bir haksızlık olduğunu hiç unutmamak gerekir.

8. UYANAN DEV: ÇİN

Çin'in 1,3 milyarlık nüfusu, dünyadaki insanların 1/5'ine; Asya'nın toplam nüfusuysa, insanlığın %60'ına denk gelir. Kıtanın kaderi, Dünyanın kaderini etkileyecek güçtedir. Nüfus yoğunluğu bir yana, şu temel ekonomik gerçek göz ardı edilmemeli: Çin ve Hindistan yüksek gelirli ülkelerle arasını hızla kapatan fakir ülkelerdir; ama sadece birkaç yüzyıl önce, her iki medeniyet de Avrupa'dan çok daha ileriye. Ekonomi tarihçisi Maddison'un verilerine bakacak olursak Çin'in bir dönem önde gittiğini fakat 1500'lere gelindiğinde geri kaldığını görürüz. Hatta 1850-1950 yılları arasında Çin sadece göreceli olarak değil, reel anlamda da gerilemiştir. 1975'te Çin'de kişi başına düşen gelir, Batı Avrupa'nınkinin sadece %7.5'ine denk geliyordu. Fakat Çin, özellikle son 25 senede patlama yaşamıştır. 2000'e gelindiğinde, kişi başına düşen gelir Avrupa'nınkinin %20'sine karşılık gelir oldu. Her şeyden önemlisi, Çin'deki aşırı yoksulluk yok olmaktadır. Çin'in günümüzde ne kadar hızlı geliştiğini anlamak için, liderliği nasıl kaptırdığının, nerede ve neden tökezlediğinin cevaplanmasının önemli olduğunu düşünüyorum. Çin'in ekonomik geçmişine bakınca bazı tarihler öne çıkmaktadır.

1434 – İmparator Ming, Çin'i uluslararası ticarete kapatır. Bu kapsamda, hemen öncesindeki 30 yıl boyunca Hint Denizi, hatta Doğu Afrikaya kadar ulaşan, zamanının en gelişmiş donanmasını çok masraflı olduğu gerekçesiyle dağıtır. Deniz ticareti ve keşifler sona erer, tersaneler kapatılır ve Çinli tüccarların hakları kısıtlanır. Çin bir daha denizcilikte teknolojik lider olamayacağı gibi, kendi bölgesindeki denizlerin de hakimiyetini yitirir.

1839 – Çin'in ekonomik tecridi, fazlasıyla sancılı bir şekilde sona erer. Büyük Britanya, Çin'i ticarete zorlamak için 1842'ye kadar sürecek I. Afyon Savaşını başlatır. Devasa Çin pazarıyla yakından ilgilenen Britanya, gelir elde etmek ve İngilizlerin Çin çayına olan tükenmek bilmeyen taleplerini karşılayabilmek amacıyla, Hindistan'da ürettiği afyonu dayatma yoluyla Çinlilere satmak istiyordu. Fikir dahiceydi; ancak faturası ağır oldu.

1898 – Japonya'nın kapitalist dönüşümünden ve sanayileşmesinden etkilenen genç reformcular, Ülkelerinde radikal değişimler içeren bir program uygulanması gerektiğini savununca, İmparatoriçe bu fikre şiddetle karşı çıkarak reformcuları idam ettirdi. Bu olay, ekonomik reform yandaşlarına uzun sürecek bir gözdağı niteliğindedir.

1911 – Çin rejimi meşruiyetini ve parasını tüketmişti. Başta Avrupa ve Japonya olmak üzere yabancıların baskılarına daha fazla dayanamadı. Sahil şeridindeki büyük şehirlerde sanayileşme başlamış, Japon ve Avrupalı yatırımcıların yeni istikameti haline gelmişti. Ching hanedanı sonunda çöktü. Herkes ulusal bir devrim olması gerektiğine inanıyordu; ancak işler

beklendiği gibi gitmedi. Devrim, siyasi bütünlük ve ekonomik reformları sağlayamadığı gibi, 1916'ya gelindiğinde, sivil huzursuzluk ve siyasi kargaşa hali hakimdi. Ülkenin siyasi ve ekonomik zayıflığı, güçlü ve sanayileşmiş komşusu Japonya'nın Çin'i işgal etmesi için zemin oluşturdu.

1937 – Japonya'nın yıkıcı ve zalim işgalini takiben, Çin'de 12 yıl süren iç savaş başladı.

1949 - Mao önderliğindeki komünist ihtilalciler, Çin Halk Cumhuriyetini kurdu. Mao döneminin, önemli başarıları da, sosyalist sanayileşme modeli gibi, birçok başarısızlığı da oldu. Temel sağlık hizmetlerinde elde edilen başarının, 1978'den sonra yaşanan hızlı ekonomik gelişimin önemli temel taşlarından biri olduğu kesindir. Bağımsızlık kazanıldığında ortalama ömür 41, kadın başına ortalama çocuk sayısı 6 idi. Piyasa reformlarının başladığı 1978 yılında yaşam süresi 65'e yükselmiş, çocuk sayısı 3'e düşmüştü. Birçok önemli politika inisiyatifini yansıtan bu başarıların nedenlerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Bulaşıcı hastalık riskini azaltan veya ortadan kaldıran kapsamlı toplum sağlığı kampanyaları,
2. Her yerleşim yerine eğitilmiş bir toplum sağlığı memuru atanması,
3. Yaşam ortamını daha güvenilir kılan temel altyapıda iyileştirmeler,
4. Tarımsal üretimde verimlilik artışı.

Tek partili yönetim çılgınlığı, elbette birtakım trajik felaketlere de yol açtı. Bunların başında "Büyük Atılım" (1958-1961) ve "Kültürel Devrim" (1966-1976) gelir. Sanayileşmeyi hızlandırmak adına tarımsal faaliyetleri kısıtlayan ve büyük başarısızlıkla sonuçlanan Büyük Atılım, tarihin en büyük kıtlığına ve 10 milyon insanın ölümüne neden oldu. Normal planlama ve bürokratik süreçleri kökten değiştirerek sürekli devrim ortamı tesis etmek isteyen Kültürel Devrim ise, Çin toplumunu ters düz etmiş, insanların geçinmesini imkansız kılmış, intihar ve göçe neden olmuş ve 10 yıl boyunca Çin gençliğinin düzgün bir eğitim almasına engellemiştir. Çin, 1978'de büyük değişime, ancak Mao'nun 76'da ölmesinden ve Teng'in idareyi ele almasından sonra başlamıştır. 1978'den beri ortalama yıllık %8'lik büyümeye dünyanın en başarılı ekonomisi olan Çin'de, bu hızla kişi başına düşen gelir her 9 yılda bir, ikiye katlanmış demektir. Aşırı yoksulluk inanılmaz biçimde düşmüş; günde 1\$'ın altında yaşayanlar 1981'de nüfusun %64'ü, bu oran 2001'de %17'ye gerilemiştir.

Çin'in Yükselişi Mercak Altında

1992'de, Batı'da eğitim görmüş genç Çinli iktisatçılar tarafından kurulan Çin Ekonomi Derneği'nin düzenlediği bir konferansta, Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği'nde başlayan reformlarla ilgili konuşma yapmam istenmişti. Çin liderleri, piyasa reformlarını tek parti yönetimi altında yönlendirmeye niyetliydi ve Çin medyası da pazar reformu ve demokrasiyi birleştiren bu girişimleri kötölemekten başka bir bilgi vermediğinden, katılımcıların hepsi, birinci ağızdan bilgi almaya pek hevesliydi. Doğu Avrupa ve Rusya, ağır sanayinin şiddetli ve acılı daralma sürecini yaşarken Çin, piyasa reformlarında patlamayı yaşıyordu. Acaba Çin, kendine daha iyi bir yol mu seçmişti? Doğu Avrupa'da ve eski Sovyetler'de olanlarla ilgili ne bilmesi gerekirdi? İşte bu sorular, yıllar yılı kafamı kurcalamaya devam edecekti. Genel görüş, Çin'in kademeli olarak geliştiği, Doğu Avrupa'nınsa, şok terapi uygulamasıyla, radikal biçimde reformlara giriştiğine yönelikti. Çin'de siyasal ve toplumsal değişikliklerin tedrici uygulanması insancılken, Doğu Avrupa'nın radikalizmi altüst ediciydi. Çoğunluk, Çin'in, ekonomisinin siyasi özgürlüğü kaldırabilecek hale gelinceye dek demokrasiyi rafa kaldırılmasını bilecek kadar akıllıca davrandığı, oysa Doğu Avrupa'nın demokrasiye paldır küldür daldığı fikrindeydi. Bense, pek çok nedenden ötürü bu görüşlere katılmıyordum. Çünkü Gorbaçov'un da perestrojka döneminde

siyasal ve toplumsal değişiklikleri kademeli olarak uygulamayı denediğini, ancak bunun orada işe yaramadığını biliyordum. Örneğin Macaristan, “gulaş sosyalizmi” adıyla bilinen tek parti yönetimi altında, bir başka tür kademeli piyasa reformu denemesine girişmişti; ancak başarılı olamamıştı. Fakat Çin’de, bu kademeli uygulama nefes kesici bir hızla ilerliyor ve kökten değişikliklere yol açıyordu. Ekonomik tahlil yapmak üzere oluşturduğumuz ekiple, Çin ekonomisiyle ilgili tanılama sürecine, Doğu Avrupa ve Sovyetlerle arasındaki temel farklara dikkat ederek başladık.

1978 itibariyle piyasa reformları başladığından beri, Çin hala kırsal ve tarımsal ağırlıklı bir ekonomiye sahipti. Nüfusun %80’i taşrada yaşıyordu ve %70’i tarım işçisi olarak çalışıyordu. Tarımla uğraşan komünlerde elde edilen mahsul çok düşüktü. Şehirlerde yaşayanlar, nüfusun sadece %20’siydi. Aynı oranda işgücü de, verimli olmayan kamu şirketlerinde çalışmaktaydı. Oysa Doğu Avrupa ve eski Sovyetlerde yapı, tamamen farklıydı. 1978’de nüfusun yaklaşık %60’ı kentsel alanlarda, %40’ı kırsalda yaşıyordu. Sanayide çalışanlar işgücünün %40’ını, hizmet sektörü çalışanları da %40’ını oluştururken; tarımla geçinenler, sadece %20 oranındaydı. Analizin başlangıç noktasındaki bu ayrışmalar, aradaki farkı ortaya koymaya yetiyordu. Her iki tarafta da, devlet sektörü önemli bir zorluk teşkil ediyordu. Devlet garantisinde olan işçi maaşları ve sağlık güvencesi gibi haklar, zaten verimli çalışmayan kamu sektörünün bütçesi üzerinde büyük külfet oluştuyordu. Kamu işletmeleri bütçe sübvansiyonları ve devlet bankalarının desteğiyle işlemeye devam edebiliyordu. Öte yandan Çin Devleti, köylü komünlerine sübvansiyonlar vermek yerine vergilendiriyordu. Çiftçilerin ürettikleri mahsulün hepsini düşük fiyata satın alan devlet, kentlerde yaşayan işçilerin düşük fiyatlı gıda alabilmesini sağlıyordu. Üstelik köylülerin garantilenmiş bir geliri veya hakkı yoktu. Çiftçilerin gelirleri ne kadar ürettiklerine değil, komünün toplamda ne kadar ürettiğine bağlıydı. Köylülerin avantajına olan her bir hanenin kendi tarlasını ekmesi sistemine geçilmesiyle, çalışma teşvikleri önemli ölçüde arttı. Böylece Çin, tarımsal üretimde patlamayla birlikte, gıda sektöründe meydana gelen radikal piyasa reformlarıyla, ekonomik dönüşümüne başlayabildi. Çiftçiler daha çok çalışıp, daha çok verim almaya başlayınca, kentsel bölgelere yapılan gıda tedariki arttı. Bundan hem kırsal, hem kentsel bölgeler kazançlı çıktı. 1980’ler ve 1990’ların başında Çin’in gerçekleştirdiği reformların ikinci ayağı da, hızlı ve olumlu sonuçlar doğurdu. Kırsal bölgede yaşayanlara, çiftliklerini bırakıp, taşra bölgesine kurulan sanayi kuruluşlarında çalışma hakkı tanındı. Binlerce kişiye iş imkanı sağlandı. Öncelikle, oluşturulan özel serbest ticaret bölgelerinde uluslararası ticaret ve yatırım serbestleştirildi. Yabancı yatırımcılar bu fırsatı kaçırmayarak, imalathanelerini bu bölgelere taşıdı. Tarım sektöründeki serbestlik, ihraç odaklı imalat sektörüne istihdam sağladı. Serbest ticaret bölgelerinin kurulmasıyla birlikte Çin, birkaç yıl içinde tekstil, konfeksiyon, ayakkabı, plastik, oyuncak ve elektronik sektörlerinde ihracat patlaması yaşadı. 20 yıl içinde ihracat arttıkça arttı. 1980’de birkaç milyar \$’lık ihracat hacmi, 2000’lerde 200 milyar \$’ı geçti.

Kalkınma stratejisi olarak, sanayileşme için kilit bölgelerin seçilmesi, endüstriyel yatırımların teşvik edileceği alanların belirlenmesi, Asya’da başka ülkelerde de başarı sağlamıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında Japonya’nın başarılı kalkınmasından, Kore, Tayvan, Hong Kong, Singapur, Malezya gibi ülkelerin gelişimi bunu kanıtlayan en güzel örneklerdir. Düşük maliyetli iş gücü, uluslararası düzeyde teknoloji ve artan yatırım fonlarıyla yapılan iç tasarrufları birleştiren bu özel bölgeler, 1990’larda doğrudan yabancı yatırımları çekmeye başlayınca ülkeye para akışı hızlandı. Bu cazip özelliklerin güvenli çalışma ortamıyla birleşmesiyle Çin ekonomisi, modern tarihin para basan en büyük makinelerinden biri olarak ortaya çıktı. Çin’deki reformların kademeli olarak gerçekleştirdiği alanlardan biri, kesinlikle devlet sektörüdür. Çin, 1980 ve 90’larda devlet kuruluşlarını serbestleştirmiş; ancak özelleştirmemiştir. Bunun sonuçları, tahmin edilebileceği gibi, çok iyi olmadı. Maaşlar arttı, kar

düştü. Bütçe ve banka sektörü üzerindeki yük arttı. Yine de devlet, 1990'ların sonunda devlet sektörü reformlarına ciddi anlamda başlayıncaya kadar pek çok kuruluşunu, birkaç işten çıkarma veya devretme suretiyle, işletmeye devam etti. Böylece kentsel alanlarda, işsizlik devlet sektöründe çalışan işçilerin zorunlu olarak işten çıkarılmasıyla, ancak o zaman söz konusu olabildi. Bu açıdan bakarsak, siyasi ve toplumsal değişikliklerin tedrici olarak uygulanması ilkesi, Çin için kırsal reformlarda kökten uygulama, ekonominin ticarete hızlı bir biçimde açılımı ve sadece devlet işletmeleri için kademeli reformlar şeklinde gerçekleşmiştir. Bu anlamda, reformların en zorunu en sona bırakması da, 1978 itibarıyla Çin'in ekonomik yapısının mümkün kıldığı bir ayrıcalıktır.

Çin'in Doğu Avrupa ve Rusya ile Karşılaştırılması

1989 Doğu Avrupa'sında ve 1991 Rusya'sında, devlet elinde olmayan, buna karşın serbestleştirilebilecek, herhangi bir sektör bulunmuyordu. Çünkü bu işletmelerin tümü devletten sübvansiyon alıyordu ve dolayısıyla tuzları kuruydu. Sovyetler'de, devlet dışı sektörlerde çalışan nüfus sadece %1 iken, Çin'de tarımla uğraşan nüfus fazla olduğundan, işgücünün %80'i kamu kuruluşları dışında çalışmaktaydı. Bu yüzden de, Çin'de devlet sektörü dışına kayabilecek insan sayısı çok yüksekken, Rusya'da böyle bir işçi fazlalığı yoktu. Sovyetlerdeki çiftlikler, sermaye yoğun, geniş ölçekli buğday üreticileriydi. Çin'de ise, ailelerin elindeki küçük çaplı tarlaların birleşmesinden oluşan komünler mevcuttu. Çinli köylüler, devletin işlerine karışmayacağı günü iple çekerken, Ruslar devletin sağladığı iş güvencesini, hiçbir şeye değişmezdi. Bu yüzden de, Gorbaçov özel sektörü serbest bırakıp devlet sektörünü özgürleştirince, sonuçları kötü oldu. Bütçe açığı, feci şekilde arttı. Perestroyka dönemindeki Sovyet tarzı kademeli değişim sonucunda, mali istikrarsızlık baş gösterdi. Çin'de uygulanan reformlarsa, olumlu ekonomik sonuçlar doğurdu. Bir tarafta Sovyet ve Doğu Avrupa ekonomileri, bir tarafta ise Çin ekonomisi, ayırt edici teşhislerle değerlendirildiğinde, arada en azından beş yapısal fark öne çıkmaktadır.

1. Sovyetler ve Doğu Avrupa ekonomilerinin yüklü miktarda dış borcu vardı, Çin'in borcu yoktu.
2. Çin'in sahip olduğu geniş kıyı şeridi ihracat güdümlü büyümeyi desteklerken, SSCB ve Doğu Avrupa'da, uluslararası ticarete düşük maliyetli katılımı sağlayan benzeri bir avantaj yoktu.
3. Dünyanın başka yerlerinde yaşayan Çinlilerden ülkeye aktarılan yatırımlar, Çin'in avantajına oldu. Doğu Avrupalı veya Sovyet kökenli diaspora ise, sayıca çok daha azdır.
4. SSCB'de reformlar sırasında petrol üretiminde şiddetli bir düşüş yaşandı; ama Çin'de böyle bir sorun yaşanmadı.
5. SSCB sanayileşmede çok gerilemişti ve Batı'yla (ABD, AB, Japonya) rekabet edemeyecek kadar eski teknolojiler kullanmaktaydı. Çin ise, daha düşük teknolojik düzeyde kalmıştı ve Batının öngördüğü teknik özellikleri benimseyerek çabuk uyum sağladı.

Bu farklar Doğu Avrupa ve SSCB'de yapılan reformların çok daha sancılı olmasına neden olmuştur; ancak, hiçbir şekilde Çin'de uygulanan reformların daha akıllıca olduğu anlamına gelmez. Şunu unutmamak gerekir ki, Çin'de yapılan reformlar Rusya'ya uygulanamayacağı gibi; Rusya'da uygulanan kademeli değişim de, Çin'deki gibi başarılı olamamıştır.

Çin'i Bekleyen Zorluklar

Çin'in yakın gelecekte mevcut büyüme ivmesini sürdüreceğine inanıyorum; ama bu Ülkeyi bekleyen bir takım zorluklar olduğunun da farkındayım. Bunlar üç maddede ele alınabilir.

1. Çin'deki kalkınma, bölgesel olarak eşit değildir. Dünyadaki tüm ekonomiler gibi Çin ekonomisini de, coğrafi koşullar şekillendirir. Bu kapsamda iki ayrımdan söz edilebilir. Doğu-Batı ayrımı ve Kuzey-Güney ayrımı. Doğu-Batı ayrımı dikkat çekicidir. Çin'in Doğu Kıyısı, Dünyanın en önemli liman kentlerinden bazılarına ev sahipliği yapar. Bu yerleşimlerin ulaşım masrafları ve deniz yoluyla dünya pazarlarına kolay erişim avantajı yadsınamaz. Çin'in Batı Sınırı, 4500 metre rakımlı Tibet Yaylasıdır. Bu zorlu coğrafyada ulaşım masrafları yüksek olduğu gibi, Dünya pazarlarına erişim çok zordur. Bu ayrımı açıklamanın kolay yolu yoktur. İktisadi coğrafya, böyle ayrımlara neden olmaktadır. Bu sorun, kısmen doğuya göçle, kısmen de ülkenin iç bölgelerine yapılacak yatırımlarla, bir noktaya kadar çözülebilir. Kuzey-Güney ayrımı, biraz daha belirsizdir. Kuzey bölgeler, güneye göre daha kuraktır. Kuzeydeki kıtlık, ilerleyen dönemde, ekonomik ve sosyal anlamda kendini daha çok hissettirecektir. Hükümetin milyarlarca dolar yatırımla, akarsularından bazılarını kuzeye yönlendirme projelerinden haberimiz var; ancak bunların tam maliyetini, etkinliğini ve ekolojik yükünü kestirmek oldukça zor olmakla beraber, büyük riskler taşıdığını tahmin etmek zor değildir.
2. Devletin, piyasa reformları kapsamında, toplum ve çevre koruma konusunda nasıl bir rol üstleneceğine karar vermek, Çin'i bekleyen başka bir zorluktur. Aslında bazı hatalar yapıldı bile. Çin, verimsiz komün sistemini ortadan kaldırırken, beraberinde temel sağlık hizmeti sistemini de yok etti. 1980'lerden beri Çin'in fakir kırsal nüfusu, sağlık harcamalarını kendi ceplerinden karşılamak durumunda kaldı. Bunun bedeli ağır oldu. Çin en kısa sürede, toplumu koruma altına alacak bir yapılanma geliştirmeli ve her şeyden önce, özellikle kırsal kesimlerde düzgün işleyen bir sağlık sistemi hayata geçirmelidir. Çin aynı zamanda, çevre koruma konusuna acilen eğilmelidir. 1,3 milyarlık nüfus, Ülkenin ekosistemleri üzerinde inanılmaz yük oluşturmakta ve ciddi tehditler yaratmaktadır. Ülke hali hazırda ciddi çevre sorunları ve bununla bağlantılı can ve mal kayıpları yaşamaktadır. Çin'in, yakın zamanda ABD'yi sollayarak, insan kaynaklı iklim değişiminin bir numaralı sorumlusu olması beklenmektedir. Bu nedenle, hem Dünya hem de kendisi için, çevresel sorunlarla çok daha etkin biçimde mücadele etmesi gerekecektir.
3. Çin'i önümüzdeki yıllarda yakından ilgilendirecek bir diğer konu, siyasi reformlardır. Çin'in, badireli de olsa, sonunda demokratikleşeceğine inanıyorum. Ekonomik gelişme neredeyse, istisnasız olarak demokratikleşme ve şeffaflığı beraberinde getirmektedir. Kesin olan bir şey varsa, o da Çin'in farklı bir siyasi sisteme ihtiyacı olmasıdır. Merkezi hükümet yönetimi, Çin'in İÖ. 202'de birleşmesinden beri benimsediği, 2200 yıllık köklü bir gelenektir. Ancak bu yönetim şekli kendini tüketmiştir. Neden? Çünkü, Çin'in merkezi sistemi, piyasa ekonomisinin dinamizmiyle uyumlu değildir. Şehirleşme, 2000 yıllık toplumsal düzeneği alaşağı etmektedir. Farklı faaliyetler, çeşitli kültürler, etnik kimlikler ve diller daha değişik altyapı, eğitim vs. gereksinimlerini ortaya çıkarmaktadır. Tek bir merkezden, 1,3 milyar insanın hepsine uygun olacak emirler vermek olanaksızdır. Çin'in yakın geçmişteki başarısının sorumlularından biri, bölgesel ve yerel yönetimlere daha fazla yetki tanınmasıdır. Çin'in meşru bir yerel yönetime olan ihtiyacı büyüktür. Tek partili sisteme destek azalmakta, yerel zıtlasmalar yükselmektedir. Liderler, ellerindeki gücü kaybetmek istemese de, yönetim gücünü tek merkezde tutamayacaklarının da farkında. Çin'e en uygun yönetim sisteminin, federal demokratik sistem olduğu düşüncesindeyim. Bu değişimin kolay olmayacağını da farkındayım. Esas soru, bu değişimin kademeli ve barışçıl bir şekilde mi olacağı, yoksa tek partili sistem içindeki radikal ve yoz kesimlerin engeline mi takılacağıdır. Demokratik sisteme kademeli geçiş, en

iyisi olacaktır ve bana göre bu mümkündür. Tayvan ve Güney Kore örnekleri, ulusal bütünlüğü kaybetmeden iyi bir ekonomik performans sergilenebileceğinin kanıtıdır.

9. HİNDİSTAN'IN PİYASA REFORMLARI

Hindistan'daki aşırı yoksullukla ilk tanışmam, 1978 yılında oldu. Bu kadim uygarlığın, nasıl olup da bu denli yoksul kalabildiğine ilişkin şaşkınlığımı uzun süre üzerimden atamamıştım. Yaklaşık yirmi yıl sonra ikinci gidişimde, çok daha hazırlıklıydım. Ülkenin önde gelen bürokrat ve bakanlarıyla birlikte, yoksulluk üzerine araştırmalar yaptık; çözümler geliştirdik. Eğer Çin, küreselleşme olgusunu da kullanarak, teknolojisini geliştirmeyi becerip, yoksulluğun pençesinden benzeri görülmemiş bir hızla kurtulma yoluna girebildiyse, Hindistan da bunu başarabilmeliydi. Aynı iyimserliği, hükümet yetkilileri ve iş çevrelerinde gözlemliyor; ama akademisyenler arasında göremiyordum. Bunun, Hindistan'ın tarihiyle ilgili olduğunu kavramam uzun sürmedi. Katıldığım toplantı ve konferanslarda, küreselleşmenin ve yabancı sermayenin ülkelerin kalkınmasında oynadığı rollerden söz ediyordum; ama egemenliğini tek bir yabancı şirkete (British East India Company) teslim etmiş bir ülkede bulunduğumu göz ardı etmiştim. Hindistan'ın, 17. ve 19. yy. arasındaki tarihi, gözü doymaz özel orduların çizimleri altında ezilmiş bir ulusun tarihiydi. Böylesi bir tarihin mirasçısı olan entellektüel kesimin yabancı sermayeye kuşkucu yaklaşımını anlayışla karşılamak gerekiyordu.

Yakın zamanda yapılan genetik araştırmalar, yerli Hintli nüfusunun (Vedalar), Orta Asya ve Anadolu'dan gelen kabilelerin hükmü altına girdiğine, yeni gelenlerin de, kast katmanlarının tepesindeki Brahman'ları oluşturduğuna dair bulgular içeriyor. Hindistan'ın sosyal yapısını oluşturan kast düzeni, sınıf farklılıkları ve tabular, işgalciler ile mağdurlar arasındaki sosyal ilişkilerin yansıması olabilir. Hindistan'ın nüfusu, ağırlıklı olarak Hindu olmasına karşın son bin yıldır, yönetici kesim Müslüman veya Hristiyan'dır. QEI adlı İngiliz ticaret gemisinin 1602 yılında Madras (şimdiki Chennai) limanına demirlediği dönemde, Ganj nehri ve civarı Moğolların, Hindistan'ın kalan bölgeleri de bir takım Mıhracelerin, Prenslerin ve savaşçı kabile reislerinin yönetimi altındaydı. İngilizler, zalimce uyguladıkları "Böl ve Yönet" politikası sayesinde, kabileleri birbirlerine kırdırıp adım adım ilerleyerek koca kıtayı ele geçirdiler. Dünyanın öbür ucundaki beş milyon nüfuslu küçük ada ülkesine ait bir ticaret şirketi, 22 misli kalabalık bir nüfusa sahip, kıta büyüklüğünde bir bölgeyi yönetir hâle gelmişti. İşgal 1857 yılında tamamlanınca, şirket Hindistan'ın yönetimini resmen Britanya Kraliyetine devretti. Britanya, 18. yüzyıl başlarında, Hindistan'dan tekstil ürünleri ithal eden bir ülkeyken, yüzyıl sonlarında buraya tekstil ürünleri ihraç eden bir ülke durumuna geldi. Hindistan'ın milyonlarca dokumacısı, İngilizlerin mekanik dokuma tezgâhlarına yenik düşmüştü. Ders kitapları bu olayı, teknolojik ilerlemenin piyasanın şekillendirilmesi üzerindeki önemine ilişkin müstesna bir örnek olarak gösterir. Ama aynı ders kitapları nedense, yeni teknolojilere geçiş sürecindeki İngiltere'nin kendi sanayisini korumak maksadıyla Hindistan'dan yaptığı tekstil ithalatını kısıtladığından bahsetmez. Tekstil ihracatındaki Hindistan hakimiyetinin böylece yıkıldığından söz etmediği gibi.

İngiliz yönetiminin Hindistan'a yaptığı büyük altyapı yatırımları yadsınamaz; ancak bunu, Hindistan'ın kalkınması için değil, ülkenin kaynaklarını sömürmek ve kendi sanayisine çıkar sağlamak için yapmıştır. Bu arada, sağlık ve eğitim gibi çok önemli iki sektöre yatırım yapmaktan ise geri durdu. Bağımsızlığa geçiş sırasında Hindistan'da okur-yazar oranı % 17, ortalama ömür, 32,5 yıldır. İngiliz yönetiminin en büyük sorumsuzluğu, ülkede sık sık tekrar eden açlık ve hastalık salgınlarıyla ilgilenmemesiydi. Bu süreçte, milyonlarca kişi yaşamını yitirdi. İngiliz hakimiyetinin tırmandırdığı 1600-1870 döneminde, ulusun kişi başı milli gelir artışı sıfırdır. 1870 ile, bağımsızlığın kazanıldığı 1947 arasındaki dönemde ise yıllık büyüme İngiltere'de % 1 iken, Hindistan'da % 0,2'den ibarettir.

Avrupa, I. ve II. Dünya Savaşları ile Büyük Bunalım'ı yaşamış, çok kan kaybetmişti. Durumdan istifade eden sömürgeler tek tek kopmaya başladı. Hindistan, 15 Ağustos 1947 tarihinde bağımsızlığına kavuştu. Ülke, sömürgelik döneminde yaşadıklarından dolayı, uluslararası ticarete ve yabancı sermayeye kuşkuyla yaklaşıyordu. Ayrıca, sosyal bölünmeler Hindistan'ı içte ve dışta çok zayıflatmıştı. İlk başbakan Nehru, şüphelilikten kaynaklanan nedenlerle, içe dönük ve kendine yeten bir kalkınma anlayışıyla, demokratik sosyalizm yolunu seçti. Bu yöntemi, sömürge olarak yaşamaktan yeni kurtulan başka ülkeler de benimsemişti. Şüphesiz bu tercihte, Büyük Bunalım'ın yarattığı, piyasa ekonomilerinin güvenilirliği konusundaki kaygılar kadar, uyduruk verilere dayandırılan Sovyet sanayileşmesinin "başarı" öyküleri de rol oynamıştı.

Ekonomik yaşam üzerine getirilen kısıtlamaların yaşandığı 1950-1970 döneminde, Hindistan'ın yıllık büyüme ortalaması %3,5 olarak gerçekleşti. En büyük ekonomik gelişme, 1960 sonlarında ve 1970 başlarında "Yeşil Devrim"le yaşandı. Bu dönemde, gıda üretiminde gerçekleştirilen büyük artış sayesinde, açlık problemi sona erdirildi. Pencap Bölgesi başta olmak üzere, yer yer refah artışı oldu; ama ülkenin genelinde büyüme hızı halâ düşük ve istikrarsızdı. 1980 sonlarında Rajiv Gandhi, bazı piyasa reformları yaparak, kemerleri biraz gevşetti. 1991 yılının ortalarında, borç krizi baş gösterdi. Ülkenin borç ödeme kapasitesinin kritik seviyeye düştüğünü gören yabancılar kredilerini çektiler. Hindistan, ödemeler dengesi krizine girmek üzereydi. Tam bu sırada Maliye Bakanı Singh, Hindistan'ı Çin, Sovyetler, Doğu Avrupa ve Latin Amerika'nın yaptığı gibi küreselleşme kervanına katarak, kapsamlı piyasa reformlarını uygulamaya soktu. Öncelikle, serbest girişimciliğin önünü tıkayan kısıtlamalar kaldırıldı. Gümrük duvarları indirildi; ihracata dönük malların ithal girdileri ucuzladığından Hindistan, uluslararası piyasalarda rekabetçi duruma geldi. Yabancı yatırım teşvik edildi. 1994 yılında Hindistan'ı tekrar ziyaret ettiğimde, akademisyenlerin karamsar görüşleri ve tereddütleri, halâ pek değişmemişti. Onlara göre "Hindistan farklıydı, yeni bir sömürge felaketinden nasıl korunacaktı ve hangi sektörlerde Dünya ile rekabet edebilirdi ki!". Neyse ki, sektör seçimini ben yapmak zorunda değildim. Yapmak zorunda olsaydım, muhtemelen Çin'de yapıldığı gibi, ayakkabı, giysi, oyuncak, elektronik gibi yoğun emek isteyen işlerin tercih edilmesi gerektiğini söylerdim. Bu alanlarda gerçekten de bazı başarılar kazanıldı; ama Dünyayı şaşırtan esas gelişme, bilişim teknolojilerine (BT) bağlı hizmet sektöründe yaşandı. 1990 ortalarında, internet devrimi ve bilgisayar yazılımlarıyla birlikte, Hintli yazılım mühendisleri, Dünyada söz sahibi olmaya başladılar. Bir yandan sektörde iş yapan küçük Hint şirketleri büyümeye, bir yandan Microsoft gibi Dünya devleri, ülkeye yatırım yapmaya başladı. Ülkenin bu alandaki büyük başarısının temelinde, bu konuda Dünya çapında eğitim veren Hindistan Teknoloji Enstitüleri bulunmaktadır. Buradan yetişenler, önce Amerika'nın önde gelen kurumlarında yer edindiler; ardından kendi ülkelerinde yatırım yapmaya başladılar.

Yıllar süren durağanlıktan ötürü bir türlü gelişemeyen altyapı, artık ihracatın önünde eskisi kadar büyük bir engel teşkil etmiyordu. Zira döviz gelirleri, liman, yol ve benzeri altyapı yatırımları gerektirmeyen bir sektörden, BT ile desteklenen hizmet sektöründen elde ediliyordu. Çatıya yerleştirilen bir antenle Hindistan, Dünyaya bağlanır olmuştu. Ülke, BT ve hizmet ihracı sayesinde, tarihinde görmediği ekonomik büyümeyi sağladı. "İşlerimiz elimizden alınıyor" diye sızlanma sırası, şimdi zengin ülkelere gelmişti. Yaşanan gelişmeler sonucunda, Hindistan, küreselleşme korkusunu büyük ölçüde üzerinden attı; ama çok uluslu şirketlerin, söz konusu sızlanmalara yönelik olası manevralarına karşı yine de uyanık olmak zorunda. Hint ekonomisini bekleyen zorluklara gelince:

- Ekonomik serbestleşme, başlamış olmasına karşın, mutlaka daha da yaygınlaştırılmalı; zira yarım yüzyıl önce kurulan sistemler nedeniyle atalet hala devam etmekte.

- Hindistan'ın hem kendi içinde, hem Dünyayla bütünleşmesi için büyük altyapı yatırımlarına ihtiyaç var.
- Kastlardan bağımsız olarak, toplumun tüm kesimlerinin eşit biçimde, eğitim ve sağlık yönünden kalkındırılmaları şart.
- Bütün bunların gerçekleştirilebilmesi için, sağlam bir finansal yapı gerekli.

Zorluklara ve çözüm yollarına dair tavsiyelerimizin ardından, 2004 yılına gelindiğinde, umutlarımız büyük ölçüde gerçekleşmiş, Hindistan, Çin'e yaklaşacak şekilde yıllık %7 civarında bir büyümeye oranı yakalayarak, aşırı yoksulluğu yok etme yolunda büyük mesafe kat etmişti.

Hindistan, BT ihracatındaki patlamanın yanında, sağlık, bankacılık, sigortacılık gibi sektörlerdeki büyük batılı şirketlerin dışarıya yaptırdığı işler (Business Process Outsourcing) alanında da çok başarılıydı. Otomotiv yan sanayi imalatında büyük atılım yapıldı. Hindistan, ekonomik modernizasyon konusunda belki henüz Çin'i yakalayamadı; ama orada, kapalı kapılar ardında ne yaşandığı hala tam olarak bilinmiyor (bölgesel gelir adaletsizlikleri, etnik çatışmalar, göçler, yolsuzluklar vs.) Oysa Hindistan'da her şey, ortalık yerde olup bitiyor. 10 yıllık kalkınma sürecinde, şehirleşmiş bölgelerdeki kalkınma hızı, kırsal alanlara oranla çok daha fazladır. Yeşil Devrim sayesinde, 1970'lerdeki kırsal alan kalkınması, yerini şehirlerdeki BT'ne ve üretime dayalı kalkınmaya bırakmış, şehirlerle taşra arasındaki uçurum derinleşmişti. 2004 seçimlerinde, seçmen çoğunluğu gelirden pay almak istediğini öne sürerek iktidarı değiştirdi. Şimdilerde, altyapı yatırımlarına ve sosyal hizmetlerin tüm kesimlere adil bir biçimde yaygınlaştırılmasına yönelik stratejiler izleniyor. Hindistan'dan çıkarılacak derslere gelince: İktisadi kalkınma ilerledikçe şehirleşme arttı. Taşranın bir çok bakımdan geri kalmasına yol açan kast düzeni, kentleşme olgusuyla birlikte yeşeren işgücü pazarında, eski önemini yitirmeye başladı. "Bir kişi, bir oy" prensibi, 2004 yılında, siyaset sahnesinin kırsal alan kalkınmasına öncelik tanıyacak şekilde değişmesine yol açtı. Hindistan, uluslararası işgücü dağılımının zenginliği ve bu çeşitliliğin, teknolojik gelişmeler karşısında gösterdiği uyumlu tepkiler konusunda da Dünyaya önemli dersler verdi. Fukara Hindistan'ın, yüksek teknoloji kullanımı yoluyla Dünya ekonomisinde bir patlama yapacağını, bundan 25 sene önce kim tahmin edebilirdi? İşte, yüksek eğitime yıllar boyu ısrarla yatırım yapmanın sonuçları. Hindistan, coğrafi farklılıkların ekonomik kalkınma üzerinde ne denli etkili olduğu yönünden de önemlidir. Çin ve Hindistan'ın küresel ekonomi sahnesinde yeniden mühim rol üstlenmeleri sonucunda, 21. yüzyılda dünya siyasetinde ve toplumlarında yeni bir yapılaşma meydana geleceği belirginleşmiştir. Batı'nın beş yüz yıllık hegemonyası artık sona ermektedir. Eğer akılcı davranılırsa, Doğu ve Batı arasında karşılıklı fayda yaratan değişimler dönemi ve karşılıklı saygı çağı nihayet başlayabilecektir.

10. SESSİZLERİN ÖLÜMÜ

1995 yılında, Afrika Sahrasının güneyine ilk kez geldiğimde, Afrika ve Hastalıklar açısından yaşanan krizin düşündüğümde çok daha ciddi olduğunu ve sebeplerinin de genelde inanılandan çok daha farklı olduğunu gözlemledim. 1985-1995 yılları arasında yaptığım Ekonomi Danışmanlığı görevi sırasında, tarihin, coğrafyanın, yerel politikaların ve jeopolitiğin, birbirleriyle etkileşim halinde, Afrika krizini nasıl şekillendirdiğini daha iyi anladım. Bu etkileşim olgusu, Afrika'yı bir yoksulluk tuzağına düşürmüş, 1990'ların ortalarından itibaren de Dünya tarihinin en ölümcül salgınlarından biri olan AIDS belası, koca Kıtayı boylu boyunca yere sermişti.

Afrika'da süregelen kriz konusunda, dış Dünya birçok klişe geliştirmiştir. IMF, Dünya Bankası gibi sayısız kurum ve kuruluş, yolsuzluk, kötü yönetim, piyasa ekonomisi uygulamalarının yetersizliği ve benzeri konulardan bahseder. Batılı uluslar ve kurumlar, 1980 ve

90'larda Afrika'ya adeta Draco¹ kurallarını empoze etmişti. Uygulanan sıkı para politikalarıyla 21.yüzyıl başında kıtanın geldiği nokta, 1960 sonlarındaki durumdan daha da beterdir. IMF ve Dünya Bankası'nın Afrika sahnesine çıkışı, kıtada hastalık, nüfus artışı ve çevre sorunlarının kontrolden çıkmaya başladığı 1960 yılı sonlarına rastlar. Batı Dünyası, kötü yönetimden bahsedecekse, biraz daha ihtiyatlı olmak zorundadır. 1500'lerden, 1800'lere kadar süren esir ticareti, takip eden zalim sömürge yönetimi, Afrika'yı temel yapısal ve insani gelişimlerden yoksun bırakmıştır. Eski imparatorluklar tarafından, özgürlüğüne yeni kavuşan ülkelere dayatılan; etnik hassasiyetleri, ekosistemi, doğal kaynaklarını hiç gözetmeden yapılan sınır düzenlemeleri de mevcut sorunların üzerine eklenmiştir.

Sömürge dönemi biter bitmez Afrika, bu kez soğuk savaşın esiri haline geldi. Maden ve enerji kaynakları konusunda Batılılardan daha iyi şartlar talep edip karşılık alamayınca, yardım için Sovyetlere yönelen milliyetçi liderler baskı gördü. Bu çerçevede, CIA ve Belçika ajanları, 1960 yılında Kongo'nun ilk başbakanı P. Lumumba'ya suikast düzenleyip, yerine de despot Mabut Sese Seko'yu getirdi. 1980'lerde ABD, komünist aleyhtarı olduğu gerekçesiyle, aslında yoz ve vahşi bir eşkıyadan başka bir şey olmayan Jonas Sarimbi'yi Angola hükümetine karşı desteklemişti. Yine ABD, Güney Afrika'daki ırk ayrımcılığına arka çıkmış ve bu Ülke tarafından silahlandırılan Renamo Asileri vasıtasıyla, komşu Mozambik'i karıştırdı. Soğuk savaş sürecinde CIA ve Batı Avrupa ajanlarının fink attığı kıtada, Gana, Sudan, Somali ve daha birçok ülke, sokulan çomaklardan payını almıştır. 1965 yılında hazırlanan bir CIA raporundaki ifade şöyledir: *"Akla gelebilecek her türlü teknik ve yönetsel becerilerin pek vahim yokluğunda, Afrika uluslarının, sürdürülebilir bir kalkınma için ihtiyacı olan boyutta bir dış yardım ve yatırım alma olasılığı son derece düşüktür."*

Kesin olan bir şey varsa, Batılı liderlerin yapılması gerekeni bildikleri halde, Afrika'nın sürdürülebilir bir kalkınma ihtiyacına cevap verebilecek Marshall Planı benzeri bir programı uygulamaktan, kaçınmış olmalarıdır. Afrika yoksulluğunun daha derinlerdeki nedenlerine bakalım. Öncelikle Afrika'nın yönetim biçimiyle, Batılı ülkelerin istismarcı uygulamalarının, sorunun ana nedeni olduğunu savunanlar yanılmaktadır. Gözlemlerime göre, Gana, Malawi, Mali ve Senegal gibi nispeten iyi yönetilen Afrika ülkeleri, yolsuzluğun yaygın olduğu varsayılan Bangladeş, Hindistan, Endonezya ve Pakistan'ın yakaladığı ekonomik büyüme hızını yakalayamamıştır. İstatiksel gerçeklere göre, benzeri gelir ve yolsuzluk göstergelerine sahip gelişmekte olan ülkelerle kıyaslandığında, Afrika'nın kişi başına düşen ekonomik büyüme oranı, diğerlerinden, yıllık %3 daha düşüktür. Yıllar boyu bağımsızlık için savaştıktan sonra hızlı bir ekonomik büyüme başarısı gösteren Vietnam örneğinde görüldüğü gibi, salt sömürge yönetimi altında inlemiş olmak da, Afrika'nın geri kalmışlığını izah etmekten uzaktır.

Zimbabve – Zambiya sınırından geçtiğim her seferde Beni en çok etkileyen, Bölgenin, Afrika ekonomisinin yapılmasında belirleyici olacak fiziki ekolojisiydi. Tüm cazibesine karşın Afrika bozkırları, çağdaş ekonomik gelişmenin önüne en az 3 önemli engel çıkarıyordu: Hastalık, kuraklık ve Dünya piyasalarına uzaklık. Adam Smith'in "Ülkelerin Refahı" adlı eserinde, Afrika'nın seyr-ü sefere uygun nehirlerle ve ucuz nakliye olanağı sağlayan limanlara sahip olmayışına değinir.

Nispeten düzenli yağmur alan ve oldukça verimli topraklara sahip olan Zambiya'da bile elektriğin ve haberleşmenin olmadığına, yollarda, bırakın motorize trafiği, hayvan arabalarının dahi bulunmadığına, yerleşim yerlerinin birbirinden çok uzak ve üç-beş kerpiç kulübeden ibaret olduğuna, düşük verimli tarımsal faaliyetlerin, ancak küçük insan topluluklarına yetecek miktarda olduğuna tanık oldum. Yerleşim birimlerinin, tarım ürünlerinin satılarak gübre temin

¹ Draco: M.Ö. 7. yüzyılda yaşamış, neredeyse her suça ölüm cezası öngören Atinalı kanun adamı.

edilebilecek piyasalardan çok kopuk olduğunu öğrenmiştim ama sorunların tamamını anlamaktan çok uzaktım.

Nüfus, haberleşme, yol ve sair olanaklara dair bilgiler, çeşitli yayınlardan da öğrenilebilir ama gerçekte ne anlama geldikleri ancak yaşanarak anlaşılabilir. Afrika'ya yaptığım ilk ziyaret sırasında Harvard Üniversitesi'nden bir dostumla Lusaka'da bankaya gitmiştik. Dostum mali reformlar konusunda birlikte çalıştığı Zambiya'lı bankacı arkadaşının vefatından söz etti. Nedeni ise her yerde hazır ve nazır olan "AIDS" belasıydı. Hazırladıkları mali reform projesinin bir başlığı "Kapasite Yaratmak" olsa da, Zambiya'nın eğitilmiş ve yetenekli insan kapasitesi, yaratıldığından daha büyük bir hızla AIDS'e kurban veriliyordu.

Kıtada fırsat kollayan bir başka sinsi düşman da SITMA'ydı. Haftada bir doz Mefloquine ile baş edilebilecek bir dert olduğunu sandığım hastalık, zengin fakir demeden herkesi ve özellikle çocukları etkiliyordu. Ölümün meşum gölgesi, ne Bolivya'nın yaylalarında ne de Hindistan'da, Afrika Sahrasının güneyinde olduğu kadar belirgindi. Yeni bin yıla girildiğinde ortalama ömür, buralarda 40 dolaylarındadır. Bu rakam Doğu Asya'dan 20, gelişmiş ülkelere 31 yıl daha geridedir.

Afrika'daki kentleşme olgusu, Sanayi Devrimi'nin öncesinde de, Dünyanın bir başka yöresine oranla çok daha düşüktü. Keza, çağdaş ekonomik büyüme dönemi arifesinde, Afrika yine yaşam standardı açısından Dünyanın en geri kalmış bölgesiydi. Bu gerçek, Afrika'nın 1880'lerde Batı'nın sömürgesi altına girmesinden çok öncelere uzanır. Acaba böylesi bir geri kalmışlığın ana sorumlusu hastalıklar mıdır?

Zimbabve'yi defalarca ziyaret etmiş ve Robert Mugabe'nin berbat, soyguncu yönetim tarzını yakından izlemiş biriyim. Bir ülkenin komaya girmesindeki en önemli etkenin, yönetim tarzı olduğu yönündeki geleneksel söylem, Zimbabve'deki durumu açıklamak için yeterli olabilir.

Ne var ki, bir başka açıklama da, piyasa reformları ve özellikle ihracat teşviklerinin uygulanmasıyla ilgilidir. Asya, kalkınma basamaklarını, tekstil ihracatıyla tırmanmaya başlamıştır. Afrika ülkelerinin, neden aynı yöntemi benimsemediklerine çok şaşıyorum. Tek istisna Mauritius'tur. Ülkenin 1968 yılındaki bağımsızlığından sonra, Tayvan'daki kardeşini ziyaret etmeye giden Çin kökenli bir akademisyenin, buradaki ihracata yönelik üretim bölgelerini görerek aynısını başbakanına önermesi, başbakanın da 1971 yılında Mauritius Serbest Ticaret Bölgesini kurmasıyla ülkenin kaderi değişmiştir.

1996 yılında, Amerikan Hazine Bakanlığına, Afrika menşeli tekstil ürünlerinin Ülkeye serbestçe girebilmesine olanak veren bir tasarı sundum. 2000 yılının sonlarında yasalaşan bu tasarı, şimdilerde birçok Afrika şehrinde istihdam yaratmakta. Deneyimlerim arttıkça gördüm ki; talancı yönetimler her ne kadar kalkınmanın önünü tıkasa da, bir kere yoksulluk tuzağına düşmüş ülkeler için iyi yönetim ve piyasa reformları, kalkınmanın garantisi değildir. Yoksulluk, eğitimsizlik, hastalık, borç ve kuraklık gibi yığınla problemi olan Afrika ülkelerinin, özellikle denize çıkışı olmayanlarının (ki tam 15 tanedir ve başka hiçbir kıtada çıkışı kapalı ülke sayısı bu kadar fazla değildir) sorunlarının çözümü için Serbest Ticaret Bölgeleri kurulması önerisi yeterli ve gerçekçi değildir. O halde ne yapmak gerekir? Bunu anlamak için, aşırı yoksulluk, salgınlar, düzensiz ve sert iklim koşulları, yüksek nakliye ücretleri, kronik açlık ve yetersiz gıda üretimi gibi hususların birbirleri arasındaki ilişki düğümlerini tek tek çözmek gereklidir. Bu karmaşık sorunlar yumağına, öncelikle 'hastalık' – bilhassa AIDS ve Sıtma – konusuna odaklanmak şarttır.

Afrika'da Sıtma Perişanlığı ve AIDS Felaketi

Kamu sağlığı açısından öğreneceğim çok şey vardı: “ne demek, sıtma ve AIDS’in tedavisi mümkün olmasına rağmen doktora gitmiyorlar?”, ne demek ‘burada ilaç yok’, ne demek ‘USAID² var ama bir halt ettiği yok’, ne demek ‘Dünya Bankasının yıllardır uyguladığı bir AIDS ve Sıtma programı yok!’” diye, Afrika’ya gelmezden önce hiç sormadığım soruları sıralayıp duruyordum. Tuftadır ki, İMF ve Dünya Bankasının Afrika’dan sorumlu ekonomi uzmanları dahil, kimse bu soruları sormamıştı.

Sıtma, kesinlikle tedavi edilebilir bir hastalıktır. Ne var ki sıtma yılda, çoğu çocuk olmak üzere, %90’ı Afrika’da yaşayan 3 milyon insanın canını almaktadır. Sıtma yüzünden yılda tahminen 5 milyar klinik başvurusu yapıldığı ve tropikal Afrika’da neredeyse herkesin yılda bir kez bu hastalığa yakalandığı, insanı allak bullak eden diğer istatistikler arasındaydı. Akla takılan başka sorular da vardı:

- Sıtma mı yoksulluğu tetikliyor, yoksa yoksulluk mu sıtmayı? Yoksa ikisi birden mi?
- Sıtma problemi neden Afrika’da bu denli vahim?
- Sıtma ile yoksulluk arasındaki ilişkiyi ortadan kaldırmak için ne yapılmalı?
- Daha başka ne yapılabilir?

Hastalıkla mücadele için hükümetlerin yeterli maddi kaynaklara sahip olmayışı, bireylerin ise yoksulluk nedeniyle bunu yapamayışı, şüphesiz ki sıtmayı azdırmaktadır. Daha zengin devletler ve varsıl bireylerse, çeşitli tıbbi ve fiziksel (sinek teli, cibinlik v.s.) yöntemlerle sıtmayı kapının dışında tutup yayılmasını önleyebiliyor. Buna karşın, sıtmanın da yoksulluğu azdıran (işe ve okula gidememe gibi) yönleri bulunmaktadır. Sıtmanın, insan sermayesi üzerinde ölümcül bir etkisi vardır. Fakat daha derinden giden ve dolaylı yoldan yoksulluğa neden olan bir başka olgu daha var; sıtmanın sık rastlandığı bölgelerde insana yatırım aksamakta, demografik dönüşümler yaşanmamaktadır. Büyük sayılarla ifade edilen çocuk ölümlerini telafi etmek amacı ile, aileler daha çok çocuk dünyaya getirmekte; bunlara yatırım yapılamayınca da, başarıya ulaşmak için gereken eğitim verilememektedir. 1940’lara kadar ABD’ni etkileyen sıtma nasıl oldu da bu ülkeyi, Afrika’yı vurduğu kadar vurmadı? Dünyanın başka yörelerinde kontrol altında tutulabilen bu belâ, neden Afrika’da durdurulamadı? Bunun nedeni,, yönetsel zafiyetlerden ibaret olmayıp Afrika’ya özgü çevresel şartların varlığıdır. Sıtma Afrika’da insanlarla birlikte evrime uğramış, bunun sonucunda dünyanın bir başka tarafında görülmeyen bir yayılma potansiyeline ulaşmıştır. Topu topu on beş günlük ömrü olan sivrisinekler eğer biyolojik tanımla, sporogoni evresini tamamlayamazlarsa hastalık bulaştıramazlar. Sıcak hava şartları -ki Afrika’da bundan bol birşey yok- sporogoni için ön koşuldur! Sivrisinekler, hayvan ve insan kanıyla beslenir. Ancak Afrika’ya özgü bir sivrisinek türü, neredeyse sadece insan kanıyla beslenir. İncelemelere göre bir Hint sivrisineğinin, peş peşe bir insanı sokma (hastalığın bulaşması için gerekli) olasılığı dokuzda bir iken, Afrika sivrisininki dokuzda dokuzdur. Sıtmanın Afrika’daki yayılma hızının, Hindistan’a oranla kabaca dokuz misli fazla oluşunun sebebi de, bu özel sivrisinek türüdür. Benzer kaderi sadece Papua Yeni Gine paylaşır.

Tüm bu olumsuzluklara karşın, durum o kadar da ümitsiz değildir. Belli yöntemlerle başka yerlerde hastalık nasıl kontrol altında tutulabiliyorsa, Afrika’da da kontrol altına alınabilir. Buna rağmen sıtma, mükemmel bir tuzaktır: Hastalık ülkeleri yoksullaştırmakta, yoksulluk da önlem ve tedaviyi bireyler için erişilemeyecek kadar pahalı kılmaktadır. Böylece sıtma sürmekte ve yoksulluk kısır döngü biçiminde derinleşmektedir. Açıkça söylemek gerekirse, tüm ekonomik sorunlardan daha önemli bir ölüm–kalım meselesi olarak gördüğüm sıtma konusunda mümkün olan her şeyin yapılmakta olduğunu varsaydığım için, daha ne yapılabilir sorusuna cevap

² USIAD: United States Agency for International Development – Amerikan Uluslararası Kalkınma Teşkilatı

veremem sanmıştım. Şüphesiz ki Dünya halkları, milyonlarca çocuğun ölümüne göz yumuyordu... Meğer çok yanlışmışım. Bu problemle savaşmak için yılda en az 2-3 milyar dolar gerekli iken, zengin ülkelerin katkısı sadece 10 Milyon dolar civarındaydı. Şoka uğramıştım. Demek ki IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar, bütçe kısıtlamaları ve şeker fabrikalarının özelleştirilmesi gibi konularla o kadar meşguldüler ki, sıtma ile uğraşmaya vakit ayıramamışlardı.

Sıtma için sorduğum sorular AIDS için de geçerlidir. Afrika'nın AIDS probleminin, Dünyanın başka bölgelerine oranla neden çok daha vahim olduğu, halen yeterince açıklanmış sayılmaz. Düzenli ve uzun süreli ilişkilerin dışındaki cinsel hareketliliğin, Afrika'da daha fazla oluşu, en basit ve yaygın inanıştır. Ne var ki eldeki bilgiler, bu teoriye fazla itibar edilmemesi gerektiğini göstermektedir. Belki AIDS, Afrika'da daha kolay yayılmaktadır; çünkü tedavi edilmeyen rahatsızlıklar (sıtma ve cinsel yolla bulaşan hastalıklar) daha fazladır veya erkek sünneti yaygın değildir ya da kondom alışkanlığı yerleşmemiştir. Gerçek şu ki, kimse hangisinin doğru olduğunu bilmemektedir. Bilinen tek şey, AIDS'in, Afrika'nın özellikle doğu ve güney bölgelerini etkileyen korkunç bir trajedi olduğudur. Bu felaketin ekonomik bedeline gelince, bu bedelin sıtmaya oranla daha yüksek olduğu kesindir. Milyonlarca yetenekli insan yitirilmekte, çocuklar öksüz ve yetim kalmakta, AIDS batağı yüzünden yabancı yatırımcılar Afrika'ya adımlarını atmamaktadır.

Bu korkunç felaket karşısında ne yapıldığını ve neler yapılabileceğini inceledim. 1990'ların sonlarında, zengin ülkelerdeki AIDS tedavisi olumlu sonuçlar vermeye başlamıştı. Aynı tedavi yöntemlerinin, geliri düşük ülkelerde de uygulandığını sanmış ve bir kez daha yanlışmıştım. Afrika'nın tamamına AIDS'le savaşım için yapılan yardım miktarı 70 Milyon dolardan ibaret olamazdı. Durumu, rakamlarla Dünya kamuoyuna duyurmaya başladığımızda, bağışçılardan hiçbir yalanlama veya şikayet gelmedi. Ortada dolanan laflar, gerçeklerle çelişiyordu. IMF'nin 1985 ile 1996 yılları arasında az gelişmiş ülkelere yaptığı sağlık ve eğitim yardımlarını her yıl %2,8 oranında arttırdığına dair beyanları, teknik olarak doğrudur; ama uygulanan programlar sonucunda Afrika ülkelerinin bir çoğunda 1996'da yapılan sağlık harcaması, kişi başına 10 Dolar'dan azdır. Dolayısıyla, yapıldığı söylenen yardımlar da toplam sağlık bağışlarını, "Neredeyse Hiç" ten, "Neredeyse Yok" a yükseltmiş olmaktadır. Birçok uluslararası toplantıda, IMF ve Dünya Bankası gibi kurumların sağlık sorunlarına duyarsız kalışını eleştirmişimdir. Norveç'in eski Başbakanı ve Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) başkanı Dr.Brundtland'ın "Eğer Afrika'daki sağlık sorunlarına dikkat çekmek istiyorsan, onlara 'parayı' göster! Salgın hastalıkların maliyetini anlat. Maliyet/Menfaat çerçevesinde pratik çözümler teklif et" tavsiyesine uydum ve böylelikle, DSÖ – Makroekonomi ve Sağlık Komisyonu (MSK) kuruldu. 2000-2001 yılları boyunca kurula başkanlık ettim. Önemli isimlerden oluşan komisyon üyeleri ve görev birimleri birbirleriyle çelişen fikirleri, uzun boylu tartışılar (kendilerine yeterli zaman ve bilgi verilirse bunu yapabiliyorlar. 'Analitik Müzakere' adını taktığım uygulama işe yaradı). Hiç uzlaşmayacakmış gibi görünen taraflar sonuçta **üç ana konuda** uzlaşma sağladı:

1. Hastalık ve salgınlar, yoksulluğun nedeni midir, sonucu mu? Yoksa ikisi de mi? Komisyon nedenselliğin iki yönlü olduğuna, sağlıksızlığın yoksulluğa, yoksulluğun da sağlıksızlığa yol açtığına karar verdi.
2. Geri kalmış ülkelerde ortalama yaşam süresi, neden zengin ülkelere oranla, onlarca yıl daha kısadır? Komisyon, ömür kısalığını sekiz ana nedene bağladı: AIDS, Sıtma, Tüberküloz, İshal, Akut Solunum Enfeksiyonları, Aşıyla Önlenebilir Hastalıklar, Beslenme Yetersizliği ve Sağlık Güvenliğinden Yoksun Doğumlar.
3. Dünyanın varlıklı ülkeleri, yoksul ülke hükümetlerine, sağlık konusunda yatırımlarda kullanılmak üzere, ne kadar yardım yapmalıdır? Komisyon hesaplarına göre bu rakam yılda 6 Milyar dolar ile başlamalı, 2007 yılına kadar 27 Milyar Dolar'a yükselmelidir.

Bağışçı ülkelerin, 2001 yılındaki 25 Trilyon Dolarlık GSMH'sından yola çıkan komisyon, yıllık yardım miktarının, zengin Dünya ülkelerinin gelirlerinin binde birini aşmadığını ve bu yardımın yapılması halinde, yılda 8 milyon ölümün önlenebileceğini savunuyordu.

Raporlar genelde gelip gider; ama bu seferki, Bono gibi yıldız isimlerin de desteğiyle kalıcı oldu. AIDS ile savaş için küresel bir fon oluşturulması fikrini savundum; ancak bağışçı ülkeler, AIDS ilacının pahalılığı ve cahil insanlar tarafından kullanılmasının zor olduğu gerekçesiyle 'Global Fon' fikrine sıcak bakmadılar. Harvard'lı bir doktor dostum, Haiti'de 1985 yılından beri yaptığı uygulamaları göstererek, bu düşüncenin aksini kanıtladı. Yıllar önce AIDS'den ölüp gitmiş olması gereken yüzlerce insan, Prof.Paul Farmer'ın uygulamaları ve sağladığı günlük 3-5 hap sayesinde evlatlarıyla birlikte mutlu bir biçimde yaşamlarını sürdürüyorlardı.

AIDS, Tüberküloz ve Sıtma ile Mücadele için Global Fon'un Doğuşu

Fon'un oluşturulmasına yönelik olarak, AIDS tedavisinin sanıldığı kadar masraflı olmadığını savunduk. Patent yasaları ile korunan ilaç yapımcıları, yüksek fiyatla sattıkları ilaçlar yoluyla elde ettikleri fonların, yeni araştırmalara kaynak teşkil ettiğini iddia ediyor ve kendilerini haklı göstermeye çalışıyordu. Bir yıllık bir tedavi için kullanılacak ilaçların üretim maliyeti 500 Dolar iken, bunların ABD'deki piyasa fiyatı 10.000 Dolar'ı bulmaktaydı. Neticede, üreticiler fiyatı düşürmeye razı oldular. Jenerik ilaç üretenler, patent yasalarının uygulanmadığı ülkelerde, düşük fiyatlı alternatiflerle piyasaya girdiler. Kısaca, milyonlarca fakir insanın, yılda birkaç milyar dolar bağışla tedavi edilebileceği ortaya çıktı. Konu, bürokratik çarkların arasından hızla sıyrılarak BM Genel Sekreteri'nin önüne geldi. Sağlam destek sürünce tasarı 2001 yılı Haziranın da Bush yönetiminin, Temmuz'unda da G8 ülkelerince onaylandı. 2001'in sonuna doğru fonda para birikmeye başlamıştı.

Elbette mücadele bitmemişti. Şimdi de bu fonların sürdürülebilir olmasını ve düşük gelirli ülkeler tarafından etkin bir biçimde kullanılmasını güvence altına almak gerekiyordu. Uzun yıllar süren ihmal dönemi bitmiş, AIDS, Sıtma ve Tüberküloz ile birleşik bir mücadele nihayet başlamıştı.

Afrika'dan çıkarılacak derslere gelirsek; 'Yolsuzluklar kıtası' damgasını yemiş Afrika konusundaki önyargıları yıkmak ve burada yaşayan insanların gereksiz yere cefa çekmelerini önlemek için yaptığım çalışmalar, 'Global Fon'un kurulup işlemeye başlamasıyla taçlandı. Dikkatimi, kamu sağlığının ötesindeki bir başka alana yönelttim. Afrika'nın, çok hızlı nüfus artışı sonucu ortaya çıkan başka sorunları vardı; kronik açlık, coğrafi tecrit şartları, büyüyen çevresel problemler vs... Afrika'nın derdi çoktu ama, bunları pratik ve denenerek kanıtlanmış bir takım yöntemlerle çözmenin mümkün olduğuna ikna oldum. Salgınla mücadele programları buna örnektir.

Afrika ekonomisini düştüğü yoksulluk tuzağından kurtarmak için yapılacak müdahaleler sistematik ve ısrarlı bir biçimde, uluslararası toplum temsilcileri ve yerel yönetimlerle müştereken uygulanmalıdır. Bu olursa Afrika kendi 'Yeşil Devrim'ini gerçekleştirebilir, kırsal alan odaklı büyüme stratejisi, Afrika'nın gelecek kuşaklarını, kuraklıktan kaynaklanan açlık ve sefaletten kurtarabilir.

11. YENİ BİN YIL, 11 EYLÜL VE BİRLEŞMİŞ MİLLETLER

Yeni Bin Yıla, bazı olumlu ve parlak gelişmelerle girildi. Amerikan ekonomisi ilerliyordu, bilgisayar dünyasında beklenen Y2K sorunu, korkulduğu kadar önemli çıkmadı. Çin, Hindistan hatta Rus ekonomileri büyüdü ve adeta küreselleşme olgusu, refahı arttıracığı yolundaki vaadini yerine getireceğinin işaretini verdi. İnternet dünyasındaki gelişmeleri hayret ve sevinçle izledik. Afrika hep olduğu gibi bunlarda da geri kalmıştı; ama olumlu işaretler de veriyordu.

Eylül 200'de tam 147 ülke lideri Birleşmiş Milletler toplantısına katıldı. Yoksulluk, salgın hastalık ve çevre sorunlarının, elbirliği ile çözülebileceğine yönelik olarak, Dünyaya kuvvetli mesajlar verildi. Bunlar *“Biz; Halklar: 21 yüz yılda Birleşmiş Milletler'in Rolü”* adlı önemli belgede toplandı. “Binyıl Deklarasyonu” ismiyle benimsenen bu belge, dünyanın tüm bölünmüşlüğüne karşın insanlığa umut vermeye devam etmekte.

Bin Yıl Kalkınma Hedefleri

- 1- *Aşırı yoksulluğu ve açlığı ortadan kaldırmak:* Günde 1\$ altında geçinen insanların ve açlık çekenlerin oranını yarılamak.
- 2- *Herkese evrensel ilköğretim sağlamak:* Erkek kız ayırt etmeden her çocuğun ilköğretimi tamamlamasını sağlamak
- 3- *Cinsiyet eşitliğini teşvik etmek ve kadının güçlendirilmesini sağlamak:* Tercihen 2005 yılına kadar, ilk ve ortaöğretimdeki, 2015 yılına kadar ise, her türlü cinsiyet eşitsizliğini ortadan kaldırmak
- 4- *Çocuk ölümlerini azaltmak:* 1990 ve 2015 yılları arasında, beş yaşın altındaki çocuk ölümlerini üçte iki oranında azaltmak
- 5- *Anne sağlığını iyileştirmek:* 1990 ve 2015 yılları arasındaki anne ölümlerini, dörtte üç oranında azaltmak
- 6- *HIV/AIDS, sıtma ve diğer hastalıklarla mücadele:* 2015 yılına kadar HIV/AIDS, sıtma ve diğer hastalıkların yayılmasını durdurmak
- 7- *Çevresel sürdürülebilirlik:* Sürdürülebilir kalkınmanın ilkelerini, ülke politika ve programlarına dahil etmek; çevresel kaynakların yok oluşunun önüne geçmek. 2015 yılına kadar sağlıklı içme suyuna sürdürülebilir erişimi olmayan insanların oranını yarıya indirmek. 2020 yılına kadar gecekondulu ve kenar mahallelerde yaşayan en az 100 milyon kişinin hayat standartlarını önemli ölçüde geliştirmek
- 8- *Kalkınma için küresel ortaklık:* Kurallara dayalı, öngörülebilir ve ayrımcı olmayan, bir açık ticari ve finansal sistem geliştirmek (buna ulusal ve uluslararası kapsamda iyi yönetim, kalkınma ve yoksulluğu azaltma taahhütleri de dahildir). En az gelişmiş ülkelerin ihtiyaçlarına cevap vermek. (Buna ihracata yönelik gümrük ve kota sınırları olmaksızın erişim, borç batağındaki yoksul ülkeler için daha etkin borç hafifletme, ikili resmi borçların iptali ve yoksulluğu azaltma taahhüdünde bulunan ülkelerin kalkınma yardımlarını cömertçe yapmaları dahildir). Karayla çevrili ülkelerin ve gelişmekte olan küçük ada ülkelerinin özel ihtiyaçlarına cevap vermek. Borçları uzun dönemde sürdürülebilir kılmak için, ulusal ve uluslararası önlemler yoluyla gelişmekte olan ülkelerin borçlarıyla kapsamlı biçimde ilgilenmek.

Geçmişte yaşanan yardım beceriksizlikleri ve başarısızlıklar hatırlanınca, “Yeni Bin yılın Sekiz Kalkınma Hedefi” projesi, elbette istihzalı bir şüpheyile karşılandı; ama nihayet bu kez, ekonomik gelişmelerin iyi gitmesi, yeni teknolojilerin müthiş gücü ve bunlar sayesinde halkların birbirleriyle yakın irtibatla olması düşünüldüğünde, bir ümit besleyebilirdik. Fakat 11 Eylül olayları bu umutları söndürmüştü, tüm dengeler sarsılmıştı. Başkan Bush, o günden sonra tüm benliğini terörün kökünü kazımaya adayacağını beyan etti. Bazı “uzman”ların III. Dünya savaşından bahsetmeleri ise, Beni dehşete düşürdü. I. ve II. Dünya savaşlarının yarattığı yıkım, ne çabuk unutulmuştu.

Terörizm hep olmuştur ve olmaya devam edecektir. Daha yaygın ve büyük problemleri bir kenara bırakarak, bütün enerjinin, kaynakların ve yaşamların, terörizmle savaşmaya ayrılması çok büyük bir yanıltır. Terörizmi, salt askeri yöntemlerle alt edemeyeceğimiz açıktır. Eğer Somali, Afganistan ve Pakistan daha sağlıklı ve müreffeh toplumlar olsaydı, teröristlerin buralarda bu kadar kolay at oynatmaları mümkün olmazdı. ABD başta olmak üzere, zengin

Dünyanın, esas şimdi, askeri yöntemlerden daha fazla, ekonomik kalkınma konularına odaklanmaları gerekmektedir.

11 Eylül'de 3000'e yakın insan, boş yere ve trajik biçimde yaşamlarını yitirdi. Ama buna karşın, 10.000 Afrikalı'nın, *her gün* trajik biçimde hayatını kaybetmekte olduğunu; AIDS, sıtma ve tüberküloz nedeniyle, 11 Eylül'den bu yana da ölmeye devam ettiklerini akıldan çıkarmamak gerekir.

Faşizme karşı II. Dünya Savaşını kazanan müttefik liderler, savaşta kazanmanın, ancak Dünyanın güvenliğini kazanmak suretiyle mümkün olacağını farkındaydı. Roosevelt'in çarpıcı sözleri bugün de aynı canlılıkla hafızalarımızdadır:

"Gelecekteki güvenli günler şu **dört vazgeçilmez temel insanlık hakkı** üzerinde kurulacaktır:

- Dünyanın her yerinde konuşma ve ifade hakkı.
- Dünyanın her yerinde insanların, Tanrı'ya kendi inançları doğrultusunda tapınma hakkı.
- Dünyanın her yerinde insanların, temel ihtiyaçlarının karşılanma endişesinden kurtulması ve sağlıkla, barış içinde yaşayabilecekleri ekonomik ortama sahip olması hakkı.
- Dünyanın her yerinde silahlanmayı, ülkelerin komşularına zarar veremeyecekleri bir düzeye çekmek suretiyle sağlanabilecek olan, halkların korkusuzca yaşama hakkı."

Zafer sonrasında Roosevelt ve Churchill tarafından ortak düzenlenen Atlantik Beyannamesinde, Dünyada refahın adilce paylaşılması, ulaştırılması gereken kritik hedef olarak belirlenmişti.

2002 yılında Monterrey'de yapılan önemli toplantı sonrasında yayınlanan Monterrey Uzlaşma belgesinde, yoksul ülkelere, bırakın yabancı sermayedarları, temel altyapı ve insan sermayesi yetersizlikleri nedeniyle, yerli sermayedarları dahi cezbetmelerinin beklenemeyeceği açıkça ifade edilmiştir. Uzlaşma belgesi üzerinde imzası bulunan zengin ülkeler, daha da öteye giderek, GSMH'lerinin %0,7'sine denk gelecek bir meblağı, yoksul ülkelere yapılacak resmi kalkınma yardımı olarak ayırma konusunda anlaştı. 2002 yılında bunun anlamı 53 Milyar \$'dı ve varlıklı Dünyanın GSMH'sinin %0,2'sine karşılık geliyordu. Hedefler tutturulabilseydi bu çok iyi bir başlangıç olacaktı. Başkan Bush bizzat Monterrey'e gelerek, dış yardımı hak edebilme istek ve kapasitesini gösteren ülkelere cömert yardımlar vaadediyordu. Toplantı sonrasında, ABD'nin BM nezdindeki daimi elçisi Negroponte sırtına bir şaplak indirdi ve "istediklerini elde ediyorsun" dedi.

ABD ekonomisinin büyüklüğü ile mukayese edildiğinde, yapılan yardımın %0,2'yi bulmadığı gözlenirse de, içimi iyimserlik kapladı. 11 Eylül travması hafiflemişti. ABD bir kez daha, aşırı yoksullukla mücadelenin şampiyonluğuna soyunmuştu galiba. Umutlarım, birkaç ay sonra Johannesburg'da düzenlenen Sürdürülebilir Kalkınma-Dünya Zirvesi sırasında sönüverdi. ABD, Kyoto'da olduğu gibi yan çiziyordu. Bush zirveye katılmamıştı bile. Tüm ülkeler küresel çevre sorunlarına odaklanmışken, ABD bu toplantıyı Irak saldırısı için kamuoyu oluşturma platformu olarak kullanıyordu. Konferans merkezinin haber odasından Başkan Yardımcısı Cheney'in "Saddam'ın kitle imha silahlarına sahip olduğu şüphesiz; üstelik bunları bize ve müttefiklerimize karşı kullanacak" şeklinde bir konuşma yapmakta olduğu bilgisi gelince, Johannesburg'da dikkatler dağıldı. Amerikanın bütün enerjisi ve mali kaynakları, teröre karşı salt askeri seçenekler yönüne kaydı. Irak'la savaşmanın, kalıcı hiçbir çözüm üretmeyeceğini birçok toplantıda dile getirdim. Savaş 20 Mart 2003 tarihinde başladı. Kitle imha silahları bilgisinin yanlış olduğu ortaya çıkmış; aylık savaş harcamaları 5 Milyar \$'ı bulmuştu. Oysa Monterrey toplantısında 2005 yılının tümü için yardım olarak beklenen paranın tamamı, 1 Milyar \$'dı.

12. YOKSULLUĞA KARŞI ELİMİZDEKİ ÇÖZÜMLER

“Yoksullar fakirdir; çünkü tembeldirler ya da hükümetleri, yolsuzluk yapma peşindedir”. Çok şükür ki bu genel inanış bir yanılgıdan ibaret; ya da sorunun ancak küçük bir bölümünü izah eder. Dünyanın dört bir yanında yaptığım gözlemler, yoksulların, kalkınma basamaklarının daha ilkinde adım attıklarında, yapısal sorunlarla karşılaşmakta olduklarını göstermekte. Başa çıkılması gereken problemler, sadece tembellik ve yolsuzluktan ibaret değil. Başarmak için, coğrafi tecridi, salgınları, iklimsel şoklara maruz kalma gibi durumları, yeni siyasi sistem ve uygulamalarla birlikte, top yekün dikkate almalıyız. Bundan sonraki bölümlerde, 2025’e kadar aşırı yoksulluğu ortadan kaldırmaya yönelik stratejiler üzerinde duracağım. 1,5 milyarı aşkın insanın sefaletine son verebilmek için gerekli ön şartlar, cesaret, sebat, gerçekçilik ve sorumluluk duygusu taşımadır.

Kırsaldaki yoksullarla tanışmam, BM’nin ‘Bin Yıl Projesi’ yetkilileriyle birlikte, 2004 yılında Kenya’nın Sauri bölgesine gitmemle oldu. Yoksulluk ve sefaletin akla gelebilecek her türünün yaşandığı bölgedeki yerlilerle görüştük. Aç, zayıf, hastaydılar; ama tam 3,5 saat boyunca, yaşadıkları zorlukları, saygın bir duruşla, net ve açık biçimde anlattılar. Yetenekli ve yaratıcıydılar; umutluydular ve bu durumdan nasıl kurtulabileceklerini biliyorlardı. Toplantıda şüphesiz kasvet hakimdi; ama görüşmelerimiz aynı zamanda yüreklendiriciydi de. Herkes için, ama özellikle zengin ülkelerin yapabileceği çok şey vardı. Köylülerle tartıştığımız konulardan ve sorduğum sorulara aldığım cevaplardan bazı örnekler vereyim:

- Tarım genellikle 0.1 hektardan daha küçük parsellerde ve tüm yararlı besinleri yitirmiş yorgun topraklar üzerinde yapılmaktadır.
- Kim daha önce suni gübre kullanmıştı? Hepsi.
- Neden şimdi kullanıyorlardı? Alacak paraları yoktu (DAP gübresinin fiyatı 500\$/ton idi. Neredeyse Dünya piyasa fiyatının iki katı!)
- Gübre almak için kredi kullanamazlar mıydı? Hayır. Çünkü, eğer bir sezon ürün alamazlarsa, bir de zamansız biçimde sıtmaya yakalanırlarsa, krediyi geri ödeyemez, borç batağında boğulurlardı.
- AIDS belası yüzünden öksüz kalmış çocukların bulunduğu herhangi bir ev var mıydı? Evet; hem de hepsi! Hiç kimsenin antiviral tablet alıp tedavi olacak parası yoktu.
- Akrabaları Nairobi’de veya büyük şehirlerde çalışıp ta, kendilerine para gönderilen kimseler var mıydı? Çoğu bu durumdaydı; ama Nairobi’den tabut ve öksüz çocuk dışında bir şey gelmiyordu!
- Hanelerin kaçında, en az bir sıtma hastası bulunuyordu? Ellerin ¾’ü havaya kalktı.
- Kaç kişi, sıtma önleyici cibinlik kullanıyordu? 200 kişi arasından iki el kalktı. Fiyatı yardım birimlerine desteklendiği halde, tanesi 2-3\$ geçmeyen bu cibinlikleri almaya paraları yoktu.
- Kaç kişi sıtma tedavisi görüyordu? Birkaç el kalktı; ama çoğunluk, parasızlık yüzünden tedavi göremediklerini söyledi.
- Bölgede sağlık ocağı var mıydı? Eskiden vardı ama parasızlıktan kimse gitmediği için doktor ayrılıp, kliniğin kapısına da kilit vurulmuştu.
- Yemek pişirmek için ne kullanıyorlardı? Eskiden ağaçları boldu ve çalı çırpı yakıyorlardı; ama şimdi neredeyse hiç ağaç kalmamıştı. Çalı çırpının, yedi kargıcık’tan oluşan demeti de 25 Ksh’dan (25 Kenya Şilin = 0.30\$) satılıyordu. Bir demet, sadece bir öğün yemek pişirmeye yetiyordu (geliri olmayan insanlara, bir demet çöp 0.30\$ satılıyordu!!) o yüzden alamıyorlar; ya tezek kullanıyorlar, ya da besinleri çiğ yemek zorunda kalıyorlardı.

- Köyde motorlu araç var mıydı? Hayır. Aralarından sadece bir kaçı, son bir yılda ancak bir kez motorlu taşıta binmişti.
- Telefon? Yoktu. Toplantıdakilerin yarısı hayatlarında hiç telefonla konuşmamışlardı. (Oysa cep telefonum, Yala'da bulunan bir baz istasyonu sayesinde rahatlıkla çekiyordu).
- İçme suyu? Bulunması çok zordu! Zengin dünyanın yarattığı iklimsel değişikliklerin sonucu, yağmurların düzeni bozulmuştu! Depolanan su yetersiz ve mikropluydu.

Örnekler çoğaltılabilir; ama gerçek şu ki, bu köy ve Dünyadaki birçok benzeri kurtarılabilir ve Bin Yıl Kalkınma Hedefleri'ne ulaşabilir. *Yeter ki, bilinen, kanıtlanmış ve uygun teknolojiler vasıtasıyla, gerekli müdahaleler yapılabilir.*

Afrika safari rehberleri, Savana'daki '5 Büyük' hayvanı görebilmek için uyanık olmanızı söylerler hep. İşte Sauri yerlileri ve BM Bin Yıl Projesi temsilcilerinin kurtuluş için derledikleri **5 Büyük' hedef:**

1. Tarımsal yatırımlar;
2. Temel sağlık gereksinimlerine yönelik yatırımlar;
3. Temel eğitim gereksinimlerine yönelik yatırımlar;
4. Enerji, ulaşım ve haberleşme hizmetleri;
5. Güvenli içme suyu ve temizlik gereksinimlerinin karşılanması.

Dünya Enstitüsü uzmanlarının yaptıkları hesaplamalara göre, tüm bu ihtiyaçların belli ölçüde karşılanmasının maliyeti, taş çatlasa yıllık 350.000 \$'ı geçmiyor; yani kabaca Sauri için adam başına, önümüzdeki en az beş yıl için yıllık 70\$! Bu yatırımlar, sadece kurtarılmış hayatlar, eğitilmiş çocuklar ve korunan toplumlar anlamında değil, doğrudan ticari kazanç olarak da çok kısa süre içinde kendi kendini geri ödüyor. İlgili tüm kuruluşların, "Beş Büyük" uygulamasının, Sauri benzeri diğer köylerde tatbik edilmesi konusunda kesintisiz düşünmesi gerekli. Halkının üçte ikisi kırsal alanda yaşayan Kenya'nın Sauri'si ve benzerlerini kalkındırmak için yılda 1.5 milyar \$'a ihtiyaç var. Yardım kuruluşlarının katkısı 100 Milyon \$'dan ibaret. Kenya, zengin Dünyaya yılda 600 milyon \$ dış borç geri ödemesi yapıyor. Yani, dış Dünya bırakın yardım yapmayı, Kenya'nın kaynaklarını emiyor. Kenya uluslararası terörizmden de zarar görüyor; üstelik yapılan saldırılar kendisine karşı değil, İsrail, ABD gibi yabancı misyonlara yönelik. Bu yüzden turizm endüstrisi olumsuz etkileniyor.

Kenya demokrasisi yeni ve kırılgandır. Eski yönetimin uzantısı olan kadrolarda, birçok rüşvetçi bulunur. Yeni bürokrat ve yöneticiler arasında da rüşvetçi olanlar var; ama bizzat yardım veren kuruluşlar içinde de rüşvetçiler bulunur. Önemli olan, insanlara, rüşvete ihtiyaç duymayacakları bir gelir sağlamak ve modern bilgisayar teknolojileri ile, bu yasa dışılıkları önlemektir. Yeni Kenya demokrasisinin yönetim kadrolarından başlayarak, köylülere kadar inen bir hiyerarşi içinde yer alan insanlar, uluslararası danışmanlık şirketlerinden hizmet alarak, yardımların, etkin, şeffaf ve adil olarak dağıtılması ve sağlıklı bilgi toplayarak, çağdaş raporlama tekniklerinin öğrenilmesi konusunda, istekli ve işbirliği yapmaya hazırdırlar.

Kentteki yoksullarla tanışmamsa, Hindistan seyahatimde *oldu*. Mumbai banliyölerinden birinde, demiryolu civarında yaşayan binlerce gecekondu sakininden bir grup insanla, Haziran 2004'de tanıştım. Demiryollarına adeta yaslanan, karton, oluklu sac, gibi akla gelebilecek her türlü ıvır zıvırın bir araya getirilerek, baş sokulacak büyüklükteki yüzlerce mekandan söz ediyorum. İnsanlar ray boyunca yürüyor, tuvalet ihtiyaçlarını gideriyor ve birbirleriyle sosyalleşiyorlardı. Sıklıkla da trenlerin altında kalarak, yitip gittiklerini belirtmek gerekmez herhalde. Tartışmalar, içme suyu, tuvalet, trenlerden korunma konularından ziyade, seslerini yerel yönetimlere duyurma konusunda, yeterince organize olamama hususuna yoğunlaştı. Bu sorunu aşmak için 'Demiryolu Gecekondu Sakinleri' adlı bir dernek bile kurmuşlardı. Özellikle kadınlar, toplu biçimde tavrı alarak sağlam bir güç oluşturmaktan bahsediyorlardı. Sürekli bir

tehlike, gürültü, pislik ve sefalet içinde yaşamaktan bıkmışlardı. Birlikte hareket ederlerse, şehrin altyapı hizmetlerinden istifade edebileceklerini dahi umuyorlardı. Hint Demiryolu İdaresi de, bu insanların başka bir yere yerleştirilmesinden büyük memnuniyet duyacaktı; zira raylar üzerinde dolaşan insanlar yüzünden trenler yavaş hareket etmek, bazen durmak zorunda kalıyor; kazalar oluyor; verimlilik azalıyordu. Ne var ki, kaba kuvvetle bu insanları oradan uzaklaştırmak mümkün değildi. Bu yöntem, 2001 Şubat'ında bir kere denenmiş; 2000 gecekondu yıkılmış, doğan karışıklık sonucunda, Dernek üyeleri trenlerin çalışmasını uzun süre engellemişti. Kadınların, 2-3 teneke temiz su bulabilmek için, çeşme başlarında saatlerce vakit yitirmeleri, bunları getirip götürmek için harcadıkları enerji, temizlik, ev-çocuk bakımı, yemek pişirme, çamaşır yıkama gibi en temel ihtiyaçlarını görebilmek için bu zorluğu her gün, her gün tekrarlamaları, sağlıklarını ve insanlık onurlarını feci biçimde etkiliyordu. Gecekondu sakinlerinin dertleri, yetkilendirilme ve finans düzeyinde yoğunlaşıyordu. Kendilerine ait bir toprak parçasına sahip olmayan bu insanlar, nasıl bir araya gelecek ve güçlü bir ses olarak, yerel yönetimle, masrafları da paylaşmak suretiyle, bazı iyileştirmeleri gerçekleştirebileceklerdi? Bazı STK'lar sayesinde, Gecekondu Rehabilitasyon Yasası yürürlüğe girdi. Böylece Gecekondu Sakini Dernekleri, bir nevi toprak sahibi ayrıcalığına kavuştu. Şu şartla ki, belli bir yöredeki hak sahibi gecekondu sakinlerinden en az %70'ini temsil etme yetkisine sahip bulunduklarını kanıtlamak zorundaydılar. Bunu başarırlarsa, yerel yönetimlerle müzakere ederek, başka bir yere yerleştirilme programlarından istifade edebileceklerdi.

Yoksulluk sorununun ölçeği ve çözüm anahtarı, fakara toplumlardan başlayarak, dünya güç ve zenginlik odaklarının tam merkezine ulaşabilecek küresel bir ilişki ağı yaratabilmektir.

Sauri'de adam başına yılda 70 Dolar'a ne işler başarılabilirliğini gördük. İstikrarlı ve güvenli fiziki çevre şartları oluşturulması suretiyle şehir ekonomisine nasıl iştirak edilebildiğine de Mumbai de şahit olduk. Zincirin başlangıç halkası yoksulun kendisidir. Bu insanlar, kendi kendilerini sorumlu bir biçimde yöneterek, alacakları yardımların, güçlü şahısların cepleri için değil, toplum yararı için kullanılmasını sağlama konusunda, müthiş bir özlem içerisindeler.

Zengin Dünya, yaptığı yardımların, dipsiz kuyulara atılmış sadaka değil, yoksulların derdine çare olacak yatırımlara dönüşmesinin peşindedir. Özetle, yoksulluğu önleyecek ölçekte yatırımları sağlayabilmek için, öyle bir yönetim sistemi kurulmalıdır ki, yoksullar yetkili kılındığı kadar, yaptıklarından sorumlu da tutulabilsin. Düşük gelirli ülkelerin bu hedefe ulaşacak biçimde yoksulluğu azaltıcı stratejileri, gecikmeden gerçekleştirmelerinin zamanı gelmiştir.

13. YOKSULLUĞU SONLANDIRMAK İÇİN GEREKEN YATIRIMLARIN YAPILMASI

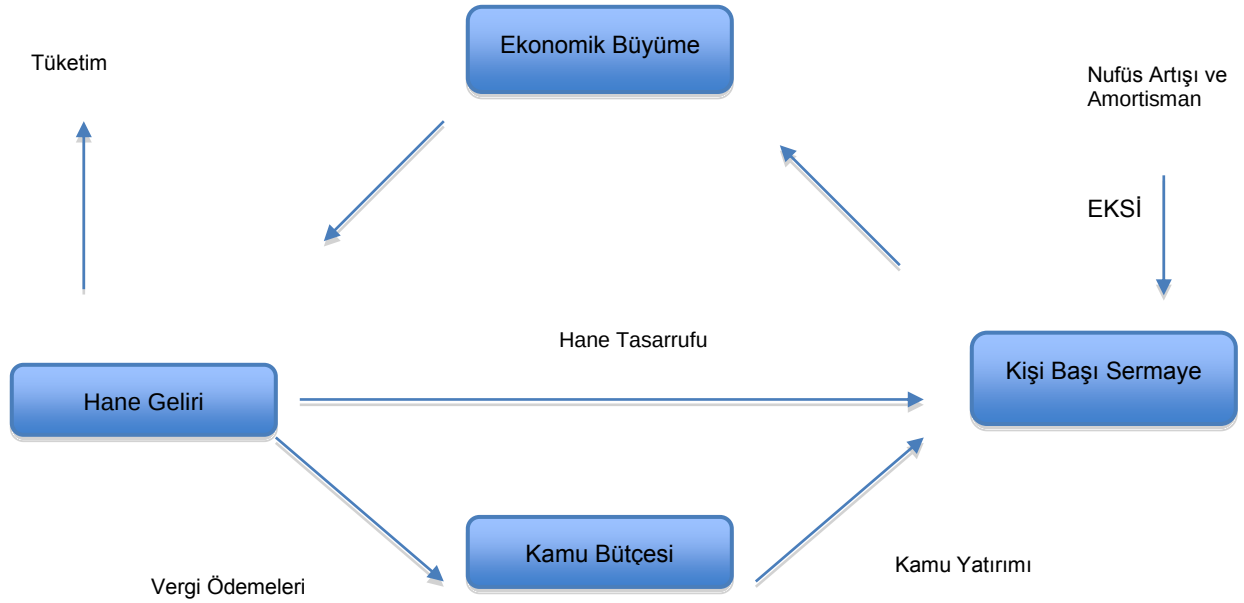
Yoksullar, kişi başına çok düşük bir sermaye ile yola çıkar; sonra da bu sermaye nesilden nesile daha da azaldığı için, tuzağa düşerler. Nüfus artış hızı, sermaye birikim hızından fazlaysa, kişi başına düşen sermaye daha da azalır. Net sermaye birikimi toplam olarak artsa da, bu artışın nüfus artışından fazla olması gerekir ki, kişi başına düşen sermaye miktarı büyüyebilsin. Kalkınma merdiveninin ilk basamağına tutunabilmek için yoksulların eksikliğini hissettiği, **altı ana tip sermayeye** ihtiyaç vardır.

- İnsan Sermayesi : Sağlık/Eğitim
- İş Sermayesi : Makine/Ulaşım
- Altyapı Sermayesi : Yol/Enerji/Su/Telekomünikasyon/Liman
- Doğal Kaynak Sermayesi : Tarıma uygun toprak/Biyo çeşitlilik

- Kamunun Kurumsallaşmasına Yönelik Sermaye:lyi işleyen,Ticaret Yasaları/Hukuk Sistemi/Kamu Hizmetleri
- Bilgi Sermayesi : Bilimsel ve Teknolojik Bilgi Birikimi

Yoksulluk Tuzağı Nasıl İşler, Dış Yardımlar Bunun Önlenmesine Nasıl Katkıda Bulunur

Şekil 1 tasarruf ve sermaye birikimi ve büyüme mekanizmasını, Şekil 2 ise, yoksulluk tuzağının nasıl işlediğini gösterir. Şekil 1, sol taraftan başlayarak hane başına gelirin tüketim, vergi ve tasarruf olarak nasıl bölündüğünü, devletin de vergileri, cari harcamalar ile yatırımlara nasıl dönüştürdüğünü görüyoruz.

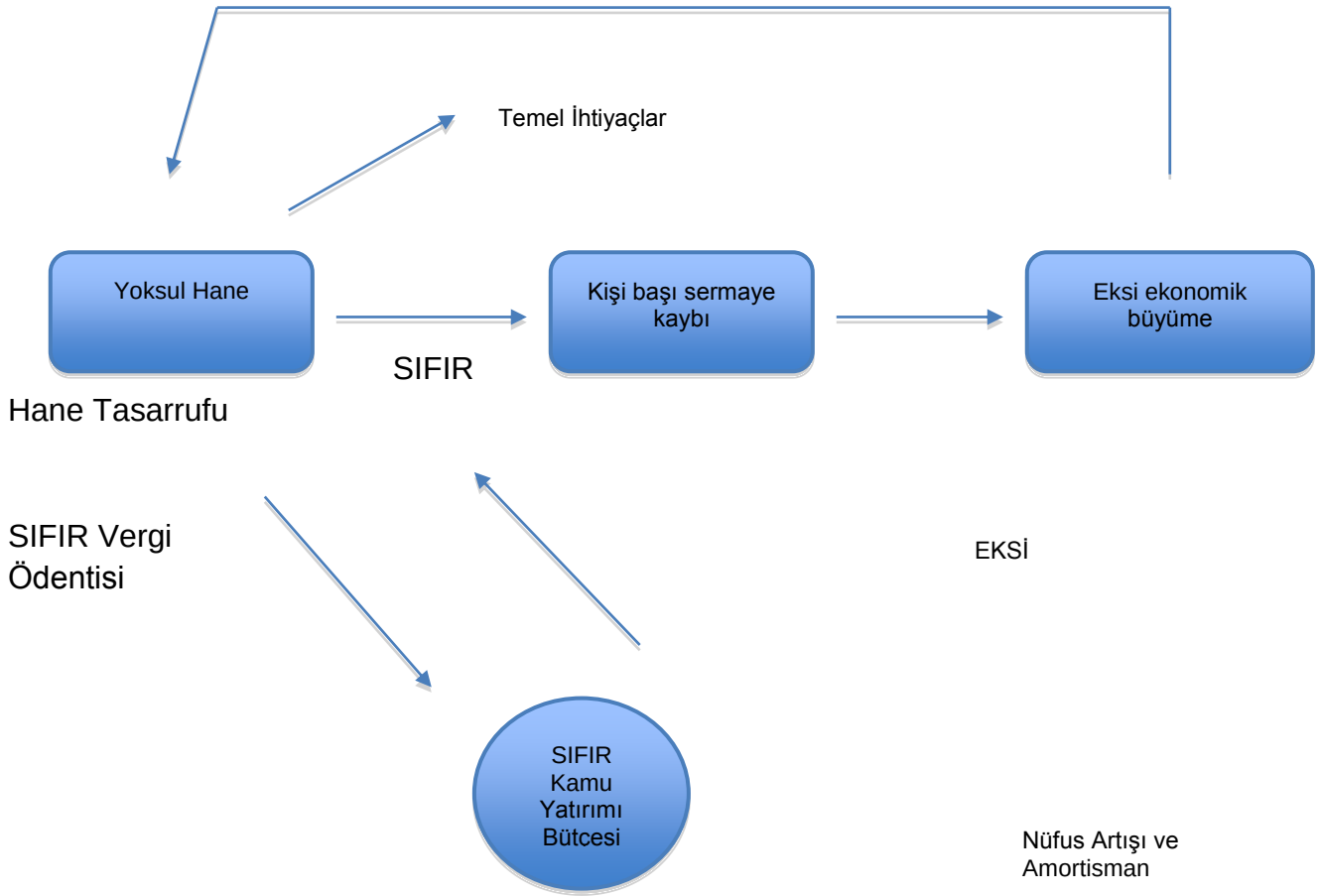

Şekil 1: Sermaye Birikiminin Temel Mekanizmaları, Şekil 2’de ise yine sol taraftan başlayarak yoksulluk tuzağına nasıl düşüldüğünü görüyoruz, çözümler ise Şekil 3’de belirtilmiştir. Burada ODA’ların (Resmi Kalkınma Yardımları), sermaye birikimini, ekonomik büyümeyi ve hane halkı gelirlerinin artmasını nasıl tetiklediğini görüyoruz.

Sayısal Açıklamalar

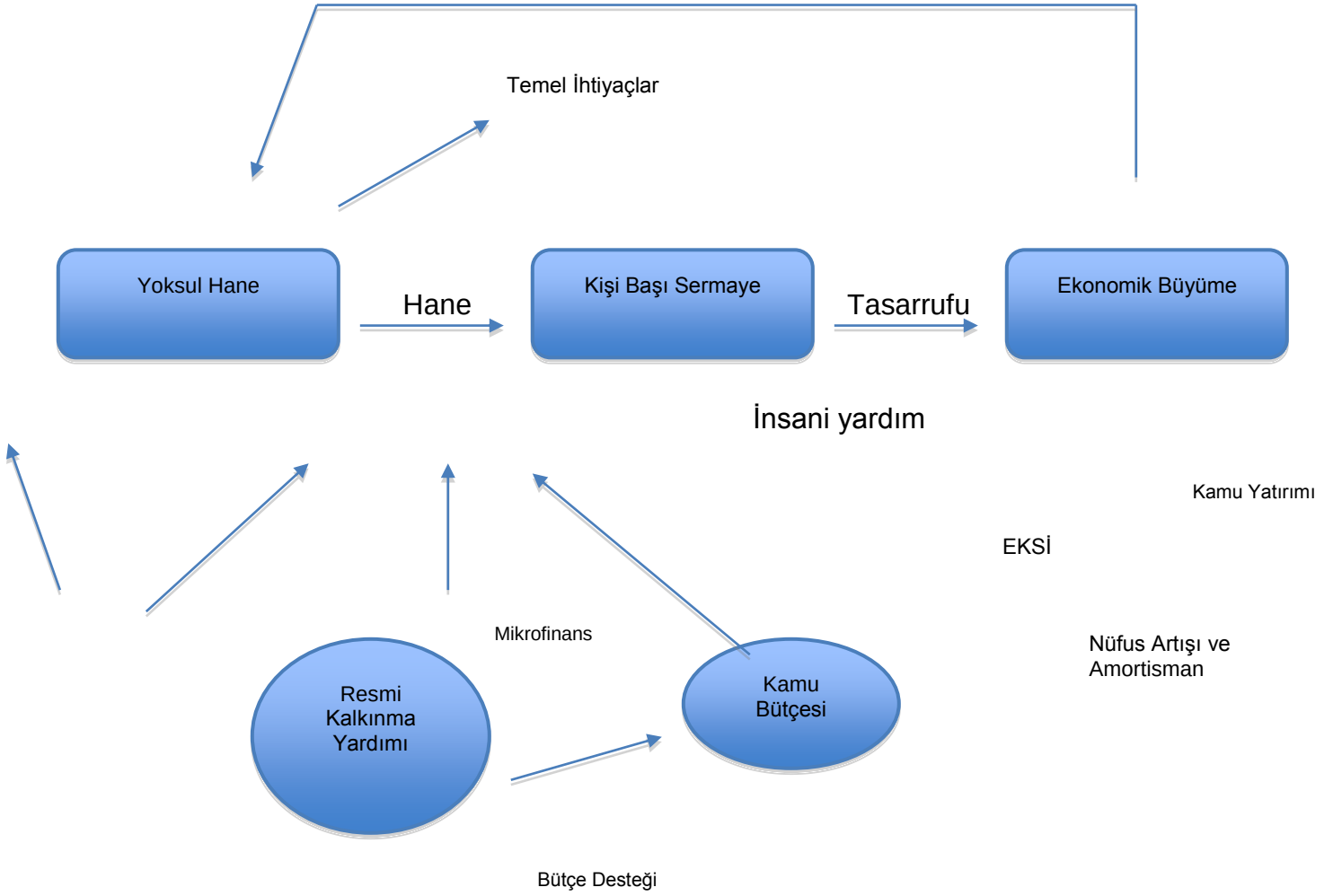
Verdiğim örneği basitleştirerek, vergi ve kamu yatırımlarını işin dışında tutup, sadece evsel tasarruf ve yatırımlar üzerinde duralım. Bu sayede, yoksulluğu sonlandırmak için gereken resmi kalkınma yardımı meblağına ulaşacağız. Diyelim ki, her 1 dolarlık yıllık üretim için 3\$ sermaye gereklidir. Yine, diyelim ki sermayenin aşınma payı (amortisman) yıllık %2’dir. Şu halde, ortaya konan her 1 milyon dolarlık sermaye, aşınma payı düştükten sonra on yılın sonunda 835.000\$ olacaktır. Varsayalım ki, her biri 900 \$’a sahip 1 milyon yoksul insanımız vardır ve sermaye her yıl 300 \$ gelir yaratmaktadır ($900/3=300$). Bu hesapla toplam brüt milli gelir, 300 Milyon \$ olmaktadır. Nüfus yılda % 2artıyorsa, on yılın sonunda 1,2 milyon insanımız olacaktır. Toplumun, para biriktiremeyecek kadar fakir olduğunu düşünelim. 300\$ gelir, temel ihtiyaçların karşılanmasına ancak yetmektedir. On yılın sonunda 900 Milyon \$ aşınmış ve 750 Milyon \$’a düşmüş olacaktır. Bu arada nüfusumuz da 1.2 milyona çıktığından kişi başına sermaye 900\$’dan 628\$’a düşmüş olmaktadır ($750 \text{ Milyon } \$ / 1.2 \text{ milyon kişi}$). Böylece toplum kişi başına

300 \$'lık üretim yapabileceğine, 209 \$'lık üretim yapar hale gelmiştir. Hane halkı, artık temel ihtiyaçlarını dahi karşılayamayacak durumdadır.

Şekil 2: Yoksulluk Tuzağı

Aynı hesabı, aynı nüfus için, ama iki misli sermaye ile (1.8 Milyar \$) başlatsak, harcamalar gene kişi başı 300\$ olsa ve bunun üzerindeki kazancın %30'u tasarruf edilebilse, kişi başı brüt milli gelirin on yıl boyunca arttığını ve %15'e ulaştığını görürüz.

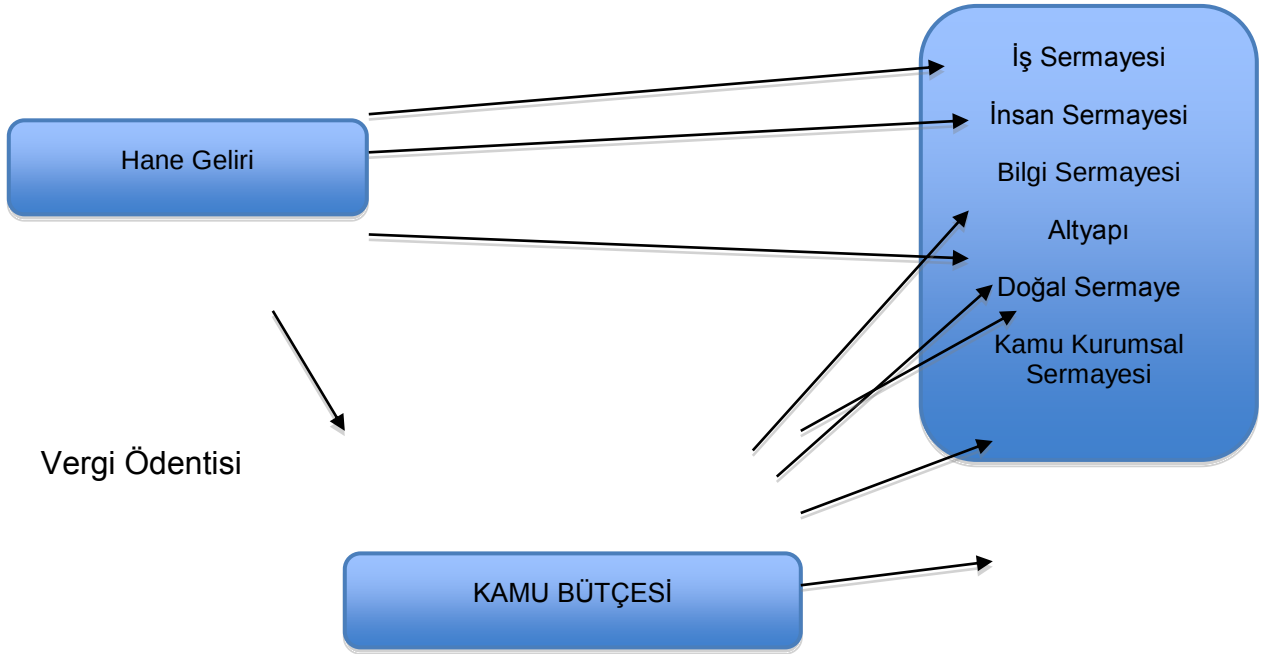
Şekil 3: Yoksulluk Tuzağından Kurtulmada RKY'ların Rolü

Aynı ekonomik altyapı, ama iki misli sermaye, kişi başı 300 yerine 600 \$'lık bir gelir yaratıyor, böylece tasarruf yapabilen toplum, sürdürülebilir bir büyüme sürecine giriyor. Öte yandan 300\$ gelirle ekonomi sefaletle sürükleniyor.

Tasarrufun anlamı, sağlıklı insan, kapanmayan yollar, düzenli enerji demektir. İnsan sermayesi ve fiziki sermayenin iki katına çıkması, özellikle düşük gelirli insanların yıllık kazancını, iki mislinden fazla artırır. Sermayenin gelir artışına dönüşmesine örnek olarak, Kenya'nın Mombasa Limanını, denizi çıkışı olmayan ülkelerden Uganda, Raunda ve Burundi'ye bağlayan karayolunu gösterebiliriz. Geçiş zorlukları nedeniyle, bu yol üzerindeki taşıma ücretleri çok yüksektir. Yolu onararak, asfaltlanmış güzergah iki misline çıkarılabilse, sağlanacak ekonomik fayda katlanacaktır. Buna 'eşik etkisi' denir. Sermaye enjeksiyonu, sadece o eşiği aşmaya yetecek kadar bile olsa, faydası maliyetinden çok daha fazla olmaktadır. İşte bu nedenle, bağışların belli hedeflere odaklı yatırımlar için kullanılması, yoksulluk tuzağından kurtulmak için elzemdir. Bu bağışlar olmadıkça, tasarruf yapamayan, vergi ödemeye gücü olmayan bir toplumla, hükümetler vergileri ne kadar arttırsa attırsın, ne kadar özelleştirme yaparsa yapsın işin içinden çıkamaz.

Ayırt Edici Tanılama ve Sermaye Birikimi

Diyelim ki bir ülke 1 milyar \$'lık bağış almayı başardı. Bu paranın harcanabileceği, yol, enerji santrali ve benzeri birçok alan vardır. Nereye harcanacağı ülkeden ülkeye değişir ama etkin bir yatırım stratejisinin özünde, titizlikle gözetilmiş –türe göre- ayırt edici tanılama bulunur. Bu tanılama, işçiliğin/işgücünün özel ve kamu sektörleri arasında uygun biçimde dağılımını sağlamayı temel almalıdır (Bkz. Şekil 4).

Şekil 4: Sermaye Yatırımlarının Kamu ve Özel Sektör Arasındaki Bölüşümü

Kamu sektörü beş temel alana odaklanmalıdır: İnsan Sermayesi (sağlık, eğitim, beslenme), Altyapı (yol, enerji, su, temizlik ve çevre koruma), Doğal Sermaye (biyo çeşitliliğin ve eko sistemlerinin korunması), Kamu Kurumları (iyi işleyen bir kamu yönetimi, hukuk sistemi, kolluk kuvvetleri) ve kısmen Bilgi Sermayesi (sağlık, enerji, tarım, iklim ve ekoloji konularında AR-GE).

Büyük ölçüde özel tasarruflarla finanse edilen özel sektör yatırımları, ticaret, sanayi ve hizmet alanları ile kamu sektörünün insan sermayesi alanına yaptığı yatırımları tamamlayıcı iş sahalarına yönelmelidir. Altyapı yatırımları özel sektöre bırakılamaz; çünkü eğer öyle olursa, üretilen hizmet için fazla para talep edilecek ve yatırımdan beklenen fayda temin edilemeyecektir.

Bilgi sermayesi, kamu parasının harcanmasına uygun bir alandır. Bu kategoriye, 'Rekabet konusu olmayan' ürünler ve bilimsel buluşlar da dahildir. Ekonomik etkinliğin sağlanması için bilginin, kullanmak isteyen herkes için ücretsiz olması gerekir. Sosyal fayda, ancak bu şekilde artar. Bu bilgiler bedava olacaksa, buluşlar için gerekli araştırmalar, elbette devlet tarafından karşılanacak. Serbest piyasa şampiyonu ABD, bilgi sermayesi alanına 27

Milyar \$ ayırmaktadır. Bir başka kategori, eğitimidir. Adam Smith, toplumun sadece küçük bir bölümünün eğitimsiz olması halinde dahi, bunun bütün toplum için risk olduğunu söyler.

En fakir zümrenin, devlet tarafından sağlanan mikro-kredilerle desteklenmesi uygun olacaktır. Bu kredilerin piyasa odaklı mikro işlere yönelmesi ve birikim sağlandıkça geri ödenmesi esas olmalıdır. Yoksul kesim dışındaki özel sektöre, kamu kredisi tahsis edilmemelidir. Kamu yatırımlarının öncelik listesini hazırlamak bir şey, bunu belli bölgelere uygulamak başka bir şeydir. Kenya'nın Sauri'si ile Mumbai'nin gecekondu bölgesinin problemlerinin farklı olduğunu unutmamak gerekir.

Kalkınmayı düşünenler durmaksızın, savaşın yönünü değiştirecek sihirli mermiyi bulma arayışındadır. Fakat ne yazık ki böyle bir şey yoktur! Yukarıda değinilen sermaye kategorilerinin hepsine ihtiyaç vardır. Herhangi bir alandaki başarı, diğer alanların da doğru işlemesine muhtaçtır. Aynı yaklaşım Binyıl Kalkınma Hedefleri için de geçerlidir ve bu yüzden 'Paket Yatırım' olgusundan bahsetmekteyiz.

Teknolojik Kapasiteye Yapılacak Yatırımlar

Bir cep telefonunun, ya da bilgisayarın, yoksul toplumlara büyük katkısı olur. En az dokuz yıllık ilköğretim zorunlu olmalıdır. Çoğunluğu okuma yazma dahi bilmeyen insanlara teknolojiyi kullanmayı öğretmenin ilk adımı, geniş kitlelere köy yerinde eğitim vermektir. Bu eğitimin biçimi, eldeki sorunlara behemehal eğilme amaçlı, yaratıcı ve hedefe yönelik şekilde olmalıdır. Çin'deki köy doktorları örneğinde olduğu gibi bireyler, köyün acil ihtiyaçlarına çözüm getirecek temel bilgilerle donatılmalıdır. Okur yazar hale getirilen bireyler, bir yıllık bir eğitim sonunda, en azından, köyün diğer bireylerine AIDS ilaçlarının nasıl kullanılacağını öğretebilir, böylelikle dışardan sağlık görevlisi getirmeye ihtiyaç kalmaz. Aynı örnek, tarım ve ulaşım işleri için de geçerlidir. Ücretsiz olarak temini mümkün olan CD'ler yardımıyla, köy meydanında bir araya getirilecek insanlara, kesintisiz erişkin eğitimi vermek pek de zor bir iş değildir. Öte yandan, "Yeni teknolojiler geliştirmek zengin ülkelerin işidir, yoksullar hele bir okuma yazmayı söksünler" yaklaşımı yanlıştır. Hindistan örneğinde bunu net biçimde görebiliriz. Ancak ülkelerin kendi problemlerine odaklı teknoloji geliştirmeleri için, üniversitelerin devreye girmeleri şarttır ve bu işin finansmanını zengin ülkeler sağlamalıdır.

Yoksullukla Mücadeleye Hız Kazandırma Örnekleri

Dünyada, başarısını kanıtlamış binlerce pilot proje bulunmaktadır. Esas zorluk, bu başarılı uygulamaların, uygulandığı köyle sınırlı kalmayıp ülke çapına, hatta tüm Dünyaya yayılmasıdır. İşte "Yapılamazcı"ları mahcup edecek **on örnek**:

- **Asya'daki Yeşil Devrim:** Rockefeller Vakfı'nın yardımlarıyla geliştirilen yüksek verimli tohumlar, tarımsal üretimin, nüfus artışını aşacak biçimde artmasını sağlamış; Meksika'dan başlayan bu dalga, Hindistan'a ve uzak Asya ülkelerine kadar yayılarak, net ithalatçı olan bazı ülkeleri ihracat yapabilir duruma getirmiştir.

- **Çiçek Hastalığının Yok Edilmesi:** Aşılama sayesinde, 1950'lerde zengin uluslarda kökü kurutulan çiçek hastalığı, geri kalmış ülkelerde salgın halde devam etmekteydi ve 1967 gibi yakın bir tarihte dahi 1.5–2 milyon insanın canını aldı. Aynı yıl DSÖ'nün meseleyi ele almasıyla, acımasız savaşların yaşandığı bölgeler dahil, Dünya çapına yayılan kampanyalarla 1980 yılında, bu salgın tamamen yok edildi.

- **Çocuk Sağlığı Kampanyası:** 1982 yılında UNICEF önderliğinde başlatılan proje kapsamında, çocukların büyüme süreçleri gözlem altına alındı. İshalin önlenmesi, bebek hastalıklarının azaltılması amacıyla ana sütüyle beslenmenin önemine ve 6 öldürücü çocuk hastalığına karşı aşılantmaya öncelik verildi. Tüberküloz, difteri, boğmaca, tetanoz, çocuk felci ve kızamık

mücadelesinde on yılda 12 milyon çocuk kurtarıldı ve özellikle düşük gelirli ülkelerde, çocuk ölümleri inanılmaz ölçüde geriletildi.

- **Aşı ve Bağışıklık Konularında Küresel İşbirliği:** 1990 sonlarında, çocuklara bağışık kazandırılmasına yönelik çalışmaların iki yönlü olarak arttırılması gereği ortaya çıktı. Birincisi, bağışıklık sağlayıcı birçok yeni aşının bulunmuş olmasına karşın pahalı olmaları nedeniyle fakir ülkelerde uygulanamıyordu. İkincisi, yine yoksulluk nedeniyle aşılama kampanyaları, özellikle Afrika'da çok yetersizdi. 2000 yılında, Bill-Melinda Gates Vakfının başısladığı 750 Bin \$ ile başlatılan gayretlerle "Aşı ve Bağışıklık için Küresel İşbirliği Teşkilatı" kurularak 1.1 Milyar Dolarlık bir kaynak daha yaratıldı. Bu sayede, yerel hükümetlerin geliştirdiği öneriler doğrultusunda yapılan girişimler sonucunda milyonlarca çocuğa bağışık kazandırıldı.

- **Sıtma Kampanyası:** 1950 ve 60'larda, DSÖ'nün öncülüğünde başlatılan programlar sonucunda, Dünya nüfusunun neredeyse yarısının yaşadığı endemik bölgelerde, hastalık büyük ölçüde geriletildi. Maalesef Afrika bugüne dek, ne bu programın bir parçası oldu; ne de sonuçlarından yararlanabildi. Uygulamasında sakınca olmayan yörelerde DDT kullanımı ve yeni teknoloji ilaç ve özellikle sıtma önleyici cibinliklerin kullanımı yoluyla Afrika'da sıtmanın ortaya çıkardığı olumsuzluklar azaltılabilir; ama bulaşması, ne yazık ki tamamen önlenemez.

- **Afrika Nehir Körlüğünün Kontrol Altına Alınması:** Bir karasinek türünün bulaştırdığı bu hastalığın en çok görüldüğü yöre Batı Afrika'dır. 1974 yılında, bu hastalıkla mücadele için kurulan teşkilata DSÖ, Dünya Bankası, Merck İlaç Şirketi, BM Kalkınma Teşkilatı destek verdi. Merck ve DSÖ'nün bilim insanları, 1980 yılında veterinerlikte kullanılan bir ilacın, bu hastalığı tedavi ettiğini fark etti. Bu buluş üzerine girişilen gayretler sonucunda, 600 bin insanın kör olması önendi, 25 milyon hektar büyüklüğünde bir arazi parçası tarıma ve yerleşime uygun hale getirildi ve hastalığın 40 milyon insana bulaşması engellendi. Bu çabaların ekonomiye katkıları da çok büyük oldu.

- **Çocuk Felci'nin Yok Edilmesi:** Tıpkı çiçek gibi, bu hastalığın da yok edilmesi mümkündür ve kesin başarıya ulaşılmasına az kalmıştır. Bu noktaya DSÖ, UNICEF ve ABD'nin ilgili teşkilatları ile Rotary International'ın büyük çabaları sonucunda gelinmiştir. Günümüzde, çocuk felcine sadece 6 ülkede rastlanmaktadır (Nijerya, Hindistan, Pakistan, Nijer, Afganistan, Mısır). 1988 yılından bu yan 3 milyar \$ harcanarak, 20 milyon gönüllünün çabasıyla, 2 milyar çocuğa bağışıklık kazandırılmıştır.

- **Aile Planlamasının Yaygınlaştırılması:** Modern korunma yöntemleri sayesinde, 1950-55 döneminde Dünyada ortalama doğurganlık kadın başına 5.0 iken, 1995-2000 döneminde bu rakam 2.8'e düşmüştür. 1969 yılında kurulan BM Nüfus Vakfı, eğitim ve sair alanlardaki çalışmaları koordine etmek amacıyla, şu an 140 ülkede faaldır. Yine de bu programa ayrılan mali kaynaklar, ihtiyacın çok altındadır.

- **Doğu Asya Serbest Ticaret Bölgeleri:** Bazen çok büyük bir alanı, hatta bütün bir ülkeyi kapsayabilen bu bölgelerde üretim yapan firmalar, vergi muafiyeti başta olmak üzere, bir çok şekilde teşvik edilir. Doğu Asya'nın bu tür bölgelerindeki üretim faaliyetleri hemen her zaman, fazla ustalık gerektirmeyen, emeğe dayalı montaj türü işlerden, katma değeri yüksek ürünlere doğru dönüşüme uğramıştır. Serbest Bölgeler, Doğu Asya ülkelerinin ihracat başarısının lokomotifidir. 1978-2000 arası dönemde sanayi ürünü ihracatları her yıl ortalama %12 büyümüş, gelirler 37 Milyar \$'dan 723 Milyar \$'a fırlamıştır.

- **Bangladeş'de Cep Telefonu Devrimi:** Mikro-finance konusunda zaten adını duyurmuş olan Grameen Bankası, 1997'de cep telefonu işine girdi. Amaç, dünyanın en yoksul yörelerinden birinde, fakir insanları çağdaş haberleşme teknolojilerinden yararlandırmaktır. 2003'te, 500 bin aboneyle, neredeyse sabit hat abone sayısına ulaştı. Program şöyle işliyordu: Köylü kadına, cep telefonu alması için, ufak miktarda kredi veriliyordu. Kadın ise, bu telefonla yaptırdığı görüşmeler karşılığında aldığı ücretleri toplayarak, krediyi geri ödüyordu. Grameen,

her telefondan ortalama 2500 köylünün yararlandığını ifade ediyor. 2004 yılında 9400 köyün kapsama alanına girmesiyle, bu hizmetten istifade eden insanların sayısı, 23 milyona ulaşmış oldu.

Bu örnekler, uygun ve geniş kapsamlı teknolojiler yardımıyla, organizasyon yeteneği olan liderler yönetiminde ve yeterli finansmanla, insanların mutluluğunu arttırmak yolunda hızla ilerlemenin ve daha iyi standartlara ulaşmanın mümkün olduğunu kanıtlamaktadır.

14. YOKSULLUĞU ORTADAN KALDIRACAK KÜRESEL UZLAŞI

Yoksulluğu 2025 yılına kadar tamamen ortadan kaldırmak mümkün; ancak bunun için zengin uluslarla, fakirlerin uzlaşması gerekir: Zenginler, durmadan geveledikleri vaatleri yerine getirmeli, fakirlerse ulusal kaynaklarını savaş, yolsuzluk ve politik çekişmeler yerine, yoksullukla mücadeleye ayırmalıdır. Bugünkü durum, biraz Sovyet işçi fıkasına benzer: “Biz çalışmış gibi yapalım, siz de bize maaş ödermiş gibi yapın!” 2002 yılında, Amerikan Uluslararası Kalkınma Ajansı tarafından büyük bir vaatlerle ilan edilen, Batı Afrika için Sağlıklı Su Kampanyasının altından, çıka çıka üç yıl için 4.4 Milyon \$ çıktı. Hesaba göre bu para, 250 milyon insanın suyla ilgili problemlerini çözecekti.

2003’de Adis Ababa’da Etiyopya Başbakanı, “Tarım iyi de, sağlık sorunları nasıl halledilecek?” şeklindeki soruya şu cevabı verdi: “Bu konuyu, zenginleşinceye kadar ertelemek zorundayız!” Ona bu fikre katılmadığımı söylediğimde “Ne yapalım, IMF yetkilileri, sağlığa ayıracak paraları olmadığını söylüyor” dedi. Konuyu tartıştığım IMF yetkilileri de, topu başışçılara atarak, onların sağlık alanına daha fazla para koymak istemediklerini söyledi. Onlara göre, ortalama yaşam süresinin 42 yıl olduğu, doğan her 1000 çocuktan 170’inin öldüğü, 30.000 kişiye 1 doktorun düştüğü ve sağlık harcamaları yılda kişi başına 2 \$’ı aşmayan Etiyopya’ya daha çok para verilirse, bunu kullanacak yer bulamayıp, çar çur ederlerdi. Zengin Dünyanın vergi mükelleflerini, bu inanışın yanlış olduğu konusunda mutlaka ikna etmeliyiz. Doğru yaklaşımlarla, daha fazla yardım toplanması olasıdır. Ne yazık ki yoksul tarafın, Binyıl Kalkınma Hedeflerine ulaşmak için gerekli yardımı alacağı yolunda, hiçbir garantisi yoktur. Tek yapmaları gereken, alacakları parayı topluma yararlı biçimde kullanmaktır. Yoksul ülkelerin kötü yönetildiğini gördükçe, zenginlerin de esasen çok da bağlayıcı olmayan vaatlerini yerine getirme isteği azalmakta. Belki de yapılması gereken, kendi kendine yardım etme iradesini gösteren ve iyi yönetilen ülkelere destek olarak, aksi durumda olan komşulara, hak ettikleri takdirde gereken paranın mevcut olduğunu göstermektir.

En büyük sorun, kötü yönetilen ülkelerin fazla para alması değil, iyi yönetilen ülkelerin yetersiz yardım alışdır. Başarı için planlama şarttır. Yardımlar, bir takım ‘boru hat’larından geçerek hedeflerine gider; iki taraflı anlaşmalar yoluyla yapılan bağışlar ve Dünya Bankası, Afrika Kalkınma Bankası ve benzeri kuruluşlar vasıtasıyla yapılan yardımlar. Bu boru hatları ya tıkalıdır, ya da bağışların akması için yeterli genişlikte değildir. Tıkanıklığın giderilebilmesi için tüm çabaların, BM Genel Sekreterliğine yönlendirilmesi gerekir. Genel Sekreter de, BM Kalkınma Programı vasıtasıyla, üye ülkelerin Küresel Uzlaşma Akdini işleme koymalıdır. Asıl yük, yoksul ülkelerin sırtındadır. Şu halde, Binyıl Kalkınma Hedeflerini tutturabilmeleri için (genellikle IMF ve Dünya Bankası ortaklığında hazırlanan) yoksulluk azaltıcı stratejik planlar oluşturulmalıdır. Bu planlar çok yaratıcı olmakla birlikte yeteri kadar fon alamazlar. Onaylanan proje fonları ise, fena halde kırıldıktan sonra yerine ulaşır. Afrika’da **beş tane kaliteli Stratejik Plandan** söz edilebilir:

- 1- Gana Yoksulluk Azaltma Planı,
- 2- Etiyopya Sürdürülebilir Kalkınma ve Yoksulluk Azaltma Planı,
- 3- Kenya Ekonomik Canlanma için İş Yaratma ve Refah Planı,

- 4- Senegal Yoksulluk Azaltma Planı,
- 5- Uganda Yoksulluğun Yok Edilmesi Planı.

Günümüzün sisteminin neden tutarsız olduğuna gelince, uluslararası toplumun tutarsızlığı, en çok uygulamada gözlenmektedir. Bir yandan, Monterrey Uzlaşması çerçevesinde artacak yardımlarla Binyıl Kalkınma Hedeflerine ulaşılacağı müjdelenirken, kapıların ardında da, bunların asla mümkün olamayacağı fısıldanmaktadır. Ükelere, söz gelimi “Gelecek yıl 1 milyar \$ civarında yardım alacaksınız” deniyor. Bunun üzerine umutla iddialı planlar hazırlanıyor. Ardından bir emri vaki ile, “o kadar çıkmadı, buyurun şu kadar” deniyor. Oysa ,önce ihtiyaçlar ve öncelikler tartışılarak belirlenmeli; ardından IMF ve Dünya Bankası devreye girip gereken parayı bulmalıdır!

Gana, Afrika’nın nispeten iyi yönetilen ve yolsuzluğun görece az olduğu bir ülkesidir. Genellikle tek kaleme dayanan (kahve çekirdeği) ihracatını çeşitlendirememesinden kaynaklanan bir borç batağına düşünce, Binyıl Kalkınma Hedeflerine ulaşma çabaları büyük ölçüde aksadı. IMF ile, 5 yıl boyunca, 8 Milyar \$’ı öngören tutarlı bir yardım planı üzerinde anlaştı. Bu rakam, budana budana 2 Milyar \$’a kadar indi. IMF yetkililerini sorguladığımda, “Plan çok iyiydi, ama gerçekçi değildi. 8 Milyar \$’a yaklaşamadık bile” dediler. Bana göre esas 2 Milyar \$’la, öngörülen işleri yapmak gerçekçi değildi.

Bin Yıl Kalkınma Hedefleri Temelinde Yoksulluk Azaltma Stratejileri

- ***Ayırt edici Tanılama:*** Binyıl Hedeflerine ulaşmak için gerekli politikaların ve yatırımların saptanması.
- ***Yatırım Planı:*** Yatırımların, boyut maliyet ve zamanlamasının saptanması.
- ***Finansman Planlaması:*** Hedefe ulaşmak için gereken dış yardım miktarının saptanması.
- ***Bağışçıların Planlaması:*** Finansman açığını kapatacak olan bağışçılardan alınacak taahhütlerin, yıl bazında planlamasının yapılması.
- ***Kamu Yönetim Planlaması:*** Kamu yatırımları stratejisinin uygulanmasını temin edecek yönetim mekanizmalarının saptanması.

Bu çalışmalar, bağışçıların “Verelim, ama ne şekilde kullanacaklarından nasıl emin olabiliriz?” kaçamaklarına bir tıpa koyacaktır. Şimdi son üç maddeye biraz daha ayrıntılı bakalım.

Bin Yıl Hedefleri Finansman Açığı ve Finansman Planı: Düzgün bir finansman planı, anahtar niteliğindeki esas unsurların birim maliyetlerini ortaya koymalıdır. (öğretmenler, sınıflar, kilovat/saat olarak gerekli enerji, klinikler, yapılacak yolların uzunluğu vs.). Sonra bu yatırımlardan yararlanacak nüfus belirlenir. Sadece maliyet değil, işletme ve bakım masrafları da dikkate alınmalıdır. Geçmişte sağlık ocağının inşaat masrafını karşılayıp da, doktorların maaşını ödemeyen bağışçılar gördük. “Eğitim ve sağlık önemli ama bu işi kendileri yapsın. Su ve temizlik ihtiyaçlarını karşılayalım; ancak bu işler de özel sektör eliyle yapılsın ve istifade edenler bedelini ödesin” şeklinde yaklaşımlara da tanık olduk. Yoksul insanlardan kullanım ücreti istemenin tarihçesine baktığımızda gördüğümüz tek şey, kamu hizmetlerinden yoksun kalmış sefil insanlar yığını olmuştur. DSÖ, temel sağlık hizmetlerinin ve ilkokulların tamamen ücretsiz olmasını önerir. Finansman Planı, Binyıl Hedeflerine ulaşmak için toplanması gereken verginin de belirlenmesini gerektirir. IMF, düşük gelirli ülkelerin 2007 yılına kadar GSYH’larının %1’ini sağlık hizmetlerine ayırabileceğini, 2015’e kadar da buna %2 daha ekleyebileceğini kabul eder. BM Binyıl Projesi de, tüm proje hedefleri için, 2015 yılına kadar ilave bir %4 pay ayrılmasını önerir. Yatırım planlarının sürdürülebilir olması için, bağışçıların en az on yıl boyunca, bazı durumlarda 20 yıl boyunca, desteklerini çekmemeleri gerekir.

Bağışçıların Planları: Bağışçılar, ülke hükümetlerine yönetim uygulamalarını iyileştirmeleri yolunda baskı yapar; ama kendi performanslarını da iyileştirilmeleri gerekir. Bağış

planları, yardımı yapanların taahhütlerini şeffaf bir biçimde ortaya koymalıdır. Bağışçı planlarını, aşağıdaki dört koşula bağlamalıdır.

- **Büyüklik:** Yardım, yatırım planlarını gerçekleştirecek büyüklükte olmalıdır.
- **Zamanlama:** Yardımlar, alıcı ülkelerin en az on yıllık bir yatırım planlaması yapmalarını mümkün kılacak vadelerle yapılmalıdır.
- **Öngörülebilirlik:** Yardımlar, dur-kalk'larla, yatırım planlamasını baltalamamalıdır.
- **Uyum:** Yardımlar, Binyıl Hedefleri ve ilgili ülkenin yatırım planları ile uyumlu olmalı, yardım ajanslarının göstermelik projeleri şekline dönüşmemelidir.

Yardımların öngörülebilirliğinin altını bir kez daha çizmeliyim. Zira, bu yardımların geleceği varsayımına göre girişilmiş yatırımlar, yardımın aksaması halinde, büyük ölçekte işçi çıkarmalarına neden olur; bütçe açıkları oluşur; enflasyon artar. Uyum ise, koordinasyon açısından önemlidir. Yoksul ülkelerin, onlarca değişik kalkınma ajansı yetkililerini havaalanlarından karşılamaya, yedirip içirmeye, raporlarını okumaya vakti yoktur. Bağışlar tek havuzda toplanmalı; (Ör. Afrika Kalkınma Bankası), ödemeler buradan yapılmalıdır. Küçük çaplı işler, bireysel ajanslar tarafından gerçekleştirilebilir (Ör. Güneş enerjisi, AIDS hastalarına yardım, bazı temel araştırmalar...)

Kamu Yönetimi Stratejisi: Finansman gereklidir; ama başarının garantisi değildir. Uygulamalar iyi değilse, para bankada dursa da harcanmış sayılır. Her şeyden önce stratejinin sağlam olması gerekir. Bunun için **altı önemli unsur** bulunmaktadır:

- **Ademi Merkeziyet:** Binlerce yerleşimi kapsayan yatırımlar, başkentten veya Washington'dan yönetilemez. Kamu yatırımlarının, ademi merkeziyetçi bir anlayışla yönetilmesi şarttır.
- **Eğitim:** Strateji bütünlüğünün bir parçası olmalıdır.
- **Bilgi Teknolojileri:** Ortada dolaşacak muazzam miktardaki bilginin, ilgili tüm taraflara gecikmeksizin ulaşması gerekir. Büyük miktarda yardım söz konusuysa, sayaçlar da iyi olmalıdır. Dolayısıyla, gerekli bilişim, teknolojik donanım sağlanmalıdır.
- **Karşılaştırmalı Değerlendirme:** Ulaşılmak istenen hedeflerle harcama artışları, birlikte mütalaa edilmelidir. Binyıl Hedefleriyle uyumlu yoksulluğu azaltmaya yönelik stratejiler, ulusal şartlar, ihtiyaçlar ve sağlam bilgilere dayandırılmalı; karşılaştırmalı değerlendirmelerle ölçülebilmelidir.
- **Denetleme:** Fon hareketleri denetlenemiyorsa, finansman kesilmelidir. Çünkü ölçemiyorsan, yönetemiyorsun demektir.
- **İzleme ve Değerlendirme:** Bütçeleme ve izleme/değerlendirme mekanizmaları, stratejinin önemli bir parçası olmalıdır.

Bölgesel Altyapı: Önemli yatırımların çoğu, birden fazla ülkeyi ilgilendiren bölgesel yatırımlardır. Dünya Bankası ve diğer bağışçı kurumlar, birkaç ülkeyi birden ilgilendiren projeler konusunda çok deneyimli değildir. 'Bir seferde bir ülke' anlayışını tercih ederler. Birçok ülkeyi ilgilendiren bölgesel yatırımlar (çevre, ulaşım, telekomünikasyon v.s.) giderek artacaktır. Afrika dahil birçok yerde, ülkeler arası koordinasyonu üstlenebilecek çok sayıda ekonomi topluluğu ortaya çıkmıştır. Ülkeler, kendilerine benzeyen ülkelerden gelecek baskılara karşı duyarlıdır. Afrika Birliği, bölgesel projeler için, bu duyarlılığı dikkate alarak- ülkelerin benzerleri tarafından denetlenebilmelerine olanak tanıyacak bir teşkilat kurmuştur. Bu tür oluşumların başarısı, birçok örnekle kanıtlanmıştır. Komşusunun gözünü sürekli üzerinde hissetmek, bireyleri olduğu kadar, ülkeleri de hizaya sokar.

Yoksulluğu Azaltmaya Yönelik Küresel Politikalar

Yoksul ülkeler, sorunlarını kendi başlarına çözmekte yetersiz kalmaktadır. Bunlardan en önemli **dört alan** aşağıda belirtilmiştir:

- **Borç Krizi:** Yoksul ülkelerin borç batağından tek başlarına çıkamayacaklarının, hele bir yandan bunu yapmaya çabalarırken, bir yandan da Binyıl Hedeflerine ulaşamayacaklarının, en az 20 yıldır farkındayız. Bu sorunu çoktan çözmüş olmamız gerekirdi. Ne yazık ki, borç veren birçok ülkede, ABD'nin Marshall Planını düzenlerken sahip olduğu coşkuyu göremiyoruz. ABD, II.Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın yeniden inşası için borç değil, bağış yapmıştı. Çünkü planlamacılar, I.Dünya Savaşı sonrasında verilen borçların, bunu alan ve veren ülkeler açısından büyük sorunlar yarattığını, Büyük Bunalımın doğrudan sebeplerinden biri ve faşizmin doğmasının dolaylı sebeplerinden olduğunu çok iyi biliyorlardı. Tarihten ders çıkarıp daha feci olaylara yol açmadan, önce ağır borçlu yoksul ülkelerin borçları, Binyıl Hedefleri çerçevesinde toptan silinmelidir.

- **Küresel Ticaret Politikaları:** Popüler bir slogan olan 'yardım değil ticaret', yanlış bir bakış açısidir. Yoksul ülkelerin hem yardıma, hem ticarete ihtiyacı vardır. Yoksul ülkeler, döviz ihtiyaçlarını karşılamak için elbette mallarını rahatça ihraç edebilmelidir; ama bunun tek başına Afrikalı yoksul köylülerin temel sorunlarını çözecek büyüklükte bir gelir yaratması söz konusu olamaz. Öte yandan, tarımsal ürün ticaretinin serbest olması, olumlu bir şeydir. Örneğin AB, yüksek maliyetle çalışan tarım üreticilerini desteklemek için, milyarlarca dolar israf etmektedir. Bu paralar, örneğin çevre konularına aktarılabilir. Ancak, AB tarım sübvansiyonlarının kesilmesinin, yoksul ülkeler için bir hediye olacağını söylemek yanıltıcı olur. Bu durumda, net bir gıda ithalatçısı olan Afrika için, tüm gıda maddeleri daha pahalı hale gelecektir. Afrika, tropikal ürün (pamuk, şeker, muz gibi) ticaretinin serbestleşmesinden şüphesiz yararlanır; ama tropikal ürünlere uygulanan destekler, 300 Milyar \$ olduğu söylenen diğer yapay tarımsal desteklere oranla, pek anlam ifade etmez. Kısacası, bu desteklerin bitmesi, en çok ABD, Kanada, Arjantin, Brezilya ve Avustralya gibi büyük ihracatçılara yarar.

- **Kalkınma İçin Bilim:** Uzun vadeli ekonomik kalkınmaya yönelik devrimlerin çoğu, teknoloji alanında olmuştur. Ne var ki, yoksul ülkelerin kendilerine özgü ihtiyaçlarına cevap verecek teknolojilerin pek azı, özel sektör tarafından geliştirilmiştir. Zira, özel sektör AR-GE harcamalarını cezbedecek büyüklükte piyasaya sahip değildirler. Uluslararası bilim odaklarının, özellikle gerekmedikçe yoksul Dünya ihtiyaçlarını göz ardı ettiğini söyleyebiliriz. Şu halde, bağışçıların, yoksul ülkelere yönelik AR-GE çalışmaları için destek olması gereklidir. İşte birkaç alan:

- Yoksulluk Kaynaklı Hastalıklar
- Tropikal Tarım
- Kırsal Alanlar İçin Enerji Sistemleri
- İklim Tahminleri
- Su Yönetimi
- Ekosistem Yönetimi

- **Çevre Alanında Öncülük:** Küresel iklim değişimlerinin yerel etkilerini tahmin etmenin çok güç olduğunu bilmemize karşın, Dünyanın en fakir yörelerinin, gelişmiş ülkelere kaynaklanan nedenlerle, iklim şoklarına uğrayacaklarından eminiz. Yükselen deniz seviyesi, yağmur düzenindeki değişimler, El Nino tipi iklim olayları, Asya, Latin Amerika ve Afrika ülkelerinde, 100 milyonlarca insanı olumsuz yönde etkileyecektir. Yoksul halklar, zengin ülkelerin yarattığı çevresel olumsuzlukların masum kurbanları durumuna düşmüştür. Bu nedenle zenginler, yoksulları bekleyen trajediler konusunda daha duyarlı ve verici olmak durumundadır. Ayrıca, sadece yoksulları değil, hepimizi etkileyecek olan ve hali hazırda başlamış bulunan iklim değişikliğiyle başa çıkmak için, çevre bilimlerine çok daha büyük yatırımlar yapılmalıdır.

Uluslararası Sistemi Kim Yönetiyor?

Dar gelirli ulusların, yardım konularında zaman ve enerjilerini israf etmemek için, Binyıl Hedefleri çerçevesinde oluşturacakları stratejiler ile BM mekanizmalarını kullanmaları, kendi menfaatlerinedir. BM Genel Sekreteri, çeşitli kaynaklardan gelecek yardımları koordine edebilecek, Dünyadaki en etkin konumdaki kişidir. BM temsilcileri, kalkınmanın her dalını kapsayan uzmanlık hizmeti verir. BM Genel Sekreterliğinin liderliğinde, her dar gelirli ülke, etkili bir birim olan “BM Ülke Heyeti”nin hizmetlerinden yararlanmalıdır. Bu heyet, ülke içinde faaliyet göstermek üzere, aralarında IMF ve Dünya Bankasının yetkililerinin de olduğu değişik alanlarda uzmanlaşmış tüm personeli kapsar. Bu birimlerin faaliyetlerinin uyumundan sorumlu kişi, ilgili ülkede yerleşik BM Ülke Koordinatörüdür. Bu yetkili, BM Kalkınma Programı yönetimine, yönetim de BM Genel Sekreterine bağlıdır. İşte bu BM ekibi, sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak ve yoksulluk tuzağından kurtulmak isteyen her ülke için, hayati önem taşır. Ancak mevcut sistem, kullanışlı olmaktan oldukça uzaktır. O kadar ki, IMF ve Dünya Bankası yetkililerinin, BM temsilcileriyle görüşmeden hareket ettikleri bile olur. Oysa, her birinin ötekine ihtiyacı vardır. IMF ve Dünya Bankası’nı bu denli ayrıcalıklı ve mağrur kılan, paradır. Zengin ülkeler, bu teşkilatlar nezdinde BM’den çok daha etkilidir. BM Genel Kurulu ve birçok organına ait yönetim kurullarında olduğu gibi, “bir ülke, bir oy” prensibi, IMF ve Dünya Bankası kurullarında işlemez. Burada “bir Dolar, bir oy” dur. Bu da ABD’yi en etkili konuma getirmiştir. IMF, makroekonomi konularına (bütçe, kur politikaları) Dünya Bankası ise kalkınma programlarına odaklanır. Oysa BM’nin birçok uzman birimi vardır (UNICEF, DSÖ vb.). ‘Genellemeci’ yaklaşıma sahip IMF ve Dünya Bankası’nın, işlerini doğru dürüst yapabilmesi için, BM ile daha yakın bir diyalog içinde olmaları şarttır.

Tablo 1. Kalkınma Konusuyla İlgili BM Birimleri (Kısmi Liste)

Birim Adı	Kısaltma	Kalkınmakta Olan Ülkelerdeki Ana Uğraş Alanları
International Monetary Fund Uluslar Arası Para Fonu	IMF	Gelişmekte olan ülkelere finans ve bütçe konularında yardım, süreli finans desteği ve makroekonomik düzenlemeler sürecinde kolaylıklar sağlar.
World Bank Dünya Bankası	WB	Düşük ve orta gelirli ülkelere, yoksullukla mücadele için borç ve bağış sağlar, siyasi ve teknik konularda danışmanlık yapar.
Food and Agriculture Organization Tarım ve Gıda Örgütü	FAO	Siyasi ve teknik yardımlarla açlıkla mücadele konusunda destek sağlar.
International Fund for Agricultural Development Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu	IFAD	Beslenmeyi iyileştirmek ve gıda üretimini arttırmak için tarımsal kalkınma projelerine finansman sağlar.
United Nations Development Program Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı	UNDP	BM’nin küresel kalkınma ağını oluşturur. Ayrıca, kalkınmakta olan ülkelerde demokratik yönetimi güçlendirici programlar yapar. Yoksulluk, sağlık, eğitim ve çevre sorunlarıyla mücadele eder, krizlerle başa çıkma konularında uğraş verir.
United Nations Environment Program	UNEP	Projeler ve bilimsel raporlarla, ülkelerin çevre koruma çabalarına destek verir.

Birleşmiş Milletler Çevre Programı		
United Nations Human Settlement Program Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Programı	UN-HABITAT	Herkes için yeterli barınma ihtiyaçlarını sağlama amacına yönelik olarak, sürdürülebilir sosyal ve çevre şartlarına sahip şehir ve köy yerleşimlerini güçlendirme çalışmaları yapar.
United Nations Population Fund Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu	UNFPA	Ülkelerin sağlıklı üreme ve nüfus politikaları geliştirmelerine yardımcı olur
United Nations Children's Fund Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu	UNICEF	Özellikle çocuk koruma, sağlık ve eğitim programlarını güçlendirmek suretiyle çocukların yaşam kalitelerini yükseltmeyi amaçlar.
World Food Program Dünya Gıda Programı	WFP	2003 yılında ülke içinde yerleşim yerleri değiştirilmiş toplumları ve mültecileri kapsayan, 81 ülkede, 100 Milyon'u aşkın insanı beslemiş olan bu teşkilat, küresel açlık sorunlarıyla en ön cephede mücadele eden bir örgüttür.
World Health Organization Dünya Sağlık Örgütü	WHO	Sağlık yatırımı yapan ülkelere, hayati öneme haiz destek sağlar.

15. ZENGİNLERİN GÜCÜ FAKİRLERE YARDIM ETMEYE YETER Mİ?

Aşırı yoksulluk, Binyıl Kalkınma Hedeflerine odaklı, denenmiş ve kanıtlanmış yöntemlerle ve zengin ülkelerin fakir ülkelerle yapacağı anlaşmalar çerçevesinde çözülebilir. Elbette zengin ulusların, fakirlere yardım yolunda iflas etme ihtimalleri yoktur. Peki, kendi iç sorunlarıyla başa çıkmakta zorlanan zengin uluslar, sayısı durmadan artan milyarlarca yoksul insanı, nasıl düzlüğe çıkaracak; bunu yapma lüksü var mı? Aslında soru şudur: "Bunu yapmama lüksü var mı?" Bu görev, zengin uluslarca zaten taahhüt edilmiş bulunan meblağlarla (GSMH'nın %0.7'si) başarılabilir. Yani varlıklı ülkelerdeki her 10\$'lık gelirin, sadece 7 cent'inin bağışlanmasıyla. Aşağıda, bu insanlık görevinin yerine getirilmesi için kaç paraya ihtiyaç olduğunu ve bunu kimin ödemesi gerektiğine ilişkin düşüncelerimi bulacaksınız. Gereken yardımların, nispeten mütevazî rakamlardan ibaret olduğunun **beş göstergesi** şunlardır:

- Dünya nüfusuna oranla, fakirlerin sayısı azalmıştır. Bu durumdaki 1.1 milyar insan, Dünya nüfusunun 1/5'idir. İki nesil önce, Dünya nüfusunun neredeyse yarısı yoksuldu.
- Hedef, "aşırı" yoksulluğu ortadan kaldırmaktır. Amaç, gelir uçurumunu biraz olsun daraltmaktan ibarettir. Gerekli destek verilirse, yoksullar gerisini kendileri halledebilir.
- Yoksulluk tuzağından çıkmak, görüldüğünden daha kolaydır. Günümüze dek, ekonomistler yanlış soru üzerine yoğunlaştı: "Yoksul ulusları nasıl, iyi yönetilen, etkin piyasa ekonomilerinin hakim olduğu ülkeler haline getirebiliriz?" Oysa üzerinde durulması gereken, yoksulluk çeken bölgenin şartlarına uygun, basit ve düşük maliyetli müdahaleler yoluyla, insanların yaşam kalitesini az da olsa yükseltmek olmalıydı. Daha fazla temiz su, daha fazla sağlık hizmeti gibi işlere yoğunlaşılsa, bu vicdani görev, zenginlerin gözünde bu kadar da büyümeyecektir.

- Zengin Dünya, şimdi o kadar daha zengindir ki, bir nesil öncesinde, tasavvuru dahi mümkün olmayan meblağlar, bu günün zenginleri için ihmal edilebilir seviyeye düşmüştür.
- Teknolojik imkanlar günümüzde çok daha fazla gelişmiş durumdadır.

İlk soru şudur: Aşırı yoksulluktan muzdarip insanları, en temel ihtiyaçlarını karşılar duruma getirebilmek için, zengin uluslardan fakirlere aktarılması gereken kaynak ne kadardır? Dünya Bankası uzmanları, 1993 alım gücü paritesine göre temel ihtiyaçların, adam başına günde 1,08\$ ile karşılanabileceğini ve Dünyada, bu seviyenin altında günlük kazancı olan (0,77\$) 1.1 milyar insan olduğunu hesaplıyor. Buna göre, insanları 1.08\$ seviyesine getirebilmek için gerekli meblağ, yıllık 124 Milyar \$'dır. Kalkınma Yardımı Teşkilatına bağış yapan 22 ülkenin 2001 gelirleri, 20.2 Trilyon \$'dır. Şu halde bağışçıların, gelirlerinden %0.6 oranında bir kaynak aktarımıyla, aşırı yokluk şartlarında yaşayan insanlar, temel ihtiyaçlarını karşılayabilir seviyeye gelebilir.

İhtiyaç Tesbiti Yaklaşımları: Acil insani yardım gereksinimleri hariç, doğrudan nakit transferi yoluyla kalkınma yardımında bulunmak, doğru bir yöntem değildir. Bu tip yardımlar yoksulluk tuzağını değil, günlük tüketim ihtiyacı açığını kapatır. Yardımlar, altyapı ve insan sermayesine “yatırım” şeklinde olmalıdır. Bu yatırımların maliyetinin hesaplanmasında, DSÖ'nün, **altı adımdan oluşan yararlı bir yaklaşımı** vardır:

- Temel ihtiyaç paketinin belirlenmesi.
- Her ülke için ayrı ayrı, o güne dek karşılanması mümkün olamamış, hali hazırdaki insani ihtiyaçların belirlenmesi.
- Bu ihtiyaçların giderilmesine yönelik maliyetlerin gelecekteki nüfus artışlarının da dikkate alınarak hesaplanması.
- Gereken finansmanın, ilgili ülke tarafından karşılanabilecek bölümünün hesaplanması.
- Binyıl Kalkınma Hedefleri Finansman Açığı Programı'nın, bağışçılar tarafından karşılanması gereken bölümünün hesaplanması.
- Bağışçı katkılarının, bağışçı gelirlerine olan oranının hesaplanması.

Bu hesaplamalar sonucunda, aşırı yoksulluğu bertaraf maliyeti ortaya çıkacaktır. Bu fonlar, titizlikle belirttiğim prensipler doğrultusunda dağılmalıdır. Tamamının bir defada ödenmesi gibi bir zorunluluk olmadığından, sonuçta ödenecek rakam, başlangıçta hesap edilenin altında olabilir. Eğer hala aşırı yoksulluk devam ederse, bu, yeterince bağış bulunamadığından değil, alıcı ülkenin, verilen desteği etkili biçimde kullanma yeteneğinden yoksun olmasındandır. Dolayısıyla ülkelerin en başında, bu açıdan desteklenmesi de gereklidir.

Temel İhtiyaçlar Paketi

BM Binyıl Projesi uzmanları, tüm insanların ulaşması gereken 150'ye yakın kamu hizmeti tespitinde bulunmuştur. Bunlardan bazıları aşağıda sıralanmıştır:

- Öğretmen/öğrenci oranlarının dikkate alındığı ve tüm çocukları kapsayan ilköğretim hizmeti.
- Problem yaşayan nüfus için gıda hizmeti.
- Sıtma salgınına açık tüm bölgelerde, her eve sıtmaya karşı özel cibinlik temini.
- Güvenli su ve temizlik hizmeti.
- Her 1000 kişi başına 1.5 km kaplanmış yol hizmeti.
- Hane içi hava kirliliğinin önlenmesi için, çağdaş yemek pişirme yakıtları ve araçları.

Söz konusu kamu hizmetlerinin tüm nüfus için ulaşılabilir hale gelmesi en az on yıl alır; beklenmek istenmiyorsa, altyapıya ve insana yatırım yapılması şarttır. Söz konusu hizmetlere ulaşım olanağı olmayan nüfusun, toplam nüfusa oranı, her ülke için ayrı ayrı hesaplanmalı ve aradaki açığın kapatılmasına yönelik, zamana endekslenmiş yatırım planları yapılmalıdır. Kaba bir hesaplama, BM Binyıl Projesi kapsamında 2015 yılına kadar, altyapı ve sosyal hizmetler için insan başına, yıllık bazda gereken nakit miktarı 110\$ civarındadır. Zengin Dünyada, kişi başı yıllık gelir 27 bin \$, devletin yıllık geliri ise, yine kişi başına yıllık 7000\$'dır. Buna kıyasla 110\$, çok düşük bir rakamdır. Oysa 110\$, yoksul dünya için büyük paradır (Etiyopya için kişi başına düşen yıllık gelire eşittir!) Yoksul ülkelerin, vergi gelirleri kişi başı yıllık, 30 - 35\$ civarındadır. Yani, temel altyapı ve sosyal hizmetler için gereken paranın yaklaşık 1/3'üdür. Küçük bir bölümünün, hane halkı ve devletlerce karşılandığını varsaysak da, aradaki fark uluslararası bağışçılarca karşılanması gereken "finansman açığı" dır.

Yatırım Maliyetinin Paylaşılması

Sonuç itibarıyla "finansman açığı"nın, 10\$'nın bireyler, 35\$'ının da hükümetler tarafından karşılanabileceği hesaplanmıştır. Bu durumda finansman açığı: $110 - 10 - 35 = 65$ \$ olmaktadır. Az gelirli ve orta gelirli ülkeler arasındaki farklılıklar, ülke/ihtiyaç bazında ayrıntılı incelemeler mevcuttur; ama yine kabaca 1.1 milyar aşırı yoksul insan için yardım miktarının, 2015 yılına kadar, yıllık 72 Milyar \$ civarında olduğunu görebiliriz (1.1×65). Yardımın sadece, iyi planlara sahip ve bağışı hak edecek ölçüde düzgün yönetilen ülkelere verileceği düşünüldüğünde, bu rakam daha da azalacaktır.

** Kitabın bu noktasında, Binyıl Hedeflerinin gerçekleştirilmesi için, bölgesel bazda gerekli olan bağış meblağlarına ilişkin (Sayfa 296. Tablo 1) ve Gana, Uganda ve Tanzanya'da, Binyıl Hedeflerinin gerçekleştirilmesi için sektörel bazda sağlanması gereken ODA miktarına ilişkin ayrıntılı tablolar bulunmaktadır (Sayfa 297. Tablo 2).*

Tablo 2 ise sektörel bazda dış yardım gereksinimini gösteriyor. Bu geniş tabloda üç Güney Sahra ülkesi özellikle incelenmiş, yardımların %35'inin sağlığa, %35'inin enerji ve yol alt yapısına, %15'inin eğitime, %2'sinin su ve temizlik ihtiyaçlarına harcanması gerektiği saptaması yapılmıştır. Bu ülkeler Gana, Tanzanya ve Uganda'dır.

İhtiyaç Duyulan Resmi Kalkınma Yardımı miktarının, 2006 yılına kadar, kabaca yıllık 70-80 Milyar \$ dolaylarında olduğunu biliyoruz. Ancak, zenginlerin fakirlere sağlaması gereken finansmanın daha hassas tespiti yolunda dikkat edilmesi gereken **üç tuzak** var:

- Yardımın büyük bölümü, hiç de kalkınma amaçlı değildir; mültecilerin bakımı ve yeniden yerleşimleri, bazı devletler için jeopolitik destek, aşırı ölçüde yoksulluğu kısmen yok edebilmiş ülkelere de, programlara devam desteği gibi işlere gitmektedir.
- Şimdilerdeki kalkınma yardımlarının pek az bölümü, gerçek anlamda "İhtiyaç Paketi"ne yönelik harcanabilmektedir. Çünkü çoğu, Binyıl Projesi maliyet hesaplarında yer almayan, teknik yardım niteliğindedir. Bir kısmı da, zaten ödenememekte olan dış borçların toptan iptaliyle ilgili idari işlere harcanmakta olduğundan, kalkınmaya yeni kaynak yaratmamaktadır.
- Bazı ülkeler özelinde, finansal ihtiyaçların ötesinde ve üzerinde doğrudan yatırım yardımlarına gereksinim vardır.

Yardımların hatırı sayılır bir bölümü de, yardım teşkilatlarının işletme masraflarının karşılanması ve uluslararası yardım mekanizmalarının işletilebilmesi için harcanmaktadır. *Sözün özü; ihtiyaç duyulan para büyüktür; ama bağışçı ülkeler çoktan taahhüt etmiş oldukları meblağları ödedikleri takdirde, rahatça karşılanabilir.*

** Kitabın bu noktasında, Binyıl Hedeflerinin, ülkelerin hepsinde birden tutturulabilmesinin tahmini maliyetine ilişkin ayrıntılı bir tablo bulunmaktadır (Sayfa 300. Tablo 3).*

Dikkat çekilmesi gereken nokta; Tablo 3'ün 2015 yılı için öngördüğü 195 Milyar \$'lık değer, zengin ülkelerin sebep olduğu iklim değişikliğine yoksulların uyum sağlama masraflarını içermemesidir.

İhtiyaç Öngörülerinin Diğer Tahmin Çalışmaları ile Karşılaştırılması ve 2015 Yılından Sonraki Gereksinimler

- GSMH'nin %0,7'si olarak taahhüt edilen, ama bir türlü ulaşılamayan yardım oranının, hiç değilse %0,5 olarak gerçekleştirilmesi şarttır.
- Mevcut duruma kıyasla, %0,5 oranına ulaşmak için gerekli artış miktarının %90'ı, altı zengin ulusun taahhüdü altındadır (%51:ABD, %18:Japonya, %20:Almanya–Fransa–İtalya–İngiltere).
- ABD'nin eksik ödemelerinin, birçok yardım kuruluşu ve STK'lar tarafından telafi edildiği şeklindeki savunması yanıltıcıdır! Bu tür yardımlar, toplam ABD taahhüdünü %0,15'den, %0,18'e ancak çıkartabilmektedir. Taahhüt edilenin, GSMH'nin %0,7'si olduğunu tekrar anımsamakta fayda var.
- ABD'nin bir başka hayret verici savunması da, Ülkede çalışan yabancı işçilerin, kendi memleketlerine gönderdikleri havalelerin, yardım kapsamında düşünülmesi gerektiğidir. Bu saçmalık doğru sayılırsa, ABD'nin, Meksika'daki yatırımlarından elde ettiği kârın, Amerika'ya transfer edilmesinin de, Meksika'nın bu ülkeye yaptığı yardım biçiminde algılanması gerekir.

Binyıl Kalkınma Hedeflerinin gerçekleştirilebilmesi için 2015'e kadar yapılması elzem olan yardımlara değindik. 2015'ten sonra ise yardım ihtiyacı, GSMH'lara oranla, önemli miktarda azalacaktır. Zira işler planlandığı gibi giderse, o zamana kadar kalkınmakta olan ülkeler, yoksulluk tuzağından kurtulmuş olacaktır. Böylece, zengin ülkeler namına, 2005-2025 dönemi için siyasi bir taahhüt olarak anlaşılmaması gereken %0,7 ortalamasının da altına düşülecektir.

ABD'nin Ekonomik Gücü, GSMH'sının %0,7'sini yardım işlerine ayırması için yeterli midir? Tabii ki yeterlidir. Bağışçı ülkelere beşinin bunu başardığını, altısının da başarmaya çok yakın olduğunu söylersek, soru çok aptalca görünebilir. Başkan Bush'un 2003'te Afrika'ya yaptığı seyahat öncesinde yaptığım hesaba göre; Amerikan Gelir İdaresi'nin açıkladığı rakamlar göz önüne alındığında, 2000 yılında “en çok vergi verenler” listesinin tepesindeki 400 kişi, 69 Milyar \$ gelir beyan etmiştir; (Kişi başı 174 Milyon \$) yani, Bush'un ziyareti kapsamındaki dört Afrika ülkesinin toplam gelirinden fazla! Bir başka deyişle, topu topu 400 Amerikalı'nın geliri, Botswana, Nijerya, Senegal ve Uganda'da yaşayan toplam 161 Milyon insanın gelirine eşittir. Zengin Dünya, özellikle Bush yönetiminin vergi indirimlerinden yararlanan Amerikalılar, son dönemlerde kendilerinin ne kadar fazla zenginleştiklerini ve gelir uçurumunun yoksullar aleyhine ne kadar ölçsüz biçimde açıldığını, akıllarına sokmalıdır. (Bu hususlar, kitabın 305. sayfasında yer alan 4 numaralı Tabloda ayrıntısıyla yer almaktadır.)

** Kitabın bu noktasında, Bush yönetiminin yapılan vergi indirimlerinden yararlanan mükelleflerin edindiği menfaatler ilişkin ayrıntılı bir tablo bulunmaktadır (Sayfa 306. Tablo 5).*

ABD hükümeti tarafından, Irak savaşının sadece iki haftasında harcanan para (2,5 Milyar \$), Afrika'ya yardım olarak bir yılda verdiği paraya eşittir. Şimdi Amerika'nın en zengin zümresine sesleniyorum; Süper zenginler, 2000 yılı gelirlerinin %10'unu (6,9 Milyar \$) AIDS, Tüberküloz ve Sıtma savaşımı için Küresel Fon'a versin! Sahip oldukları muazzam servet için, bundan daha anlamlı bir şükran ifadesi olabilir mi? Çağırımı biraz daha yaygınlaştırayım; ABD vergi mükellefleri listesinin tepesindeki %0,1'i teşkil eden toplam 100 bin kişi, vergi

indirimlerinden sağladıkları kazancı (yılda 30 Milyar \$) bağışlasın! Böylece, milyonlarca hayat kurtarılır, pek çok dert biter.

Bill Gates, üzerine düşeni fazlasıyla yaparak, tarihe mal oluyor. Bazı ünlü yardımseverler de (George Soros, Rob Glaser, Gordon Moore, Ed Scott gibi) olağanüstü yardımlarda bulunmakta. Böylesi bağışlar iyi bir başlangıç olur; ama gerçek çözümler, bağış ve yardımlarla, vergilendirme arasında uygun bir denge sağlanmasıyla mümkün olabilir. Pratik önerim şudur: *Yıllık geliri 200 bin \$'ın üzerinde olanların vergisi, %5 oranında yükseltsin ve bu ABD'nin yoksullukla mücadele fonlarına eklensin (40 Milyar \$ yapar!)*. Bu adımların atılması, hem zengin hem de yoksul ülkeler açısından gereklidir.

16. MİTOSLAR VE SİHİRLİ MERMİLER

Şimdiye kadar söylenenler iyi, güzel de, unutulmuş bir şey var: İnsan Unsuru.

“Eğer geçmişten ders alırsak, Afrika'ya verilecek paraların boşa gideceğini anlarız. Orası yolsuzluk ve ahlâksızlıkla o denli yozlaşmıştır ki, yardımlarımız, bu gün için Afrikalı çocukları kurtarsa bile, bunların çoğalma hızına yetişemez, verdiğimiz paralar heba olduğu gibi, bir sürü potansiyel aç yetişkin daha yaratmış oluruz.” Şu anda bunu okurken, başınızı onaylarcasına sallıyorsanız, bu bölüme dikkat edin. Yukarıdaki söylemler, zengin ülkelerde o kadar sık dile getirilmiştir ki, artık genel inanış hâline dönüşmüştür. Afrika'ya yapılan yardımları, *dipsiz kuyuya atılan para* olarak gören zihniyetin, bencilliği bir kenara bırakmasının zamanı çoktan gelmiştir. ABD'nin Hazineden sorumlu eski bakanı O'Neill, “Afrika'ya o kadar para döktük, görünürde hiç bir değişiklik yok!” demiştir. Değişiklik olmadığı doğrudur çünkü, 2002 yılında, Sahra altı Afrika'ya tüm Dünyadan gelen yardımların toplamı, Afrikalı başına yılda 30\$'dır. Bunun 5\$'ı yardım kuruluşlarının yönetim giderlerine, 3\$'ı acil gıda ve sair ihtiyaçlara, 4\$'ı borçların geri ödenmesine, 5\$'ı borçlardan kurtulma çalışmalarına harcanmıştır. Binyıl Hedefleri için kalan para, adam başı 12\$'dan ibarettir. Dipsiz kuyuya atılan para edebiyatı en çok ABD'de yapıldığından, bir de oradaki duruma bakalım. Sahra Güneyi Afrika'sına ABD'nin yaptığı yardım, Afrikalı insan başına 3\$'dır. Yukarıda sayılan türden masraflar çıktıktan sonra geriye kalan ise sadece 0,06 \$'dır. Ayrıca, “yardım programları Afrika'da başarılı olamaz” yanlısına değinmek gerekir. AIDS mücadelesi için, antiretroviral ilaç tedavisinin yaygınlaştırılmasına ilişkin bir toplantıda, USIAD (Birleşik Devletler Uluslararası Kalkınma Ajansı) yetkilisi, bunun akıntıya kürek çekmek olduğunu savunurken şöyle dedi: “Afrikalılar saatten anlamaz. Bu hapların, günün belli saatlerinde düzenli olarak alınması lazım. Bu insanların çoğu hayatlarında saat bile görmemiş. Geceyi ve gündüzü bilirlir, o kadar. Bu yüzden, Jeffrey Sachs (Bendeniz oluyorum) gibilerinin çabaları, bırakın kırsal alanı, şehirlerde bile başarılı olamaz”. Oysa Kenya'nın Sauri köyünde yaptığım toplantılar sırasındaki gözlemlerim, köylülerin zaman kavramı konusunda olsun, kendi sorunlarına ilişkin bilinç düzeyleriyle alâkalı olsun, son derece olumluydu. O değerli insanların, kaderlerinin, böylesine cahil Amerikalı yetkililerin elinde olduğunu bilmelerini istemezdim doğrusu.

Yardım programlarının başarılı olamayacağına dair öne sürülen ana sebeplerin başında, yolsuzluklar gelir. Kıtanın, yolsuzluklarla - “yönetim zafiyetiyle” – malûl olduğu bir gerçektir. Yönetim tarzının iyiliği ve yüksek gelir düzeyi arasında bir paralellik vardır; ancak iyi yönetim mi yüksek gelir seviyesinin nedenidir, yoksa yüksek gelir seviyesi mi iyi yönetimi doğurur; orası pek açık değildir. Ülkelerin gelir seviyesi yükseldikçe, yönetim becerisi iki nedenle iyileşir. Birincisi, daha varlıklı ve eğitilmiş bir toplum, basın, STK'lar ve sair kurumlar vasıtasıyla yönetici kadro üzerinde daha iyi bir denetim sağlar. İkincisi, varlıklı toplumun kaliteli yöneticilere ayıracağı para daha fazladır. Böylece, kamu yönetimi, daha ehil eller tarafından yapılabilir. Afrika'nın yönetim becerisi zayıftır; çünkü Afrika'nın kendisi zayıftır! Ancak, benzeri koşullara sahip diğer yörelere göre Afrika'nın daha da geride olmasında, coğrafi ve ekolojik faktörler de önemli rol oynar. Her

şeye rağmen “çok yoksul” kategorisindeki diğer ülkelerle kıyaslandığında, Afrika ülkelerinin koşullarından daha çok veya daha az yoz olduklarına dair herhangi bir somut veriye rastlanmamaktadır.

Kitabın bu noktasında, Sahraaltı Afrika ülkelerinin yönetim değerlendirmeleri ve hane halkı tüketim endekslerine ilişkin ayrıntılı bir tablo bulunmaktadır (Sayfa 313. Tablo 1).

Kapsamlı araştırmalarım sonucunda, Afrika ülkelerinin, diğer yörelerdeki benzeri yönetim biçimine ve gelir seviyesine sahip ülkelerle mukayese edildiklerinde, yaklaşık %3 oranında daha düşük bir hızla büyüdüklerini görüyor ve bunu Afrika'nın sert coğrafi koşullarıyla, yetersiz alt yapısına bağlıyorum.

Demokratik Zafiyetler: Dünyanın diğer az gelişmiş ülkelerinde görüldüğü gibi, bağımsızlıklarına kavuşan bazı uluslar, bu kez totaliter yönetimlerin eline düşmüştür. Freedom House³ tarafından 2003 yılında yapılan araştırmalara göre, 11 Afrika ülkesi “özgür”, 20'si, “kısmen özgür”, 16'sı “özgürlükten yoksun” dur. 2003 yılı verileri, “özgür” veya “yarı özgür” halkların toplam nüfusa oranını, Afrika için %66, Afrika dışındaki az gelişmiş ülkeler içinse %57 olarak gösterir. İnsan hakları bağlamında, demokratik yönetimlerin iyiliği tartışmasıdır. Ancak, ne yazık ki demokratik yönetim tarzıyla, ekonomik büyümenin doğru orantılı olduğu yolunda inandırıcı bir ilişki, henüz kurulamamaktadır. Demokrasinin yerleşmeye başlamasıyla, Afrika'da ekonomik büyümenin patlama yapacağı, totaliter rejimlerin, iyi yönetişimin önündeki en büyük engel olduğu yolundaki görüşler maalesef demode hâle gelmiştir.

Çağdaş Değerler Zafiyeti: Tembellik, bireyselliğin baskılanması, teslimiyetçilik, eğitimsizlik, kadercilik, aile dışındakilere güvensizlik gibi köklerini tarihten alan bir çok sosyal değer, yoksulluğun nedeni olarak gösterilir. Ta ki, bu değerlerle malul olduğuna inanılan ülkelerin zenginleşmesine kadar. Sonra, aynı ülkelerdeki kalkınma, o ülke halklarının çalışkanlıkları ile “izah edilmeye” çalışılır. Japonya, buna tipik bir örnektir. 20. Yüzyılın başlarında, Weber'ci düşünürler, Güney Avrupa ve İrlanda'nın yoksulluğunu, Protestanlığın girişimciliği karşısında, Katolik değerlerin durağan oluşuna bağlamışlardı. Yüzyılın ortalarından ve özellikle sıtmanın kontrol altına alınmasından sonra, Katolik ülkeler hızla kalkınmaya başladı. Günümüzde, Katolik İtalya ve İrlanda, kişi başına milli gelir açısından Protestan İngiltere'yi geçmiştir. Yine Weber'ci teorisyenler, Doğu Asya ülkelerinin ve özellikle Çin'in, Konfüçyüs felsefelerine bağlılıkları nedeniyle, asla gelişemeyeceklerini öngörmüşlerdir. Bu ülkeler hızla büyümeye başlayınca ise “Asya Değerleri”, bu kalkınmada, ana neden olarak gösterilmeye başlanmıştır.

11 Eylül sonrasında, İslâmi değerler, Müslüman ülkelerin kalkınmasının önündeki engel olarak suçlanmıştır. Buna karşın, 1990-2001 döneminde, kişi başı milli gelir artışı yönünden en hızlı gelişen ülkeler arasında, bir çok Müslüman ülke vardır. Kültürel temelli yargılar kırılğan ve çoğu zaman yanıltıcıdır. İran örneğine bakarsak; Devrimden sonra, kız ve kadınlar aleyhine korkunç bir ayrımcılık beklendiği halde, kadın okur-yazarlığında büyük artış sağlandı. 1980-1985 döneminde kadın başına doğurganlık oranı %6,6'dan, 1995-2000 döneminde %2,5'a indirildi.

Kültürel zemindeki tartışmaların iki önemli zafiyeti bulunur. En önemlisi kültür olgusu, ekonomik şartlar ve zamanla önemli değişiklikler gösterir. Davranış biçimleri, kırsaldan kentleşmeye, tarımdan sanayileşmeye, cehaletten okur-yazarlığa geçiş sürecinde büyük farklılıklar arz eder. İkincisi, kültürel değerlerin, ölçülebilir göstergelere değil, önyargılara açık oluşudur. “İnsanlar fakirdir; çünkü tembeldir” görüşü, bu tip önyargılardan sadece biridir. Afrika köylüleri asla tembel değildir; ama verimi sağlayacak her türlü olanaktan yoksundur.

³ Freedom House: 1941 yılında Amerika'da, etkin toplum önderleri tarafından kurulan ve barış ile demokrasiyi tehdit eden diktatörlüklerle mücadeleyi amaçlayan, bu konuda Amerikan yasa yapıcılarını etkilemeye yönelik çalışmalar gerçekleştiren, bağış ve yardımlarla finanse edilen bir Sivil Toplum Örgütü.

Dünya Değerler Araştırma'sının ortaya koyduğu tespit çarpıcıdır: 2000 yılında, Dünya ölçeğinde yapılan bir araştırmaya göre, Amerikalıların %61'i, "çalışkanlığın" ev eğitimi sırasında, çocuklara ısrarla öğretilmesi gereken bir değer olduğunu söylemiştir. Aynı yöndeki cevap oranı, Nijerya'da %80, Güney Afrika'da %75, Tanzanya'da %83'dür.

İktisadi Özgürlük İhtiyacı

Kalkınma problemleri yaşıyorsa, bunun başta gelen nedeni, yönetim zafiyetleridir". Bu öncelikli saptamanın ikinci rakibi, İktisadi Bağımsızlıktır. Esas itibarıyla, piyasa ekonomileri, merkezden planlanmış ekonomilere oranla daha iyi performans göstermekte; ancak serbest piyasacılar işi abartıp ekonomik yaşamın hemen her girintisinde, piyasa ekonomisini görmek istiyor. Yardımlar ise, piyasa reformlarının gerçekleşmesi bakımından gereksiz, hatta tehlikeli olarak görülmeye başlandı. Yapılması gereken tek şeyin, serbestleştirmek ve özelleştirmek olduğu savunuluyor. Heritage Foundation⁴, bağımlılığı sona erdirecek on adımlık bir plan ortaya koymuştur. Otomobilin parçalarından yola çıkarak, herhangi birinin yokluğunda, aracın hedefe ulaşamayacağı gerçeğinden hareketle, söz konusu on adımın atılmaması halinde, ekonomik bağımsızlığı sağlamanın mümkün olamayacağını savunur. Bu on adımlık veriyle ölçülen ekonomik bağımsızlık değeri, ne kadar yüksekse (burada kötü yönetim anlamına geliyor), kalkınma o denli yavaş gerçekleşir.

* Kitabın bu noktasında, yönetim tarzları ile büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen bir grafik yer alıyor. Sayfa 320. Şekil 1.

Yukarıdaki grafikte, savunulan fikirlerin pek de doğru olmadığı görülmektedir. Meselâ, Çin gibi iktisadi bağımsızlığın düşük, büyümenin yüksek olduğu bir çok ülke vardır. Tersine, ekonomik bağımsızlığın iyi ama büyümenin düşük olduğu ülkeler de bulunmaktadır; İsviçre, Uruguay gibi. İktisadi özgürlük, ekonominin kalkınması için şüphesiz artı bir faktördür ama kesinlikle "sihirli mermi" değildir.

Sermayenin Gizemi

Peru'lu iktisatçı de Soto'nun değerlendirmesine göre, Özel Mülkiyet Güvenliği kavramı, sermayenin gerçek gizemidir. Kalkınmakta olan Dünyanın yoksulları, ev, toprak gibi varlıklarına tutunur. Evlerinin üzerinde bulunduğu arazinin gerçek sahibinin kim olduğu ise, yeterince açık değildir. İşleri vardır; sorumlusu belli değildir. Varlıklarını doğru dürüst belgeleyemediklerinden, bunları ipotek gösterip kredi alamazlar; aynı sermaye olarak gösterip yatırımlara iştirak edemezler; kısaca, varlıkları üzerindeki tasarruf hakları kısıtlıdır. Bu yüzden, iğneden, nükleer reaktöre, Batı Dünyasının tüm buluşlarını ithal eder; kendi kapitalizmlerini işletecek yeterli sermayeyi oluşturamazlar. De Soto'nun analizindeki sorun, kalkınmadaki başarısızları tek bir faktöre dayandırmasıdır: Tapu ve tasarruf yetkisi eksikliği. Bu yüzden, kapitalizm Batı'da başarılıdır ve Batı dışındaki her yerde sınıfta kalmaktadır. Oysa kapitalizm, her yerde sınıfta kalmıyor. Örneğin, Çin ve Vietnam, "Tapu" ve "Tasarruf Yetkisi" sorunlarını henüz çözebilmiş değildir; ama buna rağmen başarılı kapitalizm örnekleri oluşturur. Kalkınma olgusunun başarısı, tek bir nedene indirgenemez. Kalkınma, eğitim, ticaret politikaları, iklim şartları, piyasalara yakınlık-uzaklık gibi pek çok değişkenin, bunların hüküm sürdüğü özel şartlarla birlikte düşünüldüğünü gerektirir. Yani her vaka için Ayırt edici Tanılama gerekir.

⁴ Heritage Foundation: 1973 yılında, vakıf statüsünde kurulan ve geleneksel ABD değer yargıları doğrultusunda, güçlü bir ordu desteğinde ve serbest piyasa kuralları temelinde, kamu politikaları geliştirmeye yönelik çalışmalar yapan bir Araştırma Enstitüsü.

Eğer Aç Yetişkinler Hâline Geleceklerse, Çocukları Niye Kurtaralım?

Thomas Malthus, bu soruyu iki yüz yıl önce sormuş olduğuna göre, insanların sıkça yaptıkları gibi, aynı soruyu bana sorarken, utanıp sıkılmalarına hiç gerek yok. Cevabı şu: Afrika'da bugün yaşanan nüfus patlamasını önlemenin en garantili yolu, aşırı yoksulluğu önlemektir. Fukaralık, nüfus artışını yaratan faktörlerin başında gelir. Bu da, yoksulluk tuzağına yol açar. Aileler, tercihen en az bir erkek çocuğun hayatta kalma ihtimalini yükseltmek için çok çocuk yapar. Çocuk ölümlerinin en çok olduğu bölgeler, doğum oranlarının en yüksek olduğu bölgelerdir.

** Kitabın bu noktasında, 148 ülkede yapılan ve bu ülkelerdeki, çocuk ölümleri oranıyla toplam doğurganlık oranları arasındaki ilişkiyi inceleyen bir grafik yer alıyor (Sayfa 324. Şekil 2)*

Ekonomik kalkınma arttıkça, insanlar yaşam için tarım yerine, ticaret için tarıma yöneldikçe ve özellikle şehirleştikçe doğum oranları azalmaktadır. Bu dönüşüm ne yazık ki, henüz Afrika'da başlamamıştır. Amaç aşırı yoksulluğu sonlandırmaksa, bunun için yapılacak yatırımlar, doğum oranlarının düşürülmesi için yapılması gereken yatırımların tıpa tıp aynısıdır. Küreselleşme taraftarlarına göre, aşırı yoksullar için daha fazla bir şey yapılmasına gerek yoktur. Gelişen ekonomi, süreç içinde onların da durumunu düzeltecektir. Eğer küreselleşme fırsatlarından yararlanamıyorlarsa, kusur onlardadır. Hakikaten, tarih boyunca denize kıyısı olan ekonomiler, daima hızlı gelişmiştir. Asya ülkelerinin sanayileşmelerini ateşleyen Serbest Ticaret Bölgeleri, hep deniz kenarlarında kurulmuştur. Ne yazık ki dalgalar, Ant Dağlarının, Asya ve Afrika'nın içlerinde denize ulaşım imkanı bulunmamaktadır. Küreselleşmenin insanlara ve ülke ekonomilerine eşit fırsatlar sağlaması için, iklim ve coğrafi koşulları göz ardı etmeyen bir yaklaşıma yönelmesi gerekmektedir.

Bahse değer mitosların sonuncusu, çağdaş iktisatçıların Darwinist yaklaşımlardan esinle dile getirerek yufka yürekli liberalleri uyardıkları mitostur. Yaşamın kendisinin rekabet ve mücadeleden ibaret olduğunu iddia eder. Doğanın kazananları, elleri kanlı olan güçlülerdir. Madalyonun bir yüzü böyle olsa da, diğer yüzünde güven, işbirliği ve ortak çıkarlar uğruna birlikte hareket etmek gibi, insani değerlerden oluştuğunu söyleyen iktisatçılar da vardır. Devletin her şeye sahip olması gerektiği savıyla, rekabeti toptan dışlayan komünizm nasıl yerle bir olduysa, modern ekonomiyi, sadece piyasa mekanizmaları ile yönetmeye çalışan anlayış da çökmektedir.

Başarılı ekonomilerin hepsi, iktisadi kalkınmalarını, uygun bir dağılımla kamu ve özel sektörlere dayandıran sistemlerdir. ikisi arasındaki ayrımın nerede yapılması gerektiğine dair ateşli tartışmalar sürmektedir. ABD'deki en sıkı muhafazakârlar bile eğitim, sağlık araştırmaları gibi bir çok alanın, kamudan fonlanması gerektiğini savunurlar. Amerikan kamu harcamalarının GSMH'ya oranı %30'dur. Buna karşın iş, uluslararası bir harcama yapmaya gelince, nedense GSMH'nın %0,7'lik bir kısmı dahi göze batır. Yoksulluğun tamamen ortadan kaldırılması küresel bir sorumluluktur ve faydaları tüm dünyada hissedilecektir.

17. BU SORUNU NEDEN ÇÖZMEK ZORUNDAYIZ?

Aklı başında olan birinin, "Yoksulluğu sonlandırmak imkânsızdır" diyen felaket tellallarına katılması mümkün değildir. Yoksulların, kültürel değerlerin ve davranış biçimlerinin mahkûmu olduğunu sananlara inat, başarmanın mümkün olduğunu savunarak uygulanacak yöntemleri açıkladıktan sonra bu sorunu çözmeye neden mecbur olduğumuza gelelim. "Yoksulluk bizim değil onların sorunudur, hangi ülke, sırf yüreğinin iyiliğinden diğerleri için bir şey yapmış ki, terörizm dururken, yoksulluğa para harcayamayız" türünden yaklaşımları çok sık duyuyoruz. ABD, yardım çabaları için harcadığının otuz mislini, silahlanma için harcıyor (2004 yılında, 15 Milyar \$'a karşılık, 450 Milyar \$). Benzeri bir çarpık tablo, ancak Yunanistan'da var.

* Kitabın bu noktasında, Resmi Kalkınma Yardımları (RKY) ile askeri harcamalar arasındaki ilişkiyi, ülke bazında inceleyen bir grafik yer alıyor (Silahlanmanın henüz tırmanmaya başlamadığı 2002 yılı verileri) (Sayfa 330. Şekil 1).

Uluslararası ilişkilere yönelik paranın, yapıcı yaklaşımları desteklemeye değil de, askeri çözümlere yönlendirilmesi, büyük bir yanılgıdır:

- “Yapılması gerekenler zaten yapılıyor”. ABD kamuoyu Federal Bütçenin %20’sinin yardımlara ayrıldığını sanmaktadır; oysa ki gerçekte ayrılan pay, bu orandan yirmi dört kat düşüktür.
- Amerikan Ordusunun Bağdat’da “kurtarıcı” olarak karşılanacağına, Saddam’ın yakalanmasıyla şiddetin sona ereceğine ilişkin yanılgıların temelinde, “Amerikan ordusu, Dünya istikrarlı bir yer olmasa da güvenliğimizi sağlar” düşüncesi yatar. Yoksulluk, işsizlik, nüfus patlaması ve umutsuzluğun hüküm sürdüğü istikrarsız toplumlarda, terör kolaylıkla yuvalanır. Bu sorunlar halledilmeden, terörü köşeye sıkıştırmak imkansızdır.
- “Dünya kültürel bir çatışmaya doğru gitmektedir”. Amerikalıların çoğu, olup bitenlerin kıyamet alameti olduğuna ve bir yığın bilinmezlikle boğuşan Dünyamızın, İncil’deki öngörüye paralel olarak “Mahşer Günü”ne yaklaştığına inanmaktadır.

Ekonomisi batağa saplanan ülkeler, (hiperenflasyon, borç, bankacılık krizi, vb.) sıklıkla beraberinde etnik savaşların, soykırımların yaşandığı darbelere sahne olmakta. Darbeler de sadece yaşandığı ülkeyi değil, göçlerle, uyuşturucu trafiği ile başka ülkelerin de başını ağrıtmakta. Eğer zengin ülkeler bu olumsuzluklarla vakit kaybetmek istemiyorsa, diğer ülkelerin ekonomik batağa düşmemesi için, daha fazla yardımcı olmalıdır.

Amerikalıların, ekonomik başarısızlıkların ve yoksulluğun hüküm sürdüğü bir okyanusta, refah ve istikrar adasında olduklarını zannetmeleri, büyük bir yanılgıdır. Çarlık Rusya’sının ekonomik çöküşü sonrasında yaşanan Bolşevik ihtilâli ve ardından yaşananları ve Büyük Bunalımı takip eden süreç içinde Hitler’in yükselişini hatırlamakta fayda var. Yugoslavya, sadece etnik husumetler sonucu dağılmadı. Hiperenflasyon bahanesiyle iktidarı ele geçiren Miloseviç’in yol açtığı gelişmelere, İran-İrak savaşının ardından yaşanan finans zorluklarını aşmak amacıyla Saddam’ın Kuveyt’i işgal etmesinden sonra yaşananlara, bakıp ders çıkarmak lazım.

Siyasi çöküşleri salt ekonomik krizlere bağlama yanılgısına düşmemek gerek. Sadece bunun önemine ve neticede ABD’ne çıkardığı faturaya dikkat çekmek isterim. Şimdi, 1957 ve 1994 yılları arasında, 113 ülkede yaşanan siyasi krizlerin, CIA bulgularına göre en çok öne çıkan ortak unsurlarına bakalım:

- a- Fiziki şartların olumsuzluğunun işareti olan çocuk ölümlerinin fazlalığı,
- b- Ekonomik ve sair alanlarda dünyaya kapalılık,
- c- Demokratik kurumsallaşma eksikliği.

Araştırmalar, 1960 yılından bu yana, Amerika hangi kalkınmakta olan ülkeye askeri müdahalede bulunmuşsa (doğrudan muharebe veya askeri birliklerin, ülke içinde barış gücü veya başka isimler altında kullanılması), bu müdahalenin bir siyasi kriz sonrasında meydana geldiğini gösteriyor.

* Kitabın bu noktasında, siyasi krizler ve ardından gelen ABD askeri müdahalelerine ilişkin ayrıntılı bir tablo bulunmaktadır (Sayfa 334. Tablo 1).

11 Eylül’den Bu Yana ne olduğuna bakarsak, Başkan Bush, Monterrey’deki konferans sonrasında, katılımcılara özetle şöyle seslenmişti: “Terörü yaratan yoksulluk değildir. Ancak bu ortam, umutsuzluk ve sefalet yaratır, terör de bu şartlardan beslenip büyür, serpilir. Ülkelerin kalkınmalarına yardım etmeliyiz, aksi halde, insanını besleyemeyen, sağlığıyla ve eğitimiyle ilgilenmeyen, sınırlarını koruyamayan ülkeler, terör belasının zemini haline gelecektir. Bu

yüzden herkesi, BM Binyıl Hedefleri çerçevesinde, yardımda bulunmaya davet ediyorum. ABD olarak öncülüğü üstlenerek kalkınma yardımlarını, önümüzdeki üç bütçe dönemi sürecinde 5 Milyar \$ arttıracığımızı beyan ediyorum". İyi güzel de, yoksul ülkelerin 2005-2015 dönemindeki ihtiyaçları, yıllık 100 Milyar Dolar veya daha fazla! ABD'nin, Binyıl Hedeflerine ulaşmak için "somut çaba" harcayacağını vaat ettiği rakam GSMH'sinin %0,7'si. Oysa sözü edilen 5 Milyar \$, bunun %0,05'inden bile az! Daha da şaşırtıcı olanı, ABD'nin 2004 yılı sonuna kadar, Binyıl Hedefleri hesabından tek kuruşluk yardım dağıtmamış olmasıdır! Bu konuşmadan bir kaç ay sonra, Amerikan Milli Güvenlik Strateji Teşkilâtı, Dünyanın yarısının bolluk, yarısının 2\$'lık bir gelirden yoksun, sefalet içinde yaşamasının adil olmadığını söyleyip, bu durumu düzeltici politikalarının hayata geçirilmesinin, Amerika'nın en öncelikli ahlâki sorumluluğu olduğunu açıklamıştı. Ardından Binyıl Hedefleri benzeri stratejiler belirlenmiş ve ABD'nin buna uyacağı taahhüdünde bulunulmuştu. Hepsi de geçerli olan bu yaklaşımlarla, ABD hükümetinin finansal yaklaşımları arasındaki kopukluğa akıl erdirmek imkansızdır.

Yıllar boyunca, bir çok uluslararası toplantı sırasında, yardımlara ilişkin mütemadiyen sözler verildi; taahhütlerde bulunuldu. Ne var ki, bunların bir çoğundan, Amerikan toplumunun milyonda birinin bile haberi yoktur. Yoksul ülkelerin sessizliği de, hafife alınmamalıdır. Onlar, "ne yapmadığımızı" çok iyi biliyor. Artık verilen sözlerin tutulması ve gereken tavrın alınması şarttır.

Dış Politikaların Yeniden Dengelenmesi

Yabancı ülkelere yapılacak bağışların onaylanması, milletvekillerine en zor gelen işlerdendir. Ortalıkta bunca yerel ihtiyaç varken, bir takım bilinmedik yerlere, gizli servislere, yabancı diktatörlere para akıtmanın anlamını seçmenlerine izah edememekten korkarlar. Amerikan seçmenlerininse, dış yardımların, verilenin çok çok üstünde olduğunu sandıkları ve kendilerine bu işin Amerikan menfaatleri için gerekli olduğu doğru düzgün anlatılırsa, yardımları onaylama eğiliminde oldukları bilinmektedir. Bir başka ilginç eğilim, halkın bu yardımları ikili anlaşmalar yerine uluslararası kurumlar kanalıyla verilmesini tercih ettiğini belirtmesidir. Amerika'yla mukayese edildiğinde, gelirleri Amerika'dan daha düşük olan bazı Batı Avrupa ülkelerinin, milli gelirlerine oranla ABD'den daha fazla yardım yaptığı ve bunu seçmenlerine anlatmakta fazla güçlük çekmediği gözlenmektedir. Bundan da anlaşılıyor ki önemli olan liderliktir. Geçmişte uygulanan bazı çok yönlü yardım programlarına bir göz atmak, bu yardımların neden gerekli olduğunu anlamamıza destek olacaktır. İşte bunlara birkaç örnek:

- **Marshall Planı:** I. Dünya Savaşının ardından gelen dayatmacı barış şartları, Almanya'da Hitler'in yükselmesi dahil bir çok olumsuzluğa yol açmıştı. Bunun farkına varan ABD, sinsice beklemekte olan Sovyet tehdidini dikkate alarak, insani yardımların ötesinde, Avrupa'nın topyekün ekonomik kalkınmasını öngören Marshall Planını geliştirdi. Başkan Truman'ın liderliğinde uygulanan, halkı bilinçlendirme kampanyaları sayesinde, toplum bu yardımların ABD çıkarlarına da hizmet edeceğine ikna edildi ve plan kongrede onaylandı. ABD, bu yardım için 1948-1952 dönemi boyunca milli gelirinden %1'lik bir pay ayırdı. Yani, bugün ayırdığının 10 katı.

- **Dış Borçların Azaltılması (Jübile 2000):** Boğazına kadar borca batmış, Dünyanın en az gelişmiş ülkelerinin sıkıntısı, IMF ve Dünya Bankasının 1996 yılında başlattığı girişimlerle hafifletilmeye çalışılmıştı. Bu cılız girişimin ardından daha güçlü bir ses olarak ortaya çıkan Jübile 2000 kampanyası, STK'lar, dini kuruluşlar, Muhammed Ali ve Bono dahil, kamuya mal olmuş kişilerce desteklendi. 2000 yılı kutlamaları çerçevesinde, borçluları bu dertten kurtarmak amacı ve temiz bir başlangıç yapma söylemiyle, Papa II. John Paul'da kampanyaya destek oldu. Alacaklı ülkelerin şiddetli itirazı ve Amerikan muhafazakârlarının sızlanmalarına karşın, bilhassa dini motiflerle onaylar alındı ve plan uygulandı. Neticede borçların tamamı olmasa da 2/3'si silindi.

- **AIDS için Acil Yardım Planı:** Yine gösteri dünyasının ünlülerinin, özellikle Bono'nun, STK'ların ve dini kuruluşların girişimiyle başlatılan, yönetiminde şahsen rol aldığım, AIDS ile mücadele kampanyası, 2003 yılında Başkan Bush'un yaptığı bir "Ulusa Sesleniş" konuşmasıyla açıldı. Bush, yaptığı duygulu konuşmada, AIDS tedavisi için gerekli ilaçların yıllık maliyetinin 12 bin \$'dan 300\$'a düştüğünü söyledi. Bunun Amerikan ulusu için, tüm Dünyaya Amerikalıların, masum insanların ölmesine göz yummayacak kadar merhametli ve cömert olduğunu ispat etmek için bulunmaz bir fırsat olduğunu ifade etti. Konuşması, gerek Kongre, gerekse Senato üyeleri tarafından ayakta alkışlandı. İşte, Kongre'den dış yardım için onay isteme korkularının sonu!

Sıra, siyasi liderlerin halkı ikna etmesine gelmiştir. Söz konusu olan, milli gelirin %0,7'sinin kalkınma yardımlara ayrılmasıdır. Halkın bu konuda ikna edilmesi çok da zor olmasa gerek, zira, istenen yardımı **iki yöntemle** elde etmek mümkündür:

- Gereğinden fazla büyümüş olan askerî harcamaları kıstamak.
- Zenginlerin arasındaki zenginlerden, fakirlerin en fakirine karşı daha cömert ve merhametli olmalarını istemek.

Uluslararası huzuru güvence altına almak anlamında neslimiz çok önemli bir dönemece girmiştir. *Zaman, neslimizin cömertliğine başvurma zamanıdır.*

18. NESLİMİZİ BEKLEYEN ZORLUKLAR

Sağlık, eğitim ve alt yapı hizmetlerinin, piyasa ekonomisinin gücüyle yaygınlaşması, temel bilimler ve teknolojinin baş döndürücü hızla ilerlemesi, 2025 yılına kadar Dünyada aşırı yoksulluğun yok edilebileceği konusunda hepimizi umutlandırmalıdır. Aydınlanmacı düşünürler, Jefferson, Smith, Kant ve Condorcet'in gösterdiği yoldan ilerleyerek yoksulluğu sona erdirmek anlamında, neslimizin önünde nefes kesici bir fırsat var! Üzerimize düşen görevleri, Aydınlanmacı felsefenin ışığında belirleyelim:

- Kamuoyu rızasıyla, insanların daha iyi bir yaşama kavuşması için çaba sarfeden siyasi oluşumları desteklemek.
- Bilim, teknoloji ve işgücü bölüşümünün yarattığı faydaların, Dünyanın her yerinde yaygınlaşması amacı güden ekonomik mekanizmaları desteklemek.
- Kalıcı bir barış için çabalayan, tüm uluslararası kuruluşları desteklemek.
- Akılcı insani düşünceler doğrultusunda yaşam şartlarının iyileştirilmesine yönelik, her türlü bilimsel ve teknolojik çabayı desteklemek.

Aydınlanma sürecinde ortaya çıkan demokrasi devrimi, Dünyamızın yarısını kapsadı bile. 191 ülkenin katılımıyla hayata geçen BM, Kant'ın öngördüğü Bağımsız Devletler Federasyonu'nun bir benzeridir. Condorcet'in vizyonundaki bilim devrimi, insanlığın karşılaştığı her türlü olumsuzluğa çare bulma yolunda ilerliyor. Artık amaç, Adam Smith öngörüsünü hayata geçirip, ekonomik refahın adil dağılımını sağlayarak, yirmi yıl içinde aşırı yoksulluğu sonlandırmaktır.

Küresellik Karşıtı Hareketler

Bin Yıl Kalkınma Hedefleri, savaş, AIDS ve aşırı yoksulluğun ortaya çıkardığı sorunlarla tam bir çelişki ve çatışma içine girmiş durumdaydı. Sorun söylemlerde değil, söylemlerin gereğinin yerine getirilmemesindeydi. Böyle bir ortamda, ayaklanma benzeri sokak gösterileri, 1999 yılının Kasım ayında Seattle kentinde düzenlenen Dünya Ticaret Örgütü toplantısı sırasında başladı. Sorun, Microsoft gibi çok uluslu şirketlerin, çözümün değil, problemin bir

parçası olarak algılanmasından kaynaklanıyordu. Karşıt hareket sesini duyurdu. Bence iyi de oldu. (şiddet içeren gösteriler hariç). İkiyüzlülüğe dikkat çekilmiş oldu. Yıllar süren toplantılar, sonu gelmeyen kokteyl partileri sürecinde, soruna çare bulmaktan sorumlu olan kurumların personeli, böbürlenerek birbirlerini tebrik etmekteyken, şiddetli bir darbeye maruz kaldılar. Böylece, aşırı yoksulluk, insan hakları ve çevre sorunları, yeniden Dünya gündeminin tepesine oturdu. Bu muhalif hareketle bağdaşmayan bazı görüşlerim var. Onlara göre, çok uluslu şirketler, çevre kirliliği ve yoksulluk problemlerinin baş sorumlusu. Çare ise, korumacılık; yoksul ülkelerin, bu şirketlerce istismar edilmesinin önlenmesi. Ancak, muhaliflerin şunu görmesinde yarar var: Küreselleşme, 1990'dan bu yana aşırı yoksulların sayısını, Hindistan'da 200 Milyon, Çin'de 300 Milyon azaltmıştır. İstismar bir yana, söz konusu şirketler sayesinde bu ülkeler ve benzerleri, tarihlerinde görülmedik ölçüde ekonomik büyüme yaşamışlardır. Muhalif hareketin liderleri, belki etik açıdan haklıdır; ama teşhisleri yanlıştır. Esasında çok uluslu şirketlerin bağışlarında daha cömert davranarak sosyal sorumluluk girişimlerini arttırıp, kendilerini kamuoyuna daha iyi ifade etmesi gerekir.

** Kitabın bu noktasında, doğrudan yabancı sermaye ile Latin Amerika, Afrika ve Asya ülkelerindeki Kişi Başı Milli Gelir rakamları arasındaki ilişkiyi inceleyen bir grafik yer alıyor (Sayfa 354. Şekil 1)*

İstatistikler net biçimde gösteriyor ki, açık ekonomiler, kapalılardan çok daha hızlı büyümektedir. Özetle, bir toplumun çok uluslu şirketlerden uzak durmasının ve ekonomisini kapalı tutmasının, aşırı yoksulluğu azaltmaya yönelik en ufak bir katkısı yoktur. Ucuz işçilik adına insanları istismar eden, petrole ulaşmak için Afrikalı liderlere rüşvet veren vicdansız şirketler vardır elbette; ancak küresel çevre sorunlarından ne BP ve Shell ne de Pfizer ve Merck AIDS'den sorumludur. Çözüm, iklim değiştiren gaz salınımları konusunda olsun, hayat kurtaran ilaçların yoksullara ulaşımında olsun, ulusal ve uluslar arası düzeyde kamu politikaları düzenlemelerinde aranmalıdır. Ekonomi mantığı içinde, şirketlerin lobicilik ve sair yöntemlerle, hükümet politikaları üzerinde etkinlik sağlayarak, oyunun kurallarını kendilerinin belirlemelerini haklı gösterecek hiç bir öğreti yoktur.

Yoksulların ihtiyaçlarını karşılamaya dönük, çevreyi koruyan, demokrasinin yaygınlaşmasına çalışan, insan ihtiyaçlarına göre şekillendirilmiş finansman yapısını öngören, bilim ve teknolojinin yayılması için çabalayan bir küreselleşme modeli "Aydınlanmacı Küreselleşme"dir. Muhalifler de, bu yönde bir küreselleşme oluşturulmasına odaklanmalıdır. Örneğin;

- Hükümetlerin tavır alış tarzlarını biçimlendirmeye çalışılmalıdır. Çevre, yoksulluk gibi konulardaki vaatlerini yerine getirmeleri konusunda (özellikle ABD üzerinde) baskı kurulmalıdır.
- Dünya Ticaret Örgütü'nün, Doha'da verdiği kararlar uyarınca yoksul ülkelerin, zenginlerin pazarına ulaşabilmesi kolaylaştırılmalıdır.
- Amerika'nın dünya imparatoru olma hayallerini sonlandırmaya yönelik baskı kurulmalıdır. (Zaten ekonomik göstergeler de bunun gerçekleşebileceği fikrini desteklemekte)
- Irak savaşı göstermiştir ki, ABD fethedebilir ama yönetemez. ABD'nin hali hazır ekonomik gücü, silahlanma yerine daha yararlı alanlara yönlendirilmelidir
- Köktendinci Hristiyan ABD seçmeninin, ABD ulusal çıkarlarını bir yana bırakarak, din temelli yanılsamalarla tavır belirlemesinin önüne geçilmelidir.

Zorlukları Göğüslemek

Küresel refah artışı, son iki yüz yıldır, bir yandan hızlanırken, bir yandan da farklı dertlerle boğuşmuştur. İki nesil, kâh yirminci yüz yılın zalim, faşist ve komünist rejimleriyle uğraşmış, kâh insani şartların iyileştiği, savaşıardan uzak durulan, özgürlüğün yayıldığı bir ortamın nimetlerinden yararlanmıştır. Bizim neslimiz ise, terörizmin ve buna aşırı tepki gösteren Amerikan militarizminin yarattığı kırılğan bir barış dönemini yaşamakta. Yoksulluğu sona erdirmek, neslimizin önüne konulmuş bir fırsattır. Neslimiz, zayıfların ve yoksulların haklarının gözetildiği şu örneklerden ilham almalıdır:

- a- Esaretin sona erdirilmesi,
- b- Sömürgeciliğin sona erdirilmesi,
- c- İnsan Hakları ve Irk Ayırmacılığına Karşı Hareketler.

Bundan Sonraki Adımlar

Yoksulluk yolculuğu, 2025 istasyonunda son bulacaktır. Ara istasyon 2015 yılıdır. İşte bu hedefe ulaşmak için atılması gerektiğine inandığım **dokuz adım**:

- Yoksulluğu Sonlandırmak İçin Ellerin Taşın Altına Konması
- Bir Eylem Planı Benimsenmesi (Binyıl Kalkınma Hedefleri)
- Yoksulların Seslerini Yükseltmeleri
- ABD'nin Dünyadaki Rolünün Yeniden Belirlenmesi
- IMF ve Dünya Bankasının (Kredi veren ülkelerin hizmetkarı olmaktan) Kurtarılması
- Birleşmiş Milletlerin Güçlendirilmesi
- Küresel Bilimselliğin (Yoksulların gözetildiği bir yaklaşımla) Gerçekleştirilmesi
- Sürdürülebilir Kalkınmaya Ağırlık Verilmesi
- Tüm Bu Çabalara, Bireysel Olarak da Destek Verilmesi, İştirak Edilmesi

Haydi durmayalım! Gelecek nesillere bizler için, “Umut yarattılar, insanlık için elbirliği ettiler, çalıştılar ve başardılar” dedirtelim!

--SON--

Orjinal Adı: The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time

Yazar: Jeffrey D. Sachs

416 sayfa

Yayınevi: Penguin (2006)

ISBN: 0143036580